

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő

AVAR ANTON, KOVÁCS ELEONÓRA, KÖRMENDI TAMÁS, LACZLAVIK GYÖRGY,
NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN, SZAKÁCS ANNAMÁRIA

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXXI

TARTALOM

1. Értekezések

BÁCSATYAI DÁNIEL: A 13. századi uralkodói nagy- és kettőspecsétek kronológiája	1
LAKATOS BÁLINT–SCHILL TAMÁS: Földesúri címerből mezővárosi jelvény. Dunapataj pecsétjei a 16–20. században	23

2. Kisebb cikkek

KÁDÁR TAMÁS: Adalékok a IV. László-kori nagybírák archontológiájához. Ki volt az országbíró 1284-ben?	33
KANÁSZ VIKTOR: Szalánci János tanúvallomása II. Lajos király haláláról	37

3. Beszámolók

SCHMIDT ANIKÓ: A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának 2020. évi gyűjtőkori tevékenysége.....	43
BENKE TAMÁS: Beszámoló a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2020. évi tevékenységéről.....	47

TURUL

XCIV. évfolyam

2021. 1. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
turul@mn.gov.hu

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

SZÉPKÖNYVEK

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

ORSZÁGOS
LEVÉLTÁRA

Petőfi Kulturális Ügynökség
Nonprofit Zártkörűen Működő
Részvénytársaság mint az Emberi
Erőforrások Minisztériuma nevében
és képviselőjében eljáró lebonyolító
szerv által meghirdetett Tudományos
folyóiratok működésének támogatása
pályázat (FIT-SN-2021-0002)

BÁCSATYAI DÁNIEL

A 13. századi uralkodói nagy- és kettőspecsétek kronológiája

Chronology of 13th-century royal grand and double seals in Hungary

From the 13th century an increasing number of royal seals of the Árpád dynasty are at our disposal. This fact enables us to make chronological observations for political history by determining the exact moments of their changes and modifications. As a result of the chronological survey I managed to clarify the intervals of the alterations, to identify two forgeries, and to register a hitherto unnoticed variation. From the reign of the son of King Béla IV, the Young King Stephen (the later Stephen V) we find graphic symbols (flower, star) and letters amongst the check signs. The letters most likely shorten the name of the Vice-Chancellor taking his office at the time of the engraving. In addition to the star, the universal symbols of the sun and the moon also appears on the seals, which we first encounter in Hungary during the time of Andrew II – then as part of the original engraving. Although the celestial bodies refer most directly to the universe worshipping the crucified Christ, in the time of papal universalism they may also express the cooperation of the spiritual and the secular sphere, the latter recognizing the primacy of the former. The celestial bodies engraved on the seals of László IV and András III presumably refer to this cooperation. In the case of Andrew II, however, similarly to the seals of King Richard I of England, the crusading ambitions seem to be the most obvious explanation for their appearance.

2012-ben jelent meg Takács Imre nélkülözhetetlen kézikönyve, amelyben a szerző minden korábbinál szélesebb körű művészettörténeti elemzés tárgyává tette az Árpád-házi királyok pecsétjeit.¹ Noha a katalógus jelentősége vitathatatlan, a kötet recenzense joggal tette szövé, hogy az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában őrzött pecsétek alaposabb feltárása – történeti szempontból – szilárdabbá tette volna a kézikönyv eredményeit.² A DL–DF és a Monasterium online adatbázisok, valamint kiegészítő levéltári kutatások segítségével ismereteink valóban tovább gyarapíthatók és pontosíthatók. A bővülésre Kurecskó Mihály már említett ismertetésében és Novák Ádám írásában láthatunk példát: a recensens István ifjabb király korábban figyelmen kívül hagyott első kettőspecsétjére hívja fel a figyelmet,³ míg Novák Ádám közleményében Anjou Izabella királyné ugyancsak észrevétlenül maradt első kettőspecsétjéről olvashatunk.⁴ A jelenlegi tanulmány legfőbb célja a pontosítás: a pecsétváltások és -módosítások időpontjának meghatározása, és ha lehetséges, a változtatások mögött meghúzódó okok azonosítása. Mivel a pecséteken

csak különösen indokolt esetben eszközöltek változtatásokat, így a pecsétnyomóra vésett új elemek – alkalmasint egy teljesen új *typarium* – megjelenési idejének meghatározása bizonyos politikatörténeti események pontosabb datálásához is kulcsot adhat a kezünkbe.

Vajon milyen okok kényszerítették arra korszakunkban az uralkodókat, hogy pecsétjeiket megváltoztassák?⁵ Nem okoznak fejtörést azok az alkalmak, amikor az uralom jellegének változása idézte elő a *typarium* cseréjét: IV. Béla, V. István és III. András trónra lépésük idején váltak meg ifjabb királyi, illetve hercegi pecsétjeiktől. Nem szorulnak bővebb magyarázatra azok az esetek sem, amikor a királyi pecsétnyomó valamilyen rendkívüli körülmény áldozatává vált. Az Árpád-korban két ilyen alkalom ismert: a Gertrúd királynéra bízott *typarium* az ellene elkövetett merénylet végzetes óráiban kallódott el 1213 őszén,⁶ míg IV. Béla a muhi csatavesztés után

1 Takács Imre: Az Árpád-házi királyok pecsétjei – Royal Seals of the Árpád Dynasty. Magyar Országos Levéltár, Bp. 2012. (Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis 1.) A vállalkozást megelőző katalógus Bodor Imre munkája: Bodor Imre: Árpád-kori pecsétjeink I. Az Árpád-ház pecsétjei. Katalógus. Turul 74. (2001) 1–20.

2 Turul 86. (2013) 77–79.

3 Uo. 78.

4 Novák Ádám: Izabella (Erzsébet) királyné pecsétjeiről. Turul 87. (2014) 109–111.

5 A kérdésről összefoglalóan Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.) 113.

6 Körmendi Tamás – Pauler Gyula nyomán – a közelmúltban kétségbe vonta, hogy a nagypecsét valóban ekkor, a Gertrúd elleni merénylet során kallódott volna el, mivel II. András 1217-ben egy olyan oklevelet újtott meg a gyilkosság idején elvesztett pecsétre hivatkozva, amely a királyné halála utáni évben, 1214-ben kelt. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp. 18992. II. 495.; Körmendi Tamás: Megjegyzések Gertrúd királyné és udvara szerepéhez az országos politikában. In: Királynék a középkori Magyarországon és Európában. Konferencia Székesfehérváron. 2016. szeptember 22. Szerk. Szovák Kornél – Zsoldos Attila. Székesfehérvár 2019. 47. Pauler álláspontja már Szentpétery Imrének is szemet szúrt, ám azt meggyőző érveléssel rögtön el is utasította: a Sebes

volt kénytelen új pecsétet vésetni; első kettőspecsétje nyomója ugyanis – Rogerius tudósítása szerint – mongol kézre került.⁷ Mivel az előlap *typarium*át szűkös ismereteink szerint az alkancellár tartotta magánál,⁸ így feltehető, hogy a tatárok Miklós szebeni prépost holtteste mellől vették el a pecsétnyomót.⁹

II. András másik két pecsétújítása kevésbé drámai körülményeket jelöl meg a változtatás okaiként. 1229-ben, harmadik nagypecsétjének bevezetése után a király a korábbi nagypecsétet ért sérelemre (*preiudicium*) hivatkozott,¹⁰ míg 1235-ben kertelés nélkül az első kettőspecsét meghamisítását (*adulteratio*) nevezte meg az új véset előzményeként.¹¹ Lehetséges, hogy az uralkodó már az első esetben is a hamisításoknak akarta elejét venni; erre utalhat a harmadik nagypecsét legfelső köriratában szereplő mondat: *alia sigilla sunt falsa, istud sigillum est verum*.¹² Ezzel szemben Takács Imre feltevése szerint a nagypecsét második cseréjét „az 1220-as években végbement politikai változások indokolhatták.”¹³ Valóban nem lehet kizárni, hogy az 1229 körüli csere hátterében azok a belpolitikai fejlemények húzódtak meg, amelyek az uralkodót arra kárhoztatták, hogy ideig-óráig szakítson korábbi politikájával; a Szentszék és a Béla herceg mögé felsorakozó bárói ellenzék nyomására ugyanis 1228-ban II. András azzal bízta meg a trónörökösöt, hogy vizsgálja felül apja korábbi birtokadományainak jogosságát.¹⁴

ispánnak szóló 1217. évi átíró oklevél esetében alighanem az történt, hogy az adománynyerő és testvére, Sándor részére 1216-ban kiállított megerősítő diplomák immár formulává rögzült, Gertrúd halálát emlegető megújítási záradékát másolták a dokumentum végére. *Szentpéter Imre*: II. Endre király pecsétjei az oklevélkritika szempontjából. Turul 34. (1916) 4. Természetesen ez is csak egy megoldási lehetőség, ám jóval valószínűbbnek tűnik, mint az a feltételezés, hogy a hazugsággal „a kancelláriai személyzet hanyagságát” kívánták volna elleplezni.

7 *Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery*. Bp. 1937–1938. (Reprint kiadása Szovák Kornél és Veszprémy László jegyzetivel: Nap Kiadó, Bp. 1999.) (a továbbiakban: SRH) II. 573–574.

8 1252-ben IV. Béla az alkancellár távollétére hivatkozva pecsétel a kettőspecsét hátlapjával. 1252. november 10.: Hazai Okmánytár. I–VIII. Kiadja: Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghegy Dezső. Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VI. 64. Az oklevél levéltári lelhelye: HU-MNL-OL-DL 367. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár] Idézi *Szentpétery I.*: Magyar oklevéltan i. m. 87. A királynéi oklevelek esetében is van példa hasonlóra: V. István felesége, Erzsébet királyné egy ízben kettőspecsétje hátlapjával erősített meg egy függőpecsétes oklevelet, amely a szokásostól eltérően nem említi a királynéi alkancellár közreműködését a kiállításakor. 1272: HU-MNL-OL-DL 817. (Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. *Szentpétery Imre* kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. Bp. 2008. [a továbbiakban: Reg. Duc.] 96. sz.)

9 Rogerius szerint a királyi pecsét a kancellár halála után került a tatárokhoz, ám Benedek kancellár túlélte a mongol hadjáratot. SRH II. 573. 1. jegyz.

10 1229: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. II–XV. Ed. Tade Smičiklas. Zagabriae 1904–1934. (a továbbiakban: CDCr) III. 319. Idézi *Szentpétery Imre*: II. Endre király pecsétjei i. m. 6.

11 1235: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. I–IV. Ed. Ferdinandus Knausz et alii. Strigonii, 1874–1999. (a továbbiakban: MES) I. 310. Idézi: *Szentpétery I.*: II. Endre király pecsétjei i. m. 1–2.

12 Uo. 1., *Takács I.*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 27. sz., 114–116. 13 Uo. 49.

14 A kérdésről összefoglalóan *Rákos István*: IV. Béla birtokrestaurációs politikája. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. Acta

Az Árpád-házi királyok közül II. András mellett IV. László okleveleiben találkozunk olyan kitételekkel, amelyek az uralkodói pecsét cseréjének körülményeire utalnak;¹⁵ az utóbbi esetekben azonban már egyértelműen a politikai motivációké a főszerep. Kun László pecsétváltásainak és -módosításainak gyakoriságához képest az indoklások száma sajnos igen csekély: 1286-ban arról olvasunk, hogy az új *typarium* az ország állapotának megjavítását szolgálja (*pro melioratione status regni nostri*),¹⁶ míg 1288-ban a két évvel korábbihoz hasonló megfontolások mellett (*pro bono et perpetuo statu regni nostri*) azt is megemlíti az uralkodó, hogy előző (negyedik) kettőspecsétjét az országa által elszenvedett különféle veszedelmek, viszályok és zavarok miatt (*propter varia regni nostri discrimina, dissensiones et turbationes*) törte össze.¹⁷

A pecsétújításokkal ellentétben a ránk maradt oklevelek szövege nem utal a régi *typarium*okra újonnan felvésett ellenőrző jegyekre, amelyek Szentpétery Imre megállapítása szerint igazi kuriózumot jelentenek az európai szfragisztikában.¹⁸ Ilyen jegyeket már István ifjabb király második kettőspecsétjén is találunk, használatuk azonban csak fia, IV. László uralkodása idején válik rendszeressé, hogy aztán III. András uralkodásának végén tűnjenek fel újra. E kisebb módosításokra – ahogy magukra a pecsétváltásokra is – Szentpétery Imre szerint azért kerülhetett sor, hogy az uralkodó elejét vegye a zavaros időkben egyre gyakoribbá váló oklevélhamisításoknak.¹⁹ Takács Imre az ellenőrző jegyek feltűnése mögött határozottabb politikai okokat sejt; az István ifjabb király kettőspecsétjére utólag rávésett madár- és növényábrázolást Stájerország elvesztésével,²⁰ míg a IV. László második kettőspecsétjén feltűnő csillagot (vagy napot), holdsarlót és I szíglát a király 1277. évi nagykorúvá válásával magyarázza.²¹ Bár az utóbbi három szimbólum valójában nem egyszerre jelent meg, az 1276 és 1280 között lezajlott öt pecsétmódosítás (a *typarium* cseréje, majd négy különböző jel felvétele) némelyike véleményünk szerint is olyan okokra vezethető vissza, amelyek az egymást sűrűn követő kormányzati változásokkal függenek össze. Ugyanez feltételezhető az 1286 és 1288 között eszközölt három pecsétváltás esetében is. Valószínű ugyanakkor, hogy a IV. László és III. András kettőspecsétjein feltűnő szíglát egy-egy új alkancellár nevének kezdőbetűjeként kell értelmeznünk; az alkancellári hivatal élén beállt változás azonban nem minden esetben járt együtt kormányváltással.

A 13. század évtizedeinek múlásával egyre több pecsét áll rendelkezésünkre, és így egyre nagyobb sikerrel

Historica 47. (1974) 9–21.; *Zsoldos Attila*: A birtokadományok felülvizsgálata II. András korában. In: *Birtok és birtoklás a középkori Magyarországon*. Konferencia Székesfehérváron. 2018. október 4. Szerk. Zsoldos Attila. Székesfehérvár 2020. 73–91.

15 *Szentpétery Imre*: IV. László pecsétváltásait. *Levéltári Közlemények* 1. (1923) 315–316.

16 1286: HO VI. 317., 1286: HO VI. 319.

17 1288: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Studió et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) V/3. 397., 1288: CD V/3. 400., 1288: CD V/3. 411–412., 1288: CD VII/5. 474.

18 *Szentpétery I.*: IV. László pecsétváltásait i. m. 315.

19 *Szentpétery I.*: Magyar oklevéltan i. m. 113.

20 *Takács I.*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 128.

21 Uo. 138–139.

vállalkozhatunk arra, hogy a pecsétváltások és az ellenőrző jegyek felvése idejének meghatározásával a politikatörténeti kronológia számára is értékes megfigyeléseket tegyünk. Bár a pecsétmódosítások politikai kontextusának azonosítására tett kísérleteink csak ritka esetben jártak sikerrel, a változások időintervallumának pontosítása, néhány oklevélhamisítvány kiszűrése, és az eddig nem regisztrált pecsétváltozatok számba vétele miatt a vállalkozás talán mégsem volt hiábavaló. Az uralkodói pecsétek kronológiája jelen írás függelékében olvasható, az alábbiakban csupán néhány probléma tisztázására teszünk kísérletet.

IV. Béla első kettőspeccsétje

Bár IV. Béla uralkodása idején állandóság jellemezte a királyi pecséthasználatot, az uralkodó azonban már a tatárjárást megelőzően is rákényszerült pecsétnyomója megváltoztatására. Az említett változást az Árpád-házi királyok pecsétjeinek katalógusa nem regisztrálja.²² Az első kettőspeccsét hátlapján látható kettőskereszt-ábrázolást 1236. június 16.²³ és 1237. május 11.²⁴ között új véset váltotta fel. Az új hátlap *typarium*-on ugyancsak kettőskeresztet találunk, annyi különbséggel azonban, hogy ezúttal a felső szár majdnem ugyanolyan hosszú, mint az alsó.²⁵ Lenyomata ott függ egy 1236. október 27-ére keltezett heiligenkreuzi oklevélen is,²⁶ ám ezt a diplomát Szentpétery Imre 1927-ben hamisnak minősítette.²⁷ Fentebb már szó esett arról, hogy a hátlap *typarium* – egyetlen idevágó forrásunk alapján – vélhetően mindig a király keze ügyében volt, míg az előlap nyomóját az alkancellár őrizte.²⁸ Ennek ellenére a IV. Béla uralkodásától egyre nagyobb számban fennmaradó nyílt alakú okleveleken – a királyi oklevéladás mindennapos termékein – az esetek túlnyomó többségében az előlapi pecsétet találjuk,²⁹ ami arra utal, hogy az alkancellár a királyi parancslevelek kiállításában is kitüntetett szerepet játszott. (A hátlap *typarium* lenyomata pedig értelemszerűen az alkancellár távollétét sejteti.) Ami a csere okait illeti, nem tudunk olyan politikai változásról, amellyel a vélhetően

IV. Béla által őrzött hátlap *typarium* megújítását megindokolhatnánk. Valószínűnek ítéltető, hogy a királyi *typarium* egyszerűen elveszett, s ez tette szükségessé a pecsét hátlapjának újravésését.

1. kép – IV. Béla első kettőspeccsétjének első hátlap *typarium* változata, HU-MNL-OL-DL 65688.

2. kép – IV. Béla első kettőspeccsétjének második hátlap *typarium* változata, HU-MNL-OL-DL 244.

István ifjabb király kettőspeccsétjei

Az Árpád-házi uralkodók pecsétjeinek katalógusában egyetlen István ifjabb király által használt kettőspeccsét látható, amely a szerző szerint három változatban maradt fenn.³⁰ A pecsét előlapja trónuson ülő uralkodót, hátlapja pedig címeres pajzsot viselő lovas vitézt ábrázol; az első változat esetében a pajzs címerképén kettőskeresztet, míg a másodikon párdutot találunk, amely az István által 1258/1259-ben birtokba vett Stájerországot szimbolizálja. A harmadik variáció a másodiktól csak annyiban különbözik, hogy az előlapon látható uralkodófigura országalmát tartó bal karja alatt szárnyaló madár, a hátlap *typarium* alakja alatt ágakra bomló növény, a ló hátsó lábai mögött pedig csillag tűnik fel. A mellékjelek megjelenését Takács Imre Stájerország elvesztésével kapcsolta össze, s így azok bevezetését közvetlenül a II. Ottokár és IV. Béla által kötött 1261. évi béke utáni időkre keltezte.

Az imént előadottak azonban néhány meghatározó ponton módosításra szorulnak. A pecsétkatalógusról írt recenziójában Kurecskó Mihály jogosan hívta fel a figyelmet arra, hogy az ifjabb királynak nem egy, hanem két kettőspeccsétje

22 Vö. Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 122.

23 HU-MNL-OL-DL 65688. (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest 1923–1987. [a továbbiakban: Reg. Arp.] I/2. 612. sz.)

24 HU-VFL-III.1.a.1. (Palaznak 8.) [Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Documenta juris possessionarii, 1780 előtti birtokjogi iratok]. Fényképmásolata: HU-MNL-OL-DF 200632. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény], Reg. Arp. I/2. 620. sz. A DF adatbázisban elérhető fényképen nem jól látható pecsétőredék fotóját Karlinszky Balázs, a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár igazgatója bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.

25 A változatokat közli Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. VI. tábla, 8a és 8b ábrák.

26 AT-StiAH (1236. okt. 27.) [Heiligenkreuz, Stiftsarchiv, Urkunden] (<https://www.monasterium.net/mom/AT-StiAH/HeiligenkreuzOCist/fond?block=4>, letöltés 2021. jan. 4.) Reg. Arp. I/2. 615. sz.

27 Reg. Arp. I/2. 188. 1916-ban Szentpétery még hitelesnek tartotta az oklevelet, ld. Szentpétery Imre: A borsmonostori apátság árpád-kori oklevelei. Bp. 1916. 51.

28 Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 87.

29 Uo. 99.

30 Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 35. sz., 127–128.

volt.³¹ Nem csupán annyi történt ugyanis, hogy a lovagló vitéz pajzsában található kettőskeresztet Stájerország párdúcára cserélték. A kettőskeresztes címerpajzsot ábrázoló *typarium* 1257. évi, töredékes lenyomatán³² az országmát tartó balkéz könyökhajlata jóval kisebb szöveget zár be, mint az 1259-től feltűnő új pecséten,³³ maga a címerpajzs pedig rásimul a ló nyakára, ellentétben a későbbi ábrával, ahol a pajzs és a sörény között jóval nagyobb a távolság. Az ifjabb király ötvöse tehát teljesen új *typarium*ot készített, amely legkésőbb 1259. május 26-tól egészen az István koronázását követő hetekig használatban volt;³⁴ az uralkodó csak 1270. június 24.³⁵ és július 29.³⁶ között vette használatba királyi kettőspecsétjét.

Az ifjabb király új pecsétnyomóját kétségkívül a Stájer Hercegség elnyerése miatt készítették el, a második kettőspecséten felbukkanó mellékjelek azonban bizonyosan nem a nyugati melléktartomány elvesztésével állnak kapcsolatban. Az új jegyek ugyanis még az 1263. évi oklevelek pecsétjeiről is hiányoznak, sőt a következő évben sem bukkannak fel: 1264-ben három oklevél is ott függ az ifjabb király mellékjelek nélküli pecsétje.³⁷ Könnyen lehet, hogy a mellékjelek még 1266-ban sem kerültek rá az ifjabb királyi pecsétnyomó-párra. Egy 1266. évi kiadványon olyan pecsét-töredék függ, amelynek hátlapján az ágaskodó ló hasa alatti terület látható. Itt lenne a helye az ágakra bomló leveles növénynek, ám ennek nyomát sem találjuk a töredéken.³⁸ Mivel a pecsét hátlapja erősen kopott, ezért távolról sem vehető biztosra, hogy valóban a második kettőspecsét első változatával van dolgunk. Az ellenőrző jegyek 1267-ben azonban már bizonyosan feltűnnek,³⁹ így a pecsét módosítását 1264 (esetleg 1266) és 1267 közé kell tennünk.

Nincs egyértelmű válasz arra a kérdésre, hogy miért vették fel az új ábrákat az elő- és hátlap *typarium*ra. Az új elemekkel minden bizonnyal megpróbálták elejét venni, hogy az ifjabb király pecsétjével visszaéljenek; aligha vitatható, hogy IV. Béla és legidősebb fia elhúzódó konfliktusa idején előfordulhatott, hogy az ifjabb király nevében hamis okleveleket állítottak ki.

A mellékjelek tehát 1264 és 1267 között kerültek fel István ifjabb király második kettőspecsétjére, amiből természetesen az is következik, hogy hamisnak kell tekintenünk minden olyan 1264 előttre keltezett oklevelet, amelyen a második kettőspecsét második változata függ. Az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában egyetlen ilyen diploma található.

Az oklevél 1263. évi keltezés olvasható, szövege minden tekintetben kifogástalan, a pecsét azonban elárulja, hogy hamis oklevéllel van dolgunk.⁴⁰ Az adományos a Ruszkai Dobók és a Pálóciak öse, Pányoki Gergely fia Jakab,⁴¹ aki négy Ung megyei birtokot nyert el Istvántól az ifjabb király bulgáriai hadjáratában, különösen a Vidin körüli harcokban szerzett érdemeiért.⁴² A bolgár hadjárat és Benedek alkancellár szereplése⁴³ korszerű elemek, ráadásul a diploma szövegezésén sem találunk szeplőt; az *arenga* jellemzően éppen 1263 és 1265 között volt használatos az ifjabb királyi kancellárián.⁴⁴ Bizonyos tehát, hogy az oklevél hiteles minta után készült.

A diplomában feltűnő birtokok közül Rát története deríthet fényt a hamisítás okára. A területre ugyanis nemcsak Pányoki Jakab utódai formáltak igényt, hanem a Baksarokonság is: 1284-ben IV. (Kun) László Simon *comes* fiainak adományozta az Ung megyei Rát *terrát*.⁴⁵ A Pányoki- és Baksarörökösök 1338-ban vitték dűlőre a vitatott birtok ügyét: az előbbieket az ifjabb király hamis adománylevelével, az utóbbiak IV. László hiteles oklevelével érkeztek a leleszi konvent elé.⁴⁶ A fogott bírák Kun László adományának érvényét találták erősebbnek, korántsem azért azonban, mert a hamisításra fény derült: hiába szerepelt korábbi dátum a Pányokiak adománylevelén, az ifjabb királyi oklevelek erejét mások sem tekintették feltétlenül egyenrangúnak az egyeduralkodó királyokéval.⁴⁷ A Pányoki-örökösök nem hagyták annyiban a dolgot, ám a megszállásuk alatt tartott Rátot – a Zemplén megyei Kereplével együtt – kénytelenek voltak visszabocsátani a Baksák Csapi-ágát megalapító Simon fia Tamásnak (*totas possessiones... Kereplye... ac Rath... pleno iure remississent*).⁴⁸ Az 1330-as évek kudarcai ellenére 1398-ban a Baksa

31 Turul 86. (2013) 78.

32 HU-MNL-OL-DL 42. (Reg. Arp. II/1. 1752. sz.)

33 1259. május 26.: AT-StiARein- A III/41. [Rein, Stiftsarchiv]. Fénykép-másolata: HU-MNL-OL-DF 286536.; Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 35. sz. 127–128.

34 V. István koronázására 1270. június 9. és 12. között került sor. Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Bp. 2007. (História Könyvtár. Monográfiák 24.) 119–120.

35 HU-MNL-OL-DF 272278. (Lőcse, Štátnom archive Prešov, Specializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Súkromný archív Spišskej kapituly, II. II. 666.)

36 HU-MNL-OL-DL 58405. (Reg. Arp. II/1. 1949. sz.)

37 HU-MNL-OL-DL 491. (Reg. Arp. II/1. 1823. sz.), HU-MNL-OL-DL 539. (Reg. Arp. II/1. 1826. sz.), HU-MNL-OL-DL 567. (Reg. Arp. II/1. 1821. sz.)

38 HU-MNL-OL-DL 57150. (Reg. Arp. 1855. sz.)

39 HU-MNL-OL-DL 630. (Reg. Arp. 1869. sz.)

40 HU-MNL-OL-DL 40054. (Reg. Arp. 1810. sz.) Ehhez hozzávehetjük az írásképet szokatlan, az öreg és az ifjabb király kancelláriájának gyakorlatától idegen voltát és az oklevél végén olvasható hibás alakokat, amelyek a gyakorlatlan írók hiperkorrekciójának eredményei (*debeant molestarii, dupplicii sigillii nostri munimine*). Az oklevél kiadását ld. Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Szerk. Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) VIII. 66–67.

41 A Pányoki-rokonság genealógiáját ld. Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp. 2001. Pányoki rokonság. 1. tábla Pálóci, 2. tábla Dobó (ruszkai)

42 +1263: HO VI. 116–117.

43 Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp. 2011. (a továbbiakban: Archontológia 1000–1301) 120.

44 1263: ÁÚO VIII. 69., 1263: CDCr V. 279., 1263: 1263: Györffy György: Adatok a románok 13. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez. I–II. Történelmi Szemle 7. (1962) 7., 1264: ÁÚO VIII. 96., 1265: HO VIII. 99., 1270: Reg. Arp. II/1. 50.

45 1284: CD V/3. 249–251.

46 1338: Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk. Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula. Bp. 1878–1920. (a továbbiakban: AO) III. 458.

47 Tripartitum II. 15. § (Werbőczy István Hármaskönyve. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordították, bevezetésekkel és utalásokkal ellátta dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemen. Magyarász jegyzetekkel kíséri dr. Márkus Dezső. Bp. 1897. 250.) Ld. még Szabó János Győző: Adatok Dobó István élettörténetéhez. A családi keretek és hagyományok kialakulása a XIII–XV. században. Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis 10. (1972) 22–23.

48 1339: AO III. 550–552.

törzsekből származó Sztritei család⁴⁹ mellett a Ruszkai Dobók és a Pálóciak is Rát birtokosaiként tűnnek fel.⁵⁰ Rejtély, hogy a Pányoki-utódok mégis milyen körülmények között tettek szert ráti birtokukra. 1325. és 1327. évi birtokosztályukban – az ifjabb királyi adománylevélben felsorolt egyéb falvakkal szemben – még nem szerepel a település.⁵¹ Szerepel ellenben a Jakab fia Dobó által 1321-ben szerzett, ám 1357 után többé nem említett Galambláza nevű föld,⁵² amelyet Engel Pál jobb híján a század végén Pányoki-birtokként feltűnő másik Ráttal azonosított.⁵³ Ha az azonosság valóban fennállna, akkor joggal feltételeznénk, hogy a Galamblázát birtokló Pányokiak azért fabrikálták a hamis oklevelet, hogy rátehessék a kezüket a szomszédos Rátra.⁵⁴ Mivel azonban egy Galamblázpataka nevű vízfolyás 1400-ban Ráttól mintegy 15 kilométerre nyugatra, az Egyházaskaposhoz (a mai Nagykaposhoz) tartozó Hosszúláz nevű erdő határában tűnik fel,⁵⁵ ezért Galambláza is inkább erre, a Dobó család ruszkai fészke közelében fekehetett.

A gyanúba keveredett ifjabb királyi oklevelek esetében természetesen kérdés, hogy vajon mi vitte rá a feltételezett hamisítót arra, hogy a fiktív rendelkezéseket egy olyan személyhez kössék, akinek kiadványai csekélyebb bizonyítóerővel rendelkeztek, mint az egyeduralkodóké. Erre a problémára nem tudunk kielégítő magyarázatot adni, csupán feltételezéseket fogalmazhatunk meg. Lehetséges, hogy szélesebb nyilvánosság előtt is ismert volt, hogy a Pányokiak első birtokszerzései István ifjabb király szolgálatának gyümölcsei voltak; mint láthattuk, minden jel arra mutat, hogy oklevelünk egy hiteles ifjabb királyi diploma mintájára készült. Elképzelhető, hogy az eredeti adománylevelet maguk a Pányoki-örökösök

süllyesztették el, hogy a birtokok listájának önkényes bővítésére ne derüljön fény; ebben az esetben azonban nehéz megfelelni arra a kérdésre, hogy miért nem őrizték meg a feltételezett eredeti oklevélen függő 1267 előtt használatos pecsétet. A források hallgatása azonban nem változtat azon a tényen, hogy az 1263-ra datált, írásképet tekintve amúgy is gyanús oklevélen függő pecsét csak 1264 után volt használatban, és így a dokumentumot jelenlegi formájában hamisnak kell tekintenünk.

3. kép – István ifjabb király első kettőspecsétjének előlapja, HU-MNL-OL-DL 42.

4. kép – István ifjabb király első kettőspecsétjének hátlapja, HU-MNL-OL-DL 42.

5. kép – István ifjabb király második kettőspecsétje, első változat, előlap, HU-MNL-OL-DL 538.

49 A család történetéhez ld. *Engel Pál: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében.* Bp. 1998. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 25.) 56–58.

50 1398: HU-MNL-OL-DL 48291. *Engel Pál: Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban.* Adatok Magyarország középkori demográfiájához. Századok 119. (1985) 965.

51 1325: AO II. 173., 1327: Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez. I. 1183–1430. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes, sajtó alá rendezte Ortvy Tivadar. Pozsony 1896. 40–41.

52 1321: AO I. 636–637., 1357: AO VI. 528.

53 *Engel Pál: A nemesi társadalom* i. m. 53. 1427-ben sem Ráton, sem a Ráti (más néven Németfalvi vagy Alsónémeti) család által birtokolt szomszédos Kistráton nem találkozunk a Dobókkal és a Pálóciakkal. *Engel P.: Kamara-haszna-összeírások 1427-ből.* Bp. 1989. 169. Kistrát birtokosaira ld. *Engel P.: A nemesi társadalom* i. m. 66. és *C. Tóth Norbert: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta Anni* sorozat oklevelei. I. közlemény, 1387–1399. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 47. (2005) 243. sz.

54 A Pányoki-rokonság máskor sem riadt vissza a hamisítástól: noha az Ung megyei Bező földet III. András adományozta nekik (1292: HO VI. 384.), az utolsó Árpád-házi uralkodó kiadványainak érvényességét visszavonó I. Károly idején tanácsosabbnak tűnt egy IV. László nevében kelt adománylevelet készíttetni (+1276: HO VI. 221., hitelességéhez ld. Reg. Arp. II/2–3. 2755. sz.). A Pányokiak csak I. Lajos idejében kezdtek ismét a III. András-féle oklevélre hivatkozni. 1366: HU-MNL-OL-DL 71877. (Anjou-kori oklevéltár. I–XV., XVII–XXXVIII., XL., XLII., XLVI–L. Szerk. Kristó Gyula – Almási Tibor – Blazovich László – Gécz Lajos – B. Halász Éva – Kőfalvi Tamás – Papp Róbert – Piti Ferenc – Rábai Krisztina – Sebők Ferenc – Teiszler Éva – Tóth Ildikó. Szeged–Bp. 1990–2020. L. 880. sz.)

55 1400: Zsigmondkori oklevéltár I–XIV. Szerk. Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mályusz Elemér – Mikó Gábor – Neumann Tibor. Bp. 1951–2020. II/1. 728. sz.

6. kép - István ifjabb király második kettőspecsétje, első változat, hátlap, HU-MNL-OL-DL 538.

7. kép - István ifjabb király második kettőspecsétje, második változat, előlap, HU-MNL-OL-DL 712.

8. kép - István ifjabb király második kettőspecsétje, második változat, hátlap, HU-MNL-OL-DL 712.

Szeglák az utolsó Árpádok pecsétjein

Már Szentpétery Imre felhívta a figyelmet arra, hogy a két utolsó Árpád-házi uralkodó, IV. (Kun) László és III. András kettőspecsétjein időről-időre különféle betűket helyeztek el a királyi ötvösök.⁵⁶ A szeglák megjelenését azonban, mint látni

⁵⁶ Szentpétery I.: IV. László pecsétváltoztatásai i. m. 315.; Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 113–114.

fogjuk, elsődlegesen nem belpolitikai fejlemények indokolták: miként a bevezetőben említettük, a betűk felvétele minden valószínűség szerint egy-egy új alkancellár hivatalba lépésével függ össze.

Nyilvánvalóan ez történt a kiskorú IV. László első kettőspecsétjének⁵⁷ első módosítása esetében, amelyre a fennmaradt lenyomatok tanúsága szerint 1272. október 2.⁵⁸ és 1273. május 26.⁵⁹ között került sor. Mivel a módosított pecsét megkülönböztető eleme egy B szigla, így a változás alighanem Benedek alkancellár hivatalviselésének kezdetére, 1273. február 12. és március 1. közé tehető.⁶⁰ Az alkancellári poszt korábbi birtokosa az özvegy királyné, Erzsébet pártfogását élvező Kán nembeli Miklós erdélyi prépost volt, akit az esztergomi káptalan utóbb – az anyakirályné nyomására – érsekké választott. Mivel az újdonsült főpap a 11 éves ifjú király kancellárjává lépett elő, így most Benedek aradi prépost foglalta el az alkancellári széket, aki már V. István idején is viselte az említett hivatalt.⁶¹ A pápai megerősítést soha el nem nyerő Miklós kancellár azonban nem sokáig tölthette be pozícióját; Kun Erzsébet sikertelen májusi puccsa és háttérbeszoritása miatt a kancellárságot és választott érseki címét is elvesztette.⁶²

Nem mellékes az a körülmény, hogy rövidesen az özvegy királyné is arra kényszerült, hogy megváltoztassa kettőspecsétjét, itt azonban nem pusztán módosításról, hanem a *typarium* cseréjéről van szó. A változás alighanem Erzsébet párthíveinek kiszorításával, nem utolsósorban pedig azzal a ténnyel áll összefüggésben, hogy az anyakirályné kénytelen volt búcsút inteni korábbi kancellárjának, Fülöp váci püspöknek, aki május 29. és június 26. között az ifjú Izabella királyné kancellárjává lépett elő.⁶³ Erzsébet régi *typariuma*, amely köriratán nem kevés ambícióval hirdette, hogy tulajdonosa a kun nagykan (imperator) leánya, 1273-ban még használatban volt.⁶⁴ Az Árpád-házi királyok pecsétjeinek katalógusa az 1280. évet jelöli meg Erzsébet pecsétújításának felső időhatáraként,⁶⁵ ám a második, szerényebb igényeket tükröző pecsétnyomó lenyomata már egy 1274. július 2-án kelt oklevélen is

⁵⁷ Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 40. sz., 136–137.

⁵⁸ HU-MNL-OL-DL 799. (Reg. Arp. II/2–3. 2310. sz.)

⁵⁹ HU-MNL-OL-DL 826., (Reg. Arp. II/2–3. 2368. sz.)

⁶⁰ Archontológia 1000–1301, 112.

⁶¹ Uo. 109., 111–112.

⁶² Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 307–310. A régi méltóságviselőket március 30-án látjuk együtt utoljára (Reg. Arp. II/2–3. 2357.), közülük Csák nembéli Máté fia Máté még április 29-én is szlavón bánként tűnik fel (Archontológia 1000–1301, 46). Az özvegy királyné Kemény fia Lőrinc nádor vezette kormányzatának tagjait május második felében kelt oklevelekből ismerjük meg (Reg. Arp. II/2–3. 2362–2367. sz.), június 2-án azonban már jórészt ismét a régi kormányzat embereit látjuk hivatalban (Reg. Arp. II/2–3. 2379. sz.).

⁶³ Míg a május végi oklevelekben Fülöp még az anyakirályné kancellárjaként tűnik fel, június 2-ától az utóbbi tisztségét már nem említik az oklevelek, június 26-tól pedig már Izabella kancellárjaként látjuk viszont. (Reg. Arp. II/2–3. 2384. sz.) A váci püspök következőképp legkésőbb június 26-áig – és nem július 10-éig, mint Szentpétery-nél olvassuk (Reg. Arp. II/2–3. 2391. sz., vö. HU-MNL-OL-DL 831.), – de valószínűleg már május és június fordulóján, az özvegy királyné párthíveinek bukásakor elhagyta úrnője szolgálatát.

⁶⁴ 1273. (június 26. előtt): HU-MNL-OL-DL 844. (Reg. Duc. 102. sz., datálásához ld. fentebb a 63. sz. jegyzetet)

⁶⁵ Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 132.

9. kép - IV. László első kettőspecsétje, második változat (B-szigla), előlap, HU-MNL-OL-DL 65250.

10. kép - IV. László első kettőspecsétje, második változat (B-szigla), hátlap, HU-MNL-OL-DL 65250.

megtalálható.⁶⁶ Elvileg feltételezhetnénk, hogy Erzsébet anyakirályné pecsétváltására akár 1273 és 1274 fordulóján is sor kerülhetett, mivel Szabó Károly ma is elfogadott nézete szerint ekkor egy újabb, ezúttal hónapokig elhúzódó viszály zárult le a kiskorú uralkodó és édesanyja párthívei között.⁶⁷ Pauler Gyula azonban – véleményünk szerint helyesen – nem látta igazolhatónak, hogy e második szembenállás valóban megtörtént.⁶⁸ Egy 1274. január 23-án kelt oklevelében az uralkodó valóban említést tesz arról, hogy kibékült az anyakirálynéval: az Erzsébettel kötött megállapodás értelmében a király visszaadta a konfliktus idején anyjához pártolt Kemény fia Lőrinc Vág folyó melletti birtokát.⁶⁹ Az sajnos nem derül ki a dokumentumból, hogy a megbékélésre mikor került sor; mivel azonban Kemény fia Lőrincet a nádori méltóság birtokosaként az anyakirályné 1273 májusi hatalomátvételi kísérletének vezéralakjai között találjuk,⁷⁰ így kézenfekvőnek tűnik, hogy az 1274-es oklevél a fél évvel korábbi eseményekre utal vissza: IV. László

ekkor foszthatta meg a Vág menti Újhelytől az egykori nádort, aki annak ellenére sem kapott többé kormányzati szerepet, hogy tevékenyen közreműködött anya és fia megbékélésében.

A B sziglával kiegészített első királyi kettőspecsétet egészen 1276 tavaszáig használta az uralkodó, amikor IV. László új pecsétet készíttetett. Hamarosan azonban ez utóbbin is megjelentek az ellenőrző jegyek: 1277-ben csillagot, majd holdat – erről alább még szó lesz –, egy esztendővel később pedig újabb jelet, egy I sziglát véstek fel a második kettőspecsétre.⁷¹ Az új betű 1278 elején még bizonyosan nem szerepelt a *typariumon*,⁷² ám egy június 10. előtti kelt kiadvány pecsétjén már kétségtelenül ott találjuk.⁷³ Némileg lejjebb szoríthatjuk a szigla felbukkanásának felső időhatárát, ha elfogadjuk Szentpétery Imre logikusnak tűnő megállapítását, miszerint az I betű az új királyi alkancellár, Hontpázmány nembeli János budai prépost személyével áll összefüggésben.⁷⁴ Mivel az alkancellári poszton 1278. május 8. és június 10. között állt be változás,⁷⁵ ezért az új szigla bevezetését is erre az időintervallumra tehetjük. Szentpétery véleményének elfogadását azonban megnehezíti, hogy az első oklevél, amelyen az I sziglával kiegészített kettőspecsét függ, még a korábbi alkancellár, Tamás fehérvári prépost kezéből kelt.⁷⁶ A rejtélyre az a feltevés adhat magyarázatot, hogy a diplomát még a hamarosan váci püspökké előlépő Tamás prépost hivatalviselése idején jegyezték le, ám a kancelláriai ügymenet lassúsága miatt a megpecsételésre már az új alkancellár, János idején került sor.

11. kép - IV. László második kettőspecsétje, negyedik változat (I-szigla), előlap, HU-MNL-OL-DL 63608.

66 HU-MNL-OL-DL 58413. (Reg. Duc. 105. sz.)

67 Szabó Károly: Kun László (1272–1290). Bp. 1886. 20–21.

68 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 307–310., 315., 545.

69 1274. január 23.: ÁÜO XII. 98.

70 Reg. Arp. II/2–3. 2362–2367. sz.

71 Az I sziglát Takács Imre vélekedésével szemben nem a csillaggal együtt véstek fel a második kettőspecsétre 1277-ben, hanem, miként Szentpétery Imre megállapította, csupán egy évvel később, 1278-ban. (Egy 1277. június 12-én kelt oklevél pecsétjén a csillag szerepel, ám az I szigla egyértelműen nem. HU-MNL-OL-DL 969.) Vö. Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 138., Szentpétery I.: IV. László pecsétváltoztatásai i. m. 314–315. Abban azonban, mint látni fogjuk, Szentpéteryvel szemben Takács Imrének van igaza, hogy a csillag és a hold nem egyszerre került a pecsétre: elsőként kétségtelenül a csillag jelent meg. Ehhez annyit tehetünk hozzá, hogy a hold csak 1277 novemberétől látható a *sigillumon*.

72 1278. (május 8. előtt): HU-MNL-OL-DL 1003. (Reg. Arp. 2854. sz.)

73 1278. (június 10. előtt): HU-MNL-OL-DL 1009. (Reg. Arp. 2862. sz.)

74 Szentpétery I.: IV. László pecsétváltoztatásai i. m. 314–315.

75 Archontológia 1000–1301, 112.

76 1278. (május 8. előtt): HU-MNL-OL-DL 1003. (Reg. Arp. 2854. sz.)

12. kép - IV. László második kettőspecsétje, negyedik változat (I-szigla), hátlap, HU-MNL-OL-DL 63608.

Az I szigla megjelenése azért sem magyarázható mással, mint az alkancellári poszton beállt változással, mivel 1278 első felében nem történt olyan kormányzati átrendeződés, amely a pecséten eszközölt módosítást előidézhette volna. Nem mintha az év első hónapjai ne lettek volna – szokás szerint – válságosak: a király nem csak nyugaton és délen nézett szembe a felemelkedő tartományurak, a Kőszegiek és a Baboníciók felkelésével, hanem keleten is, ahol a Geregyék ellenállását kellett megtörnie. IV. László legalább az utóbbi fronton komoly sikert könyvelhetett el: a Geregyék fészkenek, Adorján várának sikeres ostromával sikerült felszámolnia a formálódó bihari tartományurasságot. Az ifjú király a Váradra összehívott, májusban vagy júniusban tartott *generalis congregatió*n mutathatta meg, hogy a keleti országrészben immár ő az egyedüli úr.⁷⁷ Mivel IV. László 1277. évi nagykorúvá válása – a királyi hatalom fokozatos megerősödésének nyitánya – óta nem történt olyan belpolitikai esemény, amely a *typarium* újabb módosítását indokolhatta volna, így a változást vélhetően nem közvetlen politikai okok, hanem az említett alkancellárváltás idézte elő.

Bár a IV. László pecsétjeire vonatkozó irodalomban tudomásom szerint nincs nyoma, az uralkodó második kettőspecsétjén további két változtatás is megfigyelhető. 1279 folyamán egy A betűre emlékeztető szigla tűnik fel a pecsét előlapján látható trónus heraldikai jobb oldalán és a hátlapi kettőskeresztes pajzs heraldikai jobb oldalán.⁷⁸ Ha valóban egy A sziglaról van szó, akkor az új jegyet joggal hozhatjuk összefüggésbe Acho, vagy – ahogy később emlegették – Écs mester vélhetően decemberben kezdődő alkancellárságával. Acho az egyetlen olyan alkancellár volt a 13. században, aki semmiféle egyházi javadalmat nem élvezett, s a megszokottól eltérően nem emelkedett a főpapok közé sem. Mivel felbukkanása éppen arra az időre tehető, amikor a Fülöp pápai legátussal szakító uralkodó a bizalmát élvező kunok közé vonult vissza, kormányzatát pedig úgy alakította át, hogy a legátussal szembeni határozott

77 Zsoldos Attila: Adorján három ostroma. Oligarchák a Tiszántúlon a 13–14. század fordulóján. Nagyvárad 2019. (Tanulmányok Biharország történetéből 6.) 38–44.

78 A jel 1279 elején még hiányzik (HU-MNL-OL-DL 1030., Reg. Arp. II/2–3. 2937. sz.), az év decemberében azonban már ott találjuk IV. László kettőspecsétjén (HU-MNL-OL-DL 85215., Reg. Arp. II/2–3. 3019. sz.).

fellépését környezete ne gátolhassa,⁷⁹ ezért feltételezhető, hogy Acho kinevezése – Tétény nembeli Péter szlavón bánéhoz hasonlóan – IV. László személyes szándékait tükrözte. Jó okkal gondolhatjuk, hogy Acho javadalomszerzését maga Fülöp fermói püspök akadályozta meg, aki máskor sem bánt kesztyűs kézzel azokkal a klerikusokkal, akik a legátus és magyar király párharca idején kitartottak IV. László mellett.⁸⁰

13. kép - IV. László második kettőspecsétje, ötödik változat (A-szigla?), előlap, HU-MNL-OL-DL 63614.

14. kép - IV. László második kettőspecsétje, ötödik változat (A-szigla?), hátlap, HU-MNL-OL-DL 63614.

Acho alkancellár a következő év nyarán lezajlott kormányzati átalakítás miatt távozni kényszerült az uralkodó mellől. A változások előzménye Fülöp pápai legátus és IV. László március eleji kibékülése volt, amelyre azután került sor, hogy a Szent-szék követe és a magyar király kiszabadult a rabságból: mint közismert, Fülöp fermói püspököt korábban maga László adta a kunok kezére, s az ezt követő felháborodás ürügyén bárói hamarosan az uralkodót is foglyul ejtették. A királlyal szembe szálló főúri csoport élén a korábbi vélekedésekkel szemben valószínűleg nem Aba nembeli Finta erdélyi vajda, hanem Csák Máté nádor, a királyi kormányzat első embere állt.⁸¹ Zsoldos

79 Zsoldos Attila: Téténytől a Hód-tóig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlata. Történelmi Szemle 39. (1997) 85.

80 Annales Sancti Rudperti Salisburgenses (Chronicon Salisburgense néven). Ed. Wilhelm Wattenbach. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (a továbbiakban: MGH SS) IX. 805–806., Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 367–368.

81 Zsoldos A.: Téténytől a Hód-tóig i. m. 84–85.

Attila véleménye szerint a tél végén sarokba szorított uralkodó csak nyáron jutott valamivel több mozgástérhez; július 19. után leváltotta az év elején ellene forduló nádort, s csupán ekkoriban nevezte ki utódát, Aba nembeli Fintát.⁸²

A személycseréken végigtekintve azonban kijelenthető, hogy IV. László mozgástere továbbra sem volt különösebben tágas; olyannyira nem, hogy valójában az is megkérdőjelezhető, hogy mennyiben beszélhetünk a király önálló akarátának érvényesüléséről. Az uralkodó először is kénytelen volt belenyugodni szlavón bánja, az előző év végén kormányzati pozícióba emelt Tétény nembeli Péter leváltásába: a báni cím most ismét a király régi ellenfelei, a Kőszegiek kezébe került.⁸³ Mint láttuk, távozott az alkancellár, a Péter bánnal egy időben feltűnő Acho is. Mivel Acho 1280. augusztus 1.⁸⁴ és augusztus 17.⁸⁵ között vesztette el hivatalát, ezért a kormányzati változás is e két időpont közé tehetjük. Acho alkancellár utóda Bot fia Bertalan egri prépost lett, aki unokatestvérével, az erdélyi vajdává kinevezett Tekes fia Istvánnal együtt feltételezhetően az Abák pártfogását élvezte.⁸⁶ Az új kormányzat összetétele arra utal, hogy a szereplők kiválasztásakor nem a király, hanem sokkal inkább az új nádor, Aba nembeli Finta mondta ki a végső szót; ennél fogva erősen kétséges, hogy a politikai változás elindítója valóban IV. László volt-e. Az átalakítás hátterében alighanem az ismét megerősödő bárói pártok 1277 előtt szokásos vetélkedését kell látnunk.

A következő év elején IV. László és nádora között szakításra került sor, amely belháborúba sodorta az országot, Achónak azonban alkalmat teremtett arra, hogy Aba Finta kormányzatának leváltása után ismét elfoglalja az alkancellári pozíciót. 1281. április 15-én már ismét IV. László kormányzatának tagja volt, ahonnan 1281. szeptember 22. és 1282. március 16. között tűnik el végleg.⁸⁷ Körülbelül ebben az időben – 1281. szeptember 19.⁸⁸ és 1282. július 9.⁸⁹ között – került sor a kettőspecsét utolsó, meglehetősen rejtélyes módosítására. A korábbi gyakorlattól eltérően ezúttal nem az történt, hogy újabb jelet véstek fel a *sigillum* elő- és hátlapjára. A királyi ötvös helyett átvészte, illetve kiegészítette a legutoljára elhelyezett szíglát. Egy 1282-ben, még szeptember 3. előtt kelt oklevél pecsétjének hátlapján az átvészt jel különösen jól kivehető, s megengedhető, hogy egy A-ból B-vé alakított szíglával van dolgunk,⁹⁰ ami azért nem lenne meglepő, mivel Acho alkancellár utódja ezúttal is Bot fia Bertalan lett. Az átvészt jegy *előlapi* változata azonban ellentmond a fenti lehetőségnek, mivel aligha magyarázható B betűként; ehelyett megkockáztathatónak tűnik, hogy a rejtélyes jel megfejtéséhez nem a latin, hanem az arab ábécé ismerete fogja megadni a kulcsot.⁹¹

82 Archontológia 1000–1301, 21–22.

83 Uo. 47.

84 Reg. Arp. II/2–3. 3057. sz.

85 Reg. Arp. II/2–3. 3064. sz.

86 Zsoldos A.: Téténytől a Hód-tóig i. m. 86. Rokonságukra ld. Engel P.:

Középkori magyar genealógia i. m. Tekes rokonsága 1. tábla: Tornai, Ládi.

87 Archontológia 1000–1301, 112.

88 HU-MNL-OL-DL 63614. (Reg. Arp. II/2–3. 3118. sz.)

89 HU-MNL-OL-DL 38955. (Reg. Arp. II/2–3. 3146. sz.)

90 HU-MNL-OL-DL 1128. (Reg. Arp. II/2–3. 3164. sz.)

91 1283. szeptember 3. után: HU-MNL-OL-DL 63615. (Reg. Arp. II/2–3. 3173. sz.)

15. kép - IV. László második kettőspecsétje, hatodik változat, előlap, HU-MNL-OL-DL 63615.

16. kép - IV. László második kettőspecsétje, hatodik változat, hátlap, HU-MNL-OL-DL 1128.

Fentebb már utaltunk III. András kettőspecsétjére, ahol IV. László pecsétjeihez hasonlóan nem csak a nap és a félhold, hanem betűk is felbukkannak. E szíglák alighanem ugyancsak egy-egy új alkancellár hivatalba lépéséhez köthetők. 1298. február 17. és március 29. között az esztergomi érsekké választott Bicske nembeli Gergelyt Antal csanádi püspök váltotta fel az alkancellári pozícióban.⁹² Ezt a változást jelzi az uralkodói kettőspecséten feltűnő A szíglá, amely minden bizonnyal Antal püspökre utal.⁹³ III. András kettőspecsétjének létezik egy harmadik változata is: valamikor 1299 januárja és 1300. május 25. között egy újabb A betűt véstek a pecsétre,⁹⁴ amely vélhetően ugyancsak az alkancellári posztra visszatérő Antal püspökhöz köthető.⁹⁵

92 Archontológia 1000–1301, 113.

93 Első megjelenése 1298. március 29. (HU-MNL-OL-DL 1497., Reg. Arp. 4176. sz.), utoljára pedig 1299-ben, július 5. előtt találkozunk vele. (HU-MNL-OL-DL 1515., Reg. Arp. 4246. sz.)

94 E változat egyetlen fennmaradt lenyomata 1300. május 25-éről származik. (HU-MNL-OL-DL 1488., Reg. Arp. 4304. sz.)

95 Archontológia 1000–1301, 113.

17. kép - III. András kettőspecsétje, harmadik változat (A szigla), előlap, HU-MNL-OL-DL 1497.

18. kép - III. András kettőspecsétje, harmadik változat (A szigla), hátlap, HU-MNL-OL-DL 1515.

19. kép - III. András kettőspecsétje, negyedik változat (AA szigla), hátlap, HU-MNL-OL-DL 1488.

IV. (Kun) László első pecsétújítása

Bevezetőnkben II. András 1229. és 1235. évi pecsétújításai kapcsán már szó esett arról, hogy az Árpád-házi uralkodók pecsétváltásait nem tudjuk minden esetben egyértelműen konkrét politikai fordulatokkal összekapcsolni. Azt is

láthattuk azonban, hogy IV. László 1286. és 1288. évi pecsétújításai esetében – a pecsétváltások gyakorisága és az azokról hírt adó oklevelek szövege alapján – jó okkal feltételezhető, hogy az új pecsétnyomó elkészítését politikai változások motiválták. Van tehát lehetőségünk arra is, hogy IV. László első, 1276. évi pecsétújítását is efféle indokokkal, nevezetesen azokkal a viharos eseményekkel hozzuk összefüggésbe, amelyek révén a területi magánhatalmát építgető Gutkeled-Kőszegi párt közel egy évre felülkerekedett riválisain, a koronához hű Csákokon és szövetségeseiken. Bár a fennmaradt diplomák szövege nem utal a régi *typarium* elhagyásának okaira, a különösen pontosan datálható pecsétújítás (1276. május 15. és 17. között)⁹⁶ a kronológiai egybeesés miatt valóban kapcsolatban állhat az említett kormányváltással. Lássuk tehát, hogy mit tudunk a Csák nembeli Péter vezette kormány bukásának időpontjáról!

Solymosi László az 1276. június 21. körüli napokra keltezte a kormányzat cseréjét,⁹⁷ mégpedig alighanem két okból. Az első körülmény a hatalomátvétel felső időhatárát érinti: az új vezérkar kulcsfigurája, Kőszegi Miklós június 23-án jelenik meg először soproni ispánként – a tisztséget azelőtt Csák nembeli Péter nádor viselte.⁹⁸ Az uralkodó július 8-án Pétert már egykori (*tunc*) nádorként emlegeti, Kőszegi Miklós 1276. augusztus 9-től tűnik fel ezen a posztjon.⁹⁹ A másik körülményt egy a dátumformulánál kiszakadt, ám S. Kiss Erzsébet által meggyőző érvekkel 1276. június 21-re datált¹⁰⁰ oklevél szolgáltatja, amelyet az uralkodó egy Budára összehívott *communis congregatio* alkalmával bocsátott ki.¹⁰¹ A dokumentum S. Kiss által javasolt keltezése azonban Solymosi Lászlón kívül nem nyert elfogadást,¹⁰² így röviden ki kell térnünk az iratra, nem utolsó sorban azért, mert az 1276. évi datálás újabb érveléssel támogatható.

IV. László szóban forgó oklevelének kedvezményezettje Nádasd nembeli Csapó fia András, királyi fegyvernőköispán, tárgya pedig Gutkeled nembeli Amadé fia Amadé Gogan nevű birtoka volt. Mivel Amadé kirabolta és lerombolta Csapó fia András két Vas megyei faluját, így a kárvallott most – kárpótlás gyanánt – az Amadétól elkobzott Gogant kapta adományul az uralkodótól. A dokumentumot kétségtelenül Budán, egy *communis congregatio* idején jegyezték le, ám a szakadás miatt az esztendőből csak az utolsó *sexto* látható,¹⁰³ így az oklevél csak 1276-ban vagy 1286-ban kelhetett, mégpedig a Keresztelő Szent János ünnepe előtti vasárnapon. Borsa Iván

96 Szentpétery I.: IV. László pecsétváltásai i. m. 313–314.

97 Kronológia I. 171.

98 Archontológia 1000–1301, 199.

99 Uo., 21.

100 S. Kiss Erzsébet: A királyi generális kongregáció kialakulásának történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 39. (1971) 24–28.

101 12[7]6: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I–V. Hrsg. Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza, Leonhart Prickler. Wien–Graz–Köln 1955–1999. (a továbbiakban: UB) II. 199–200. (Borsa Iván nyomán 1286-i dátummal ld. Reg. Arp. II/2–3. 3407. sz.)

102 Vö. Kádár Tamás: IV. László király itineráriuma. (1264–[1272]–1290) Fons, 23 (2016) 47., Archontológia 1000–1301, 242.

103 Vö. az eredetivel: HU-MNL-OL-DL 91127.

az utóbbi esztendőt részesítette előnyben, mivel 1286 júniusában kétségtelenül sor került efféle gyűlésre, és bár a *congregatio* fő helyszíne nem Buda, hanem a Rákos mező volt, a király 1286. június 18-án Budán is adott ki oklevelet. Figyelemreméltó, hogy ezúttal IV. László éppen Amadé fia Amadé özvegye és árvái *jávára* rendelkezett, megerősítve az elhunyt részére tett korábbi adományait.¹⁰⁴

Az 1276-ban vagy 1286-ban kelt sérült oklevélnek azonban – miként S. Kiss Erzsébet felhívta rá a figyelmet – van egy párja is, jóllehet ez nem tartalmazza a kiadás évét, csupán a napját, amely ugyancsak a Szent János-napot megelőző vasárnap.¹⁰⁵ A kedvezményezett szintén Csapó fia András királyi fegyvernökispán, a királyi intézkedést pedig ugyancsak egy *communis congregatió*n lefolytatott vizsgálat előzte meg. A panasz hasonló az Amadénak felrótt sérelmekhez: a király ezúttal a Páh falu elpusztítása miatt elszenvedett károk enyhítése miatt adományozza Csapó fia Andrásnak a tettesek birtokait. Mivel még a bevezető sorok is megegyeznek,¹⁰⁶ így nehéz lenne nem igazat adni S. Kiss Erzsébetnek, aki úgy vélte, hogy a két dokumentumot egy és ugyanazon napon állították ki. Mivel a második oklevél szövege IV. László 1283. évi átírásában maradt fenn, így az oklevélpár nem kelhetett 1286-ban, hanem csakis 1276-ban, mégpedig június 21-én. Mindent egy további érveléssel is megerősíthetjük: a Páh falut feldúló elkövetők – mint később kiderült, hiábavaló – perbeidőzésében Pécs nembeli Márk fia Gergely somogyi ispánnak is jutott szerep, aki 1275-ben és 1276–1277-ben, a Gutkeled-Kőszegi kormányzatok idején állt Somogy megye élén, ám ezután több mint egy évtizedre eltűnik az országos politikából.¹⁰⁷

Kétségtelen tehát, hogy 1276. június 21. táján valóban tartottak *communis congregatió*t Budán. A kérdés csupán annyi, hogy vajon valóban ekkor, Szent János ünnepe körül kerekedett-e felül a Gutkeled-Kőszegi párt a korábbi kormányzaton. S. Kiss Erzsébet úgy vélte, hogy az Amadé fia Amadét elmarasztaló királyi döntés idején még a Csák nembeli Péter nádor vezette csoport volt hatalmon, hiszen Amadé a Gutkeled nemzetség tagja volt, a királyt egykor fogságba ejtő hírhedt Joachim atyjafia, s így joggal várhatnánk, hogy megbüntetése befolyásos rokonainak hála ne kerüljön napirendre.¹⁰⁸ Úgy tűnik azonban, hogy 1275 telén Amadé fia Amadé kiegyezett a Csák-kormányzattal: előbb Lendva várát kapta adományként IV. Lászlótól (december 10.),¹⁰⁹ majd valamikor 1276 első felében zalai ispánként – Rátót nembeli Balduin utódjaként – tűnik fel egy királyi oklevél méltóságsorában.¹¹⁰ Ugyanekkor egy másik nyugat-magyarországi megye, Vas élén is változás

történt: Héder nembeli Herrandot Ják nembeli Csépán váltotta fel a megye ispáni székében.¹¹¹ Ebben az évben ez már a második személyi változás volt a Csák nembeli Péter vezette kormányzatban: január 9. és március 8. között Kán nembeli László erdélyi vajda tűnt el a porondról (véltetően elhunyt);¹¹² utódja, Csák nembeli Ugrin az országbírószágot Mojs fia Mojs somogyi ispánnak adta át.¹¹³ A vasi és zalai ispánok ezt követő cseréjét aligha lehet mással magyarázni, mint az alább még előkerülő, 1276 első hónapjaiban lezajlott dunántúli hadjáratral; Péter nádor véltetően azért döntött Herrand és Balduin leváltása mellett, mivel a hadműveletek színterén illetékes, a Gukeled-Kőszegi párt és a királyhű csoport között öröklődő ispánok hűsége valamilyen okból megkérdőjeleződött. Az új zalai ispán, a Lendva várával lekenyerezett Amadé fia Amadé azonban bizonyára jó okkal találtatott érdemesnek a nádor bizalmára; ezért is gondolhatjuk, hogy 1276. június 21-ei megbüntetése már az ellenzék felülkerekedése után következett be.

Mint emlékeztetünk, a június 21. körül megrendezett budai gyűlést Solymosi László egyidejűnek tartja a kormányzati változásokkal.¹¹⁴ A két esemény egybeesése azonban korántsem szükségszerű. A hatalomátvétel felső időhatára, mint említettük, 1276. június 23.,¹¹⁵ a *terminus post quem*ről azonban még nem esett szó. 1276. március 25-én Mojs fia Mojs országbíró, V. István egykori nádora, a koronához hű tekintélyes bárók egyike még Budán intézkedett,¹¹⁶ augusztus 9-én azonban már Mór állt a méltóság élén.¹¹⁷ A cserék tehát kétségtelenül március 25. és június 23. között történtek, éppen abban az időszakban, amikor IV. László – feltételezésünk szerint az irányítást magához ragadó főúri csoport kényszerének hatása alatt – új kettőspecsétet vésetett. A régi pecsétnyomót május 15-én használták utoljára,¹¹⁸ utóda lenyomatai május 17-től kezdve függenek a királyi kiadványokon.¹¹⁹ Ha a pecsétváltás valóban kormányzati változás következménye volt, akkor a Gutkeled-Kőszegi-párt hatalomátvételét 1276. május elejére datálhatnánk.

Nagyon valószínű azonban, hogy a *typarium* cseréjét még ennél is korábban elhatározták, és így arra is lehetőség nyílik,

104 1286: ÁÜO IX. 443.

105 1276: ÁÜO IX. 353. Wenzel az átíró oklevél alapján 1283-ra datálta az oklevelet, már Borsa Iván is észrevette azonban, hogy a dokumentumnak korábban kellett kelnie ld. Reg. Arp. II/2-3. 3225. sz.

106 „Nos Ladislaus Dei gratia rex Ungarie significamus tenore presentium universis, quod in communi congregatione baronum et nobilium regni nostri, nobis cum eisdem baronibus sedentibus Andreas filius Chopou comes armigerorum nostrorum surgens in medium proposuit eo modo, quod...” UB II. 199., ÁÜO IX. 353.

107 Archontológia 1000–1301, 194.

108 S. Kiss E.: A királyi generális kongregáció i. m. 26.

109 1275: ÁÜO XII. 143–144.

110 Archontológia 1000–1301, 233.

111 Uo., 225.

112 Uo., 39. A március 8-ai adat az archontológiában nem szerepel: 1276: HO VI. 217–219.

113 Archontológia 1000–1301, 33., 1276: HO VI. 217–219.

114 Kronológia I. 171.

115 Archontológia 1000–1301, 199.

116 1276: HO VI. 215–217. Az adat nem szerepel az Árpád-kori archontológiában ld. Archontológia 1000–1301, 33, 194. Mojs országbíró 1276 márciusából származó okleveleinek kelet helyét Szócs Tibor Budmér várával azonosítja, ám a március 8-án kelt dokumentum eredetijében kétségtelenül Buda vára (*in castro Budensi*) áll: HU-MNL-OL-DL 30579. A március 25-ei oklevél dátumformulájában feltűnő *in castro* után egy rövidített helynév látható. Az első három betű (*Bud*) után következő karakter azonban nem csak *m*-ként, hanem *ni*-ként is értelmezhető, s így alighanem itt is *in castro Bud(e)n(s)i* áll. HU-MNL-OL-DF 276736. Vö. Az Árpád-kori országbírók, udvarbírók és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Összeállította Szócs Tibor. Bp. 2020. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kiadványai II. Forráskiadványok 58.) 139–140. sz.

117 Archontológia 1000–1301, 33.

118 HU-MNL-OL-DL 40131. (Reg. Arp. II/2-3. 2702. sz.)

119 HU-MNL-OL-DL 58419. (Reg. Arp. II/2-3. 2703. sz.)

hogy a „királyhűek” bukását még május idusánál is korábban helyezzük. Az uralkodó Szent László sírjánál, Váradon töltötte 1276 Húsvétját (április 5.).¹²⁰ Az ünnepi szentmise után IV. László adományt tett a váradi székesegyház javára.¹²¹ Az adományt egyelőre nem foglalták privilegialis oklevélbe, mivel még nem készült el a király új *bullája*, amellyel ünnepélyesen megpecsételte volna azt. Az erről hírt adó dokumentum szövege a bennünket érdeklő helyen töredékes, így elképzelhető, hogy az oklevélben valójában IV. László tervezett, ám vélhetően soha el nem készült aranybullájáról van szó; mivel azonban az uralkodó egy hónappal később ténylegesen lecserélte kettőspecsétjét, így igaza lehet Borsa Ivánnak, aki szerint ezen a helyen a *sigillum duplexet* kell értenünk a *bullá* kifejezés alatt,¹²² amely középkori latinságunkban nemcsak fém-, hanem viaszpecsétet is jelölhetett.¹²³ Az érvelést némileg gyengíti, hogy a régi kettőspecsét még több mint egy hónappal Húsvét után, május 15-én is az uralkodó keze ügyében volt; ha azonban a pecsétváltás folyamata a váradi adomány idején már valóban megkezdődött, akkor a kormányváltás időpontja 1276. március 25. és április 5. közé lenne szűkíthető.

A pecsétújítás tényén kívül létezik egy másik körülmény is, amelynek nyomán indokoltan keltezhetjük a kormányváltást március és április fordulójára. Az említett körülmény nem más, mint az 1275–1276 telén lezajlott dunántúli hadjárat záróakkordjának tekintett botrányos veszprémi dúlás, amelynek fő felelőse Csák nembeli Péter nádor volt. Az 1275 decemberében kezdődő katonai vállalkozás, amelyben a kamaszodó László király személyesen is részt vett, minden valószínűség szerint Péter nádor vezetésével indult meg a Kőszegiek nyugat-magyarországi territóriumára ellen.¹²⁴ 1276. január 20. előtt Zalaszegegnél ismeretlen kimenetelű csatára került sor a hűtlenség és a király serege között,¹²⁵ ám az ütközet nem vetett véget a hadjáratnak: a Kőszegiek elleni hadjárat január végén és február elején Somogyban folytatódott.¹²⁶ Hogy a következő bő hónapban mi történt, arról csak sejtéseink lehetnek. IV. László március 21-én a Csákok nemzeti monostoránál, Vérteskeresztúrnál tartózkodott, öt nappal később pedig már Budán találjuk.¹²⁷ Nem tudjuk, hogy az uralkodó miért a Csákok ősi fészke, a Vértes-hegységen átkelve közelítette meg székvárosát: meglehet, hogy Gutkeled nembeli Joachim és Geregye nembeli Pál fiai ekkor intéztek támadást a Csákok Somogy és Fejér megyei birtokai ellen,¹²⁸ s a nádor vezette királyi sereg itt, a Vértes környékén is összecsapott a lázadókkal.¹²⁹

Minden bizonnyal ezekben a napokban került sor Veszprém barbár kifosztására is. A pusztítás a források tanúsága

szerint nem ismert mértéket.¹³⁰ lehetséges, hogy Péter nádor a rivális párthoz tartozó Kőszegi Péter veszprémi püspök székvárosának kirablásával vett elégtételt a dunántúli hadjárat sikertelenségéért. Utoljára március 16-án hallunk a veszprémi hiteleshely működéséről, amikor a káptalani személyzetnek még alkalma nyílt az intézmény régi pecsétjét egy hiteleshelyi kiadványra függeszteni.¹³¹ A támadás során a mandorlaformájú pecsét elkallódott,¹³² míg az új, köralakú *sigillum* 1276. június 29-én tűnik fel először;¹³³ a veszprémi egyház pusztulása tehát kétségtelenül március 16. és június 29. között történt. Az is bizonyos, hogy Péter nádor bosszúja még a Csák-párti kormányzat idején érte el Kőszegi Péter püspök székvárosát. Egy 1281. május 3-án kelt oklevelében a király Péter nádort tette felelőssé a pusztításért (*in vastu et spolio Petri palatini*),¹³⁴ ami azonban még nem feltétlenül jelentené azt, hogy a támadás idején valóban Csák nembeli Péter töltötte be a nádori méltóságot: ő ugyanis a káptalan kifosztása után még háromszor viselte a címet – legutóbb az idézett oklevélszöveg lejegyzése előtt két héttel, 1281. április 15-én.¹³⁵ Néhány hónappal a káptalan pusztulása után azonban Erzsébet özvegy királyné egyik oklevelében azt olvassuk, hogy a dúlás idején Csák nembeli Domokos volt IV. László anyjának tárnokmestere,¹³⁶ és mivel Domokos leváltását aligha magyarázhatjuk mással, mint a Csák-párt bukásával, így kétségtelennek tűnik, hogy a Veszprém elleni támadásra még a Csák nembeli Péter vezette kormányzat idején került sor.

A fentiekből következik, hogy ha a legkésőbb május 17-én bekövetkezett, feltehetően azonban már április 5. előtt elhatározott pecsétújítás valóban kormányzati változás következménye – amint az igen valószínűnek tűnik – akkor a veszprémi egyház pusztulására a dúlás előtti utolsó ismert káptalani kiadvány kelte (március 16.) és április 5. között, vélhetően a dunántúli hadjárat végén került sor. Teljes mértékben indokoltnak tekinthető tehát az a vélemény, amely szerint a Csák-párt bukását a Veszprém elleni támadást követő felháborodás készítette elő.¹³⁷

A fenti datálással összhangban áll egy másik királyi oklevél is, amely beszámol a veszprémi káptalan végzetéről. Az említett dokumentum azonban vélhetően hamis, és a gyanút éppen a róla függő pecsét alapozza meg. IV. László 1277-ben kelt diplomájáról van szó, amelyben az uralkodó a veszprémi egyházat ért károk ellentételezésekképpen a káptalannak adományozta a Maros folyón Szalánkeménbe szállított só

120 Kádár T.: IV. László király itineráriuma i. m. 18.

121 1276: CD V/2. 332–333.

122 Reg. Arp. II/2–3. 2700. sz.

123 A magyarországi középkori latinság szótára. I–VI., I. Pótkötet. Szerk. Boronkai Iván – Szovák Kornél. Bp. 1987–2017. 361.

124 A hadjáratról és forrásairól ld. Szabó K.: Kun László i. m. 35–37.

125 Reg. Arp. II/2–3. 157.

126 Erre az uralkodó tartózkodási helyeiből következtethetünk ld. Kádár T.: IV. László király itineráriuma i. m. 17–18.

127 Uo. 18.

128 1277: CD V/2. 249. (Datálásához ld. Reg. Arp. II/2–3. 2785. sz.)

129 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 322, 550.

130 A károkról szóló tudósításokra ld. Szabó K.: Kun László i. m. 36–37. A dúlásról részletesen ld. Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém 1977. 224–243.

131 1276: *Kis Péter*: Kiadatlan oklevelek az Erdődy család Bécsben őrzött levéltárából (1251–1297). Levéltári Közlemények 75. (2004) 74–75.

132 Takács Imre: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Bp. 1992. 97–98.

133 1276: HU-MNL-OL-DF 200689. (HO V. 53–54.)

134 (1281): ÁÜO IX. 299.

135 Archontológia 1000–1301, 21–22.

136 Gutheil Jenő: Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárból (1002–1526). Kiadásra előkészítette Kredics László. Szerk. Hermann István. Veszprém 2007. (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 18.) (a továbbiakban: Veszprém okmt.) 71.

137 Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp. 2002². 400.

jövedelmét.¹³⁸ A dokumentum átírása már Fejér György számára is nehézséget okozott, és a kiadás óta eltelt 150 évben a tinta szinte olvashatatlaná halványodott a hártyán. Az oklevélben azt olvassuk, hogy az 1277. évi *generalis congregatio*n Pál prépost egy inventáriumot mutatott be az uralkodónak, amely IV. László régi kettőspecsétjével (*antiquo sigillo autentico nostro*) volt megerősítve.¹³⁹ A jegyzék tanulmányozása után a királyi tanács megállapította, hogy a veszprémi egyházat több mint 50 ezer márká kár érte. A szöveg töredékessége miatt sajnos nem teljesen egyértelmű, hogy a király által hitelesített inventárium vajon a dűlős előtti állapotot rögzítette vagy a károk jegyzékét tartalmazta-e; ám mivel már 1276 végén arról értesülünk, hogy a kanonokok részletes, ugyancsak 50 ezer márkára rúgó veszteséget regisztráló kárjegyzéket mutattak be IV. László királynak,¹⁴⁰ így minden bizonnyal az utóbbiról van szó. Ha pedig valóban így volt, akkor a veszprémi dűlősnak az inventáriumot megerősítő első kettőspecsét május 16/17-ei leváltása előtt kellett lezajlania. A dokumentum egyébként azt sem hallgatja el, hogy a kanonoki zsolozsmát (*laus divina*) ekkor már több mint egy esztendeje (*ab anni citra sue viduitatis et meroris spatium*) felfüggesztették a veszprémi káptalanban, amelyre a tatárjárás óta nem volt példa.¹⁴¹ Mindez ugyancsak arra utal, hogy a kanonokokat valamikor 1276 júniusa előtt érte el a végzet, hiszen az oklevelet a jelek szerint 1277 első felében, a május végén tartott *congregatio* idején (vagy röviddel azután) állították ki.

Oklevelünknek azonban van egy komoly szépséghibája: zsinórján nem az 1277-ben használatos második, hanem az 1276 májusában már elhagyott első kettőspecsét függ.¹⁴² A dokumentum jelen formájában tehát bizonyosan nem hiteles, a *narratio*ban olvasható történeti körülmények azonban – ahol ellenőrizhetőek – azt az érzetet keltik, hogy az ott feltűnő egyéb információk is megfelelnek a valóságnak.

A Csák-párt bukásának időpontjára tett fenti javaslat elfogadását egy eddig még nem említett körülmény nehezíti meg, e nehézség azonban, mint látni fogjuk, csak látszólagos. Létezik egy levél – az Árpád-korban oly ritka *missilis*ek egyike – amely alapján könnyen juthatnánk arra a következtetésre, hogy Csák nembeli Péter 1275–1276. évi nádorsága idején – Kán nembeli László eltűnése és a nyugat-dunántúli megyék ispánjainak cseréjét követően – egy harmadik személyi változásra is sor került az ország kormányzatában. A levél keltezetlen, az azonban tudható, hogy a levél szerzője, Péter nádor, soproni ispánsága mellett most Somogy és Nyitra

megye ispánjának is címzi magát.¹⁴³ Mivel Csák nembeli Péter ismereteink szerint csak 1275–1276-ban viselte a soproni ispánságot nádorként, ezért kézenfekvő volt az említett levelet ugyancsak erre az időszakra keltezni, s következésképp arra a konklúzióra jutni, hogy a nádor 1276 folyamán magához vonta a nyitrai és a somogyi ispánságokat.¹⁴⁴ Mivel 1275. december 4. és 1276. március 25. között bizonyosan Mojs fia Mojs országbíró viselte Somogy ispáni tisztségét,¹⁴⁵ így Csák nembeli Péter csak az utóbbi dátumot követően kerülhetett a megye élére. A kormányváltásra rendelkezésre álló időintervallum azonban – amennyiben nem május 15-ét, hanem a valószínűbbnek tűnő április 5-ét tekintjük a felső időhatárnak – olyan rövid, hogy abba aligha férhetett bele még egy jelentős kormányzati változás.

A *missilis* azonban nem csak az 1276. év folyamán keletkeztetett, s így aztán az sem bizonyos, hogy Péter nádor 1276 tavaszán valóban megfosztotta Mojs országbírót a somogyi, Rosd nembeli Mihályt pedig a nyitrai ispánságtól. Pétert ugyanis 1281 első felében (április 15-én) ismét nádorként említi egy oklevél,¹⁴⁶ miközben arról mit sem tudunk, hogy 1280. szeptember 21. és 1282. augusztus 25. között kik álltak Somogy és Sopron megyék élén.¹⁴⁷ Valószínűnek tartható, hogy két közvetlen elődjéhez, Csák nembeli Mátéhoz és Aba nembeli Fintához hasonlóan a negyedik nádorságát töltő Péter is igényt tartott az említett megyékre. Ami Nyitrát illeti, 1281. április 21-én Ivánka töltötte be az ispáni tisztséget,¹⁴⁸ aki – ha valóban Hontpázmány nembeli Joachim fia Ivánkáról van szó – felesége révén közel állt a Csák famíliához. Mivel Csák nembeli Péter valamikor 1281 elején foglalta el újra a nádorságot, így Péternek április 21. után lett volna alkalma Ivánkát felváltani Nyitra megye élén; mint ahogy az is elképzelhető, hogy előbb Csák nembeli Péter viselte a nyitrai ispánságot, s a nádor csak ezután delegálta a tisztséget Ivánkának.¹⁴⁹

A fentiekben láthattuk, hogy az 1276. április 5. körül meghozott, de csak május közepén valóra váltott döntés IV. (Kun) László első pecsétjének megújításáról jó okkal hozható összefüggésbe a Gutkeled-Köszegi párt ismételt hatalomra jutásával. A Csákok bukásához tehát minden bizonnyal ténylegesen és közvetlenül hozzájárult a veszprémi egyház elpusztítása, amelyért a közvetlen utókor Csák nembeli Péter nádort tette felelőssé. A második kettőspecsét sokáig szolgálta az uralkodót – a *sigillum*on megjelenő mellékjelek azonban érzéketlenül tanúskodnak amellett, hogy a válságos esztendő még nem érték véget.

138 CD IX/7. 692–696.

139 Uo. 694. Az adománylevelet legutóbb kiadó Gutheil Jenő olvasta szerint az *antiquus* jelző itt nem a pecsétre, hanem az inventáriumra vonatkozik (*inventarium antiquum sigillo autentico [...] fidedigno iugiter communitum*). Veszprém okmt. 77. Csakhogy az oklevél eredeti példányában a kérdéses helyen inkább *antiquo* és nem *antiquum* áll. +1277: HU-MNL-OL-DF 283212.

140 Veszprém okmt. 67.

141 CD IX/7. 695; Veszprém okmt. 77.

142 Gutheil Jenő oklevélkiadásának apparátusában azt olvassuk, hogy a diplomán függő pecsét elveszett (Veszprém okmt. 78.), a DL-DF adatbázisban látható régi fekete-fehér és modern színes felvételeken azonban a pecsét jól látható. HU-MNL-OL-DF 283212.

143 Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szócs Tibor. Bp. 2012. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 51.) (a továbbiakban: Reg. Pal.) 163.

144 Archontológia 1000–1301, 176, 194.

145 Uo., 194., 1276: HO VI. 215–217.

146 Archontológia 1000–1301, 22.

147 Uo., 195, 199.

148 Uo., 176.

149 Uo., 313., Engel P.: Középkori magyar genealógia i. m. Hontpázmány nem 7. Szegi-ág 1. tábla. Csák nembeli Péter utóda bizonyosan Héder nembeli Köszegi János lett (1281: ÁÜO IX. 297.), ám azok a datálatlan kiadványai, amelyeket erre az évre szoktak helyezni, vélhetően János későbbi nádorságai idején keletkeztek. Reg. Pal. 228. sz., 324. sz. és 325. sz. között.

IV. László második, harmadik és negyedik pecsétújítása

A különféle szimbólumokkal és szíglákkal kiegészített második kettőspeccsét 1285. július 18.¹⁵⁰ után teljesen új pecséttel váltotta fel az uralkodó. A harmadik kettőspeccsét *typarium*-ának csupán egyetlen, töredékes lenyomata ismeretes, amelyről sajnálatos módon még azt sem tudjuk, hogy miféle oklevélén függött egykor.¹⁵¹ Azt, hogy a töredéket a kutatás IV. Lászlóhoz köti, a király más kettőspeccsétjeihez fűződő szoros stílusos kapcsolat mellett az indokolja, hogy az uralkodó több 1286-ban kelt kiadványában arra utal, hogy országa *status*-ának megjavítása érdekében a június végén vagy július elején tartott Rákos melletti *generalis congregatio* alkalmával megújította pecsétjét.¹⁵² Mivel a következő lenyomat – a negyedik kettőspeccsét – csak 1287. január 25-én tűnik fel,¹⁵³ ezért Hegedűs István és Takács Imre az esztergomi töredéket IV. László harmadik kettőspeccsétjével azonosították,¹⁵⁴ amelyet alighanem valóban 1286. június végén kezdett el használni az uralkodó, miután a rákosi gyűlésen kénytelen volt kibékülni az egyeduralmára legnagyobb veszélyt jelentő Kőszegiekkel.¹⁵⁵

A harmadik kettőspeccsét nem volt sokáig szolgálatban: valamikor 1286 második felében vagy 1287 legelején – de még január 25. előtt – IV. László ismét új *typarium*-ot vésetett.¹⁵⁶ Takács Imre a Kőszegiekkel vívott Zsitva folyó melletti csatához köti a negyedik kettőspeccsét megjelenését,¹⁵⁷ ám minden okunk megvan arra, hogy az említett lehetőséget kizárjuk. Az uralkodó 1287. március elején Pozsonyban tartózkodott, hogy onnan a hónap második felében Korponára, majd Lipótba és Szepesbe húzódjon vissza.¹⁵⁸ A felvázolt itinerárium alapján jogosan keltezték a Zsitva melletti vereséget március első heteire.¹⁵⁹ Mindez azért mond ellent a pecsétváltás és a király veresége közti kapcsolat lehetőségének, mivel a negyedik kettőspeccsét már 1287. január 25-től használatban volt. Kézenfekvőbbnek tűnik tehát az újabb pecsétváltást az uralkodó és a Kőszegiek közt 1286 őszén beállt¹⁶⁰ szakításhoz kötni.

150 HU-MNL-OL-DL 40. (Reg. Arp. 3369.)

151 Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 42. sz. 140–141.

152 1286: HO VI. 317., 1286: HO VI. 319.

153 1287: Pozsony, Slovenský národný archív, Rod Pálffy IV. 10. 1. 1. (HU-MNL-OL-DF 254621.) A pecsét fotóját ld. Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 142. (Reg. Arp. II/2–3. 3420. sz.)

154 Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Szerk. Hegedűs András. Kiállítási katalógus. Esztergom, 2000. 33.; Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 42. sz. 140–141.

155 S. Kiss E.: A királyi generális kongregáció i. m. 40–42. A második kettőspeccsét Szentpétery Imre szerint még a *generalis congregatio* előtti hónapban, 1286. május 8-án is használatban volt, a bizonyítékul felhozott oklevél (HU-MNL-OL-DL 65254.) azonban már Borsa Iván sem látott pecsétet. Reg. Arp. II/2–3. 3403. sz. Vö. Szentpétery I.: IV. László pecsétváltoztatásai i. m. 314–315.

156 1287. január 25.: Pozsony, Slovenský národný archív, Rod Pálffy IV. 10. 1. 1. (HU-MNL-OL-DF 254621.) A pecsét fotóját ld. Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 142. (Reg. Arp. II/2–3. 3420. sz.)

157 Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 140.

158 Kádár T.: IV. László király itineráriuma i. m. 50.

159 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 394, 568.

160 Uo.

IV. László negyedik kettőspeccsétjével egy 1287. március 30-án kiállított diplomán találkozunk utoljára,¹⁶¹ és bizonyosan tudunk olyan 1288. évi, még szeptember előtt kelt királyi oklevélről, amelyen már az utolsó, ötödik kettőspeccsét függ.¹⁶² Sajnos a királyi kancellária mind ritkábban felbukkanó kiadványain függő pecsétek még a korábbiaknál is kevesebb támpontot adnak az utolsó pecsétváltás idejének meghatározásához. Az ötödik *typarium* lenyomatát mindenesetre megtaláljuk egy évi dátumot nélkülöző, korábban 1287. április 20-ra keltezett,¹⁶³ de Kádár Tamás által meggyőzően 1288. április 11-re datált oklevélben is.¹⁶⁴ Kádár Tamás érvelésében éppen az ötödik kettőspeccsét megjelenése volt a döntő momentum; az új pecsét bevezetéséről ugyanis 1288. évi királyi oklevelek adnak hírt – köztük egy szeptember előtt kiadott diploma –, amelyek arról tudósítanak, hogy a király új pecsétet vésetett, illetve saját kezével törte össze korábbi kettőspeccsétje *typarium*-át.¹⁶⁵ 1287. március 30. és 1288. szeptembere között az uralkodó leginkább akkor kényszerülhetett arra, hogy megsemmisítse szuverenitása korábbi szimbólumát, a negyedik kettőspeccsétet, amikor fogságából kiszabadulva az 1288. március 21. előtti napokban színleg kibékült Lodomér esztergomi érsekkel.¹⁶⁶ Könnyen lehet, hogy a *typarium* összetörésének látványos gesztusára valóban a király ünnepélyes esztergomi fogadkozásaival egy időben került sor.

A nap és a hold az Árpádok pecsétjein

A 13. századi magyar királyok pecsétjein három ízben is feltűnik a nap és a holdsarló univerzális jelképpárosa. Az égitesteket ábrázoló mellékjegyek II. András aranypecsétjén és második nagypecsétjén állnak előttünk a legszebben kidolgozott formában, de megtaláljuk őket IV. László második kettőspeccsétjén és III. András kettőspeccsétjén is. Ha az uralkodói *typarium*okon ritkán bukkannak is fel, a kozmikus szimbólumok gyakran megjelennek a 13. századi Európa szfragisztikai emlékein, különösen az egyháznagyok, egyházi testületek, vagy éppen a városok pecsétjein.

A nap és a hold ősi szimbólumok, amelyek az uralkodói jelvényeken a kozmoszt jelképezik, azaz az uralom egyetemességére és isteni jellegére utalnak. Róma császárai előszeretettel láttatták magukat a keleti eredetű motívumok társaságában, amelyek a kereszténység térnyerése után a császári ikonográfia más elemeivel együtt a Krisztus-ábrázolásokon

161 HU-MNL-OL-DL 84675. (Reg. Arp. II/2–3. 3440. sz.)

162 HU-MNL-OL-DL 1229. (Reg. Arp. II/2–3. 3503. sz.)

163 Reg. Arp. II/2–3. 3445. sz.

164 Kádár T.: IV. László király itineráriuma i. m. 51.

165 1288: CD V/3. 397., 1288: CD V/3. 400., 1288: CD V/3. 411–412., 1288: CD VII/5. 474. Egy Borsa Iván által 1287-re keltezett dokumentumról (Reg. Arp. II/2–3. 3456. sz.) hasonló érvek alapján feltételezi Kádár Tamás, hogy 1288. augusztus 3-án kelt. Kádár T.: IV. László király itineráriuma i. m. 52–53.

166 Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 144.; Karácsonyi János: A mérges vipera és az antimonális. Korkép Kun László király idejéből. Századok 44. (1910) 13–16.

köszönnek vissza.¹⁶⁷ A világegyetem fölötti uralmat kifejező *pantokrator*-ikonográfia szemléletes példája a magyar Szentkorona felső részén, a latin kereszt alatt látható zománckép, ahol Krisztus jobbján napot, balján pedig csillagos égbolt előtt fénylő félholdat találunk. Nem teljesen váratlan tehát, hogy a szóban forgó jelképek a latin Európa fejedelmeinek pecsétjein is feltűnnek, a napot és a holdat azonban, mint említettük, a 13. századi egyháznagyok és egyházi testületek, majd a városok pecsétjeire is gyakran rávésték. Bár történt olyan kísérlet, amely átfogóan érvényes magyarázatot kívánt adni a szimbólumok feltűnésére,¹⁶⁸ valószínűnek tűnik, hogy az uralkodói pecséteken a 12–13. század fordulóján rövid időre Európa-szerte divatossá váló kozmikus szimbólumok felvétele mögött más megfontolások húzódtak meg, mint például a káptalanok pecsétjei esetében.

Közismert, hogy I. (Oroszlánszívű) Richárd angol király pecsétje volt az első európai királyi pecsét, amelyen az említett égitestek feltűnnek.¹⁶⁹ Richárd első kettőspecsétjének előlapján az uralkodó vállai felett egy-egy fekvő holdsarlót látunk, szárvaik között csillaggal.¹⁷⁰ A második, 1198-ban bevezetett pecsét előlapján a királyalak jobbra felett ismét holdsarló – ezúttal csillag nélkül –, míg a másik oldalon ragyogó napkorong tűnik fel.¹⁷¹ Richárd unokaöccse, az Angliában nevelkedett Braunschweigi Ottó, 1209. évi császárrá koronázásakor ugyancsak napot és holdat vésetett fel új császári pecsétjére, de megtaláljuk a szimbólumokat a kiskorú II. Frigyes szicíliai királyi pecsétjén is (1199-től).¹⁷² IV. Ottó döntését a német történetírás politikai teológiai okokkal hozta összefüggésbe, s a pápaság és a császárság közti konfliktus keretében kísérelte meg értelmezni. III. Ince pápa tette híressé azt a már korábban is ismert példázatot, amely a *sacerdotium* és a *regnum* viszonyát a nap és a hold kettőiséhez hasonlította: a királyi hatalom a pápától nyeri el méltósága fényét, miként a hold, amely csupán akkor ragyog, amikor a nap megvilágítja.¹⁷³ 1804-ben

megjelent munkájában Johann Georg Reuter azon a véleményen volt, hogy a két égitest a III. Ince által kifejtett álláspont szellemében került fel a 13. századi pecsétekre, s ezért vésték fel az 1209. október 4-én Rómában császárrá koronázott IV. Ottó új császári kettőspecsétjére is, aki már a Sváb Fülöppel folytatott trónviszály idején is a pápa támogatását élvezte.¹⁷⁴ Jó másfél évszázaddal később – noha a kiinduló pont azonos volt – homlokegyenest ellenkező magyarázat született IV. Ottó pecsétjének ikonográfiáját illetően: Wolfgang Weber szerint a III. Incével 1210-ben szembeforduló Ottó császár éppen a pápai igények ellenében vésette fel az univerzális jelképeket, amelyek azt voltak hivatottak jelezni, hogy a császári hatalom nem a Szentatyától, hanem közvetlenül Istentől származik.¹⁷⁵

Az utóbbi megoldási kísérlet gyengéje, hogy csak IV. Ottó pecsétjére összpontosít, s nem ad választ arra a kérdésre, hogy hogyan kerültek a jelképek Oroszlánszívű Richárd, a III. Ince támogatását élvező ifjú II. Frigyes vagy éppen II. András pecsétjeire. Az kétségtelen, hogy az angol uralkodó különösen közel érezte a szívéhez a jelképpárost, hiszen keresztes hadjárata idején szívesen mutatkozott ezüst félholdakkal és napokkal díszített ruhában.¹⁷⁶ Az is igaz, hogy a fogyó hold és a nap kedvelt szimbólumoknak számítottak a keresztes államokban: a tripoliszi grófok érméin – mint ahogy az azonos dinasztiához tartozó toulouse-i grófok pecsétjein¹⁷⁷ is – gyakran tűnik fel a két égitest.¹⁷⁸ 1163 után találkozhatunk velük az antiochiai fejedelmek pénzein is, amelyek vélhetően a jó minőségű tripoliszi érmék utánzatai.¹⁷⁹ A fentiek alapján ugyan nehéz lenne teljességgel bizonyítotttnak tekinteni, ám mégis érdemes

174 Reuter, J. G.: Sonne, Mond und Sterne i. m. 45–67.

175 Weber, W.: Das Sonne-Mond-Gleichnis i. m. 160. Lásd még Bernd Ulrich Hucker: Kasier Otto IV. Hannover 1990. (Monumenta Germaniae Historica, Schriften 34.) 120–121. IV. Ottó esetében Claudia Lydorf is Weber nézetét követi, ám a II. Frigyes pecsétjén 1199-től feltűnő égitesteket Reuterhez hasonlóan a pápaság és a Szicíliai Királyság közötti jó viszonyra magyarázza. Claudia Lydorf: Sonne, Mond und Sterne. Beobachtungen zur westeuropäischen Herrschersiegeln um 1200. Signa Iuris 12. (2013) 130–133.

176 „Erat itaque ex roseo samito tunica pallioque vestitus lineariter destinetis lunulis semicircularis, argento solido candentibus, orbibus tanquam solaris schematis densissime localiter micantibus.” Itinerarium peregrinorum et gesta regis Ricardi auctore, ut videtur, Ricardo, canonico Sanctae Trinitatis Londoniensis. Ed. William Stubbs. London 1864. (Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores 38/1. Chronicles and Memorials of the Reign of Richard I. I.) 199. – A brit történetírásban felmerült, hogy a Ciprust megszálló és a sziget korábbi urát, Komnénosz Izsákot – I. Manuél császár bátyját – fogságba ejtő I. Richárd bizánci mintát követve, ciprusi igényei hangsúlyozása érdekében véshette a szimbólumokat pecsétjére, amelyek eredetileg talán Komnénosz Izsák jelvényei lehettek. Richard Massie Bloomfield: Origin and History of Admiralty Badges. The RUSI Journal 38. (1894) 133. Reális lehetőségnek tekintve idézi Lydorf, C.: Sonne, Mond und Sterne i. m. 124. Az égitestek azonban már 1189-ben feltűnnek az angol királyi pecséten (Canterbury Cathedral Archives, Chart. Ant. C 28., digitális másolata megtekinthető: <https://ims.canterbury-cathedral.org/>), így aligha kapcsolhatjuk azokat éppen Ciprushoz. A kettőspecsétet csak 1198-ban újította meg az uralkodó, a kortársak vádjai szerint elsősorban bevételei gyarapítása érdekében. J. H. Round: Richard the First's Change of Seal. The Archaeological Review 1. (1888) 2. sz. 135–143.

177 VI. Rajmund gróf (1194–1222) pecsétjén: <http://www.sigilla.org/fr/sgdb/sceau-type/45536> (letöltés 2021. január 4.)

178 Gustave Schlumberger: Numismatique de l'Orient Latin. Paris 1878. 102–104.

179 Uo. 52–53.

167 Wolfgang Weber: Das Sonne-Mond-Gleichnis in der mittelalterlichen Auseinandersetzung zwischen Sacerdotium und Regnum. In: Rechtsgeschichte als Kulturgeschichte. Festschrift für Adalbert Erler zum 70. Geburtstag. Aalen, 1976. 150–151. – A szimbólumok középkori megjelenésére számos példát hoz: Waldemar Deonna: Les crucifix de la vallée de Saas (Valais): Sol et Luna, histoire d'un thème iconographique. II. Revue de l'histoire des religions 133. (1947) 49–102.

168 Johann Gabriel Reuter: Sonne, Mond und Sterne auf Siegeln und Münzen des Mittelalters: was sie bedeuten? Nürnberg 1804. 45–67.

169 Weber, W.: Das Sonne-Mond-Gleichnis i. m. 151.

170 Reprodukcióját ld. a Franciaországban fennmaradt pecsétek adatbázisában <http://www.sigilla.org/fr/sgdb/sceau-type/21894> (letöltés 2021. január 4.)

171 <http://www.sigilla.org/fr/sgdb/sceau-type/21907> (letöltés 2021. január 4.)

172 Weber, W.: Das Sonne-Mond-Gleichnis i. m. 152. IV. Ottó pecsétjéhez ld. Rainer Kahntz: Kaiser Otto IV. (1209–1218) Wachssiegel an Urkunde. In: Die Zeit der Staufer. Geschichte – Kunst – Kultur. I. Katalog der Ausstellung. Hg. Reiner Hausscherr. Stuttgart 1977. 27–28. II. Frigyes pecsétjéhez lásd Uo. 29–30.

173 „Porro sicut luna lumen suum a sole sortitur, que re vera minor est illo quantitate simul et qualitate, situ pariter et effectum: sic regalis potestas ab auctoritate pontificali sue sortitur dignitatis splendorem; cuius conspectui quanto magis inheret, tanto maiori lumine decoratur; et quo plus ab eius elongatur aspectu, eo plus deficit in splendore.” Patrologiae cursus completus, series latina. I–CCXXI. Ed. Jacques-Paul Migne. Paris 1841–1864. CCXIV. col 377.

számolni azzal a lehetőséggel, hogy I. (Oroszlánszívű) Richárd és II. András, akik anyai ágról mindketten az antiochiai fejedelmek közeli rokonai voltak,¹⁸⁰ a pecséteiken és – II. András esetében – pénzeiken¹⁸¹ megjelenő motívummal keresztes elkötelezettségüket kívánták hangsúlyozni.¹⁸² IV. Ottó császárral szemben Richárd és András esetében aligha lehet szó a pápasággal szembeni állásfoglalásról, hiszen a szimbólumok akkor nyertek teret reprezentációjukban, amikor a keresztes hadjáratra készülő uralkodók és a pápák viszonyát a zavartalan együttműködés jellemezte, amely azonban korántsem jelentette azt, hogy a két keresztes király alárendelte volna magát a Szentszék univerzális igényeinek. Hozzá kell tenni, hogy 1209. évi megkoronázása után maga IV. Ottó is ígéretet tett III. Incének arra, hogy hadjáratot vezet a Szentföldre¹⁸³ – könnyen lehet, hogy a szimbólumpár ekkor került a császári pecsétre.¹⁸⁴

II. András harmadik nagypecsétjének bevezetésével (1229 körül) az európai uralkodói pecsétekről jóidőre eltűnnek a kozmoszra utaló égitestek. Annál gyakrabban találkozzunk velük az egyházi testületek¹⁸⁵ és egyházi méltóságok¹⁸⁶ pecséteiben, ahol motivációként természetesen nem jöhet szóba sem a keresztes hadjárat, sem a pápaság egyetemes hatalmi igényeivel való szembenállás. Ezekben az esetekben a bibliai jelentés közvetlenebbül érvényesül: a nap és a hold a megtestesült Isten előtt hódoló égitestekként jelennek meg. A motívum nem csak Jézus Krisztusra, hanem Szűz Máriára is utalhat: a középkori Szentírásmagyarázat az Istenszülőre vonatkoztatja az Énekek énekének sorait: „szép, mint a nap, tiszta mint a hold”.¹⁸⁷

180 II. András Konstancia antiochiai fejedelemnő unokája, míg I. Richárd édesanyja, Aquitániai Eleonóra Poitiers-i Rajmund antiochiai fejedelem – Konstancia első férjének – unokahúga volt. II. András elsőfokú, Oroszlánszívű Richárd pedig másodfokú unokatestvére volt IV. Bohemund antiochiai fejedelemnek, aki II. András kereszteshadjáratában is részt vett.

181 Az Árpád-kori magyar pénzek katalógusa III. II. Andrástól Ottóig. A bevezető tanulmányt írta Tóth Csaba. A katalógust összeállította Tóth Csaba – Kiss József Géza. Bp. 2020. 21. 11. 1. (67.), 21. 22. 1. 1. (77.), 21. 23. 1. 1–2. (78–79.), 21. 24. 1. 1. (79.), 21. 25. 1. 1. (80.), 21. 26. 1. 1. (81.), 21. 37. 1. 1. (89.), 21. 38. 1. 1. (89–90.), 21. 39. 1. 1. (91.), 21. 46. 1. 1. (97.), 21. 46. 2. 1. (97.), 21. 47. 1. 1. (98.), 21. 61. 1. 1. (105.), 21. 61. 2. 1. (105.), 21. 62. 1. 1. (106.), 21. 63. 1. 1. (106.), 21. 68. 1. 1. (109–110.), 21. 69. 1. 1. (111.)

182 Ha valóban így van, akkor az univerzális szimbólumpár párhuzamba állítható a II. András dénárain sűrűn látható kettőskereszt-jelvénnel, amely alighanem ugyancsak a magyar király keresztes ambícióit tükrözi. *Takács Imre*: Címerek az Árpád-házi pecséteiben. Turul 84. (2011) 86.

183 *Hucker, B. U.*: Kasier Otto IV. i. m. 127–131.

184 A nap és a hold IV. Ottó császár draisburgi érméin is megjelenik. Uo. Abb. 8. (d).

185 Magyarországon pl. a pannonhalmi konvent hiteleshelyi pecsétjén (*Takács I.*: Magyarországi káptalanok és konventek i. m. 75.), a hatvani premontrei prépostság pecsétjén (Uo. 66.), a somogyvári konvent hiteleshelyi pecsétjén (Uo. 80.), a csázmái káptalan pecsétjén (Uo. 54.).

186 Magyarországon Ákos mester (1257) és János (1278) budai prépostok pecsétjein (*Bodor Imre*: Árpád-kori pecsétjeink II. Egyházi és világi pecsétek. Turul 75. (2002) 12. Világiak pecsétjeire is rávéshették, miként egy a muhi csataterén nemrégiben előkerült, ökörfejet ábrázoló pecsétgyűrű tanúsítja, amely alighanem a Hahót nemzetség egyik tagjáé volt egykor. *Laszlovsky József – Rácz Tibor Ákos*: Fémkeresős kutatások a muhi csataterén. Magyar Régészet 9. (2020) 4. sz. 76.

187 „Pulchra ut luna, electa ut sol.” Cant 6, 9. Idézi: *Takács Imre*: Et Deus in rota. Nagyszombat város középkori pecsétjeinek ikonográfiája. Ars Hungarica 25. (1997) 70.

Valószínűleg efféle egyházas motivációk húzódnak meg a III. András pecsétjén található kozmikus szimbólumok felvétele mögött is. Az utolsó Árpád-házi király uralkodásának végén feltűnő ellenőrzőjegyek megjelenését nem tudjuk egyértelműen kormányzati változásokhoz kötni. A holdat és a napot 1297. június 11.¹⁸⁸ és október 18.¹⁸⁹ között vésték fel a kettőspecsét elő- és hátlapjára. Bár éppen erre az időre tehető az uralkodó és az északnyugati országrészben területi magánhatalmat kiépítő Csák nembeli „trencsényi” Máté nádor közötti szakítás, a pecsétmódosítást mégsem magyarázhatjuk az említett válsággal, már csak azért sem, mivel a királynak sikerült úrrá lenni a kialakult helyzeten.¹⁹⁰

A szimbólumpár megjelenése azonban nem csak Csák nembeli Máté leváltásával esik egybe, hanem az alkancellári pozícióban bekövetkezett változással is. Amikor a Velencében nevelkedett uralkodó trónra lépett, tiszteletben tartotta az alkancellár választására vonatkozó régi szokást¹⁹¹ és meghagyta székeben Tengerdi Miklós fia Tódor fehervári prépostot, IV. László utolsó alkancellárját.¹⁹² Tódor akkor sem mondott le pozíciójáról, amikor 1295-ben a prépostságot a győri püspökséggel cserélte fel. Az új prépost, Bicske nembeli Gergely két évvel később azonban sikeresen érvényesítette a prépostok régi jogát az alkancellári címre – más okot legalábbis aligha találunk a III. Andrásához továbbra is hű Tódor távozására, amelyre 1297. július 28. és október 18. között került sor.¹⁹³ A nap és a hold felvétele talán Gergely alkancellár személyes újításának köszönhető.

A IV. László kettőspecsétjén látható égitesteket hagytuk utoljára, mivel azonosításukat illetően van némi bizonytalanság: nem egyértelmű ugyanis, hogy a királyi pecséten a félholddal átellenben feltűnő égitestet napként vagy csillagként kell-e értelmeznünk. Takács Imre Nagyszombat város pecsétjének ikonográfiájáról írott munkájában a hold-sarlóval szemben látható ábrát napnak tekinti, s a két jelet „apokaliptikus bibliai helyekre utaló teofánia-szimbólumok”-ként írja le.¹⁹⁴ Ugyanígy vélekedik a II. András nagypecsétjén¹⁹⁵ és III. András kettőspecsétjén látható jegyekről is,¹⁹⁶ a IV. László második kettőspecsétjére felvett szimbólumot azonban csillagként írta le.¹⁹⁷ Észrevette ugyanis, hogy

188 1297. június 11.: SK-AMB-362-18. [Archív hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy, Magistrát mesta Bratislavy] (Fényképmásolata: HU-MNL-OL-DF 238644., a pecsét fotóját l. <https://www.monasterium.net/mom/SK-AMB/362/18/charter>, letöltés 2021. jan. 4.) (Reg. Arp. II/4. 4113. sz.)

189 1297. október 18.: HU-MNL-GYSMS-XV.76.b.28. [Magyar Nemzeti Levéltár, Győr–Sopron–Moson Megye Soproni Levéltára, Sopron város levéltára Mohács előtti okleveleinek levéltári gyűjteménye] (Fényképmásolata: HU-MNL-OL-DF 201662.) (Reg. Arp. II/4. 4133. sz.)

190 *Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila*: Szent István és III. András. Bp. 2003. 201–203.

191 1291: CD VII/2. 142.

192 Archontológia 1000–1301, 113.

193 Uo.

194 *Takács I.*: Et Deus in rota i. m. 70.

195 *Takács I.*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 32.

196 Uo. 150.

197 Uo. 138.

20. kép - III. András kettőspecsétje, második változat, előlap, HU-MNL-GYSMS-XV.76.b.-28.

21. kép - III. András kettőspecsétje, második változat, hátlap, HU-MNL-GYSMS-XV.76.b.-28.

– Szentpétery Imre véleményével¹⁹⁸ szemben – a két égitestet nem egyszerre vették fel a *typariumra*. A csillag, amely 1276. november 18.¹⁹⁹ és 1277. június 12.²⁰⁰ között jelent meg, sokáig az egyedüli ellenőrző jegy IV. László második kettőspecsétjén. 1277. november 20-án még mindig nem látjuk a félholdat az előlap trónuson ülő királyalakjának jobb könyöke fölött,²⁰¹ egy november 20. és 27. között kelt oklevél pecsétjén azonban már megtalálható.²⁰² A fogyó hold felvételével

198 Szentpétery I.: IV. László pecsétváltoztatásai i. m. 314. Véleményét a HU-MNL-OL-DL 256 jelzetű oklevél pecsétjére alapozta (Reg. Arp. II/2–3. 2801. sz.), amelynek hátlapján – a DL–DF adatbázisban látható fényképfelvétel tanúsága szerint – mintha valóban feltűnne a félhold a címerpajzs heraldikai jobb oldalán, ám a későbbi pecséteken – ahol már kétségtelenül ott a fogyó hold – az ábra kicsit feljebb helyezkedik el.

199 1276. (november 18. után): HU-VFL-III.1.a.3. (Litterae adiunctae 5.) [Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Documenta juris possessionarii, Litteralia instrumenta jura episcopatus Vespriensis tangentialia]. (HU-MNL-OL-DF 200031.) (Reg. Arp. II/2–3. 2752. sz.).
200 1277. június 12.: HU-MNL-OL-DL 969. (Reg. Arp. II/2–3. 2782. sz.)
201 HU-MNL-GYSMS-XV.76.b.-11. (HU-MNL-OL-DF 201645.) (Reg. Arp. II/2–3. 2827. sz.)

202 SK-SAP-SAL-VII.1.2. [Štátnom archíve Prešov, Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Súkromný archív Spišskej kapituly] (HU-MNL-OL-DF 272414.) (Reg. Arp. II/2–3. 2824. sz.) Lásd még *Ladislav Vrtel*: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin, 20032. 68. 49. jegyz. Az 1277-ben kelt dokumentum nem tartalmaz napi dátumot, ám mivel

az első ellenőrzőjegy, a csillag is átlényegült, hiszen a jelkép-párost immár a nap és a hold kozmikus szimbólumaiként lehetett értelmezni. Mivel a novemberi napokban nem került sor olyan eseményre – esetleg alkancellárváltásra –, amely indokolhatta volna a módosítást, ezért a hold felvételének célja vélhetően az volt, hogy a magányos csillagot az uralkodói reprezentáció céljainak megfelelően értelmezzék át, felruházva azt a kozmikus szimbólumpár által hordozott többletjelentéssel. Lehetséges, hogy mindezt a IV. László mellett 1277-től jelentősebb szerepet vállaló főpapi kör szándékaival összhangban került sor, hiszen, mint láthattuk, a nap és a hold szimbólumpárosának létezik efféle egyházas értelmezése is. Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ának bevezető sorai is arra utalnak, hogy a nap és a hold motívuma kitüntetett szerepet játszott az ifjú uralkodó környezetében;²⁰³ a holdat minden bizonnyal az egyház és a világi hatalom együttműködésének jelképeként vették a csillag mellé IV. László pecsétjén.

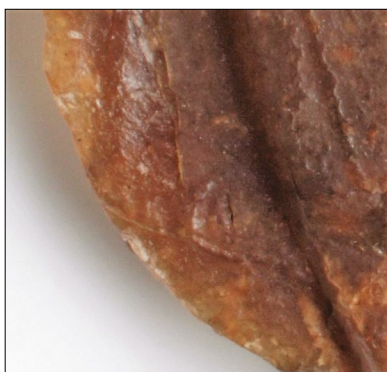
22. kép - IV. László második kettőspecsétje, második változat (csillag), előlap, HU-MNL-GYSMS-XV.76.b.-11.

23. kép - IV. László második kettőspecsétje, harmadik változat (csillag és hold), előlap, HU-MNL-OL-DL 40154.

Tamás alkancellár és választott fehervári prépost elsőként november 27-én feltűnő hántai préposti címét (Reg. Arp. II/2–3. 2828. sz.) még nem említi, ezért az említett dátum előtt kellett kelnie; a pecséten feltűnő félhold miatt azonban minden bizonnyal november 20. után.

203 SRH I. 141. Az idézet forrására Simonis de Kéza *Gesta Hungarorum*. Simon of Kéza: The Deeds of the Hungarians. Ed. and transl. László Veszprémy and Frank Schaer. With a study by Jenő Szűcs. [Bp.] 1999. (Central European Medieval Texts) 2–3. 3. jegyz.

24. kép - IV. László második kettőspecsétje, harmadik változat (csillag és hold), hátlap, HU-MNL-OL-DL 40154.

Végezetül már csak az vár válaszra, hogy vajon miért bízták meg IV. László ötvösét azzal, hogy a második kettőspecsét elő- és hátlapjára felvéssze az első ellenőrzőjegyet, a csillagot. Mindenekelőtt nem utasíthatjuk el határozottan azt a lehetőséget, hogy a pecsétmódosítás az 1276 és 1277 fordulóján hivatalba álló új alkancellár, Demeter fehervári prépost fellépéséhez²⁰⁴ köthető, ezt azonban nem teszi valószínűvé, hogy az efféle változásokat az új alkancellár nevének kezdőbetűjét jelölő szigla megjelenése szokta jelezni. Takács Imre az 1277. május végén rendezett rákosi *communis congregatio*val és IV. László nagykorúsításával hozta kapcsolatba a módosítást,²⁰⁵ s mint látni fogjuk, ez a lehetőség kétségtelenül fennáll. Felmerülhet azonban az a megoldási javaslat is, hogy az előző esztendőhöz hasonlóan az ezidőtájt évente menetrendszerűen bekövetkező kormányváltások egyike áll a pecsétmódosítás háttérében, így ezt a lehetőséget is mérlegre kell tennünk.

Mindenek előtt választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy mikor történt a csillag felvéssének időhatárai (1276. november 18. és 1277. június 12.) közé eső egyetlen hatalomváltás, amelynek eredményeként a király nevében fellépő párt – Csák nembeli Péter nádor vezetésével – ismét vezető pozícióba került. Pauler Gyula 1277. júliusára helyezte a változást, ám az általa felhozott – egyébiránt nem helytálló – bizonyítékok csupán a kormányzati cserék felső időhatárához szolgáltatathatnának támpontokat.²⁰⁶ A kormányváltás archontológiai adatokból kikövetkeztethető felső időhatára valóban 1277 júliusa: Csák

nembeli Péter legelőször július 14-én tűnik fel a nádori méltóság birtokosaként.²⁰⁷ A kérdés csak az, hogy vajon melyik az a legkorábbi időpont, amikor a változásra sor kerülhetett. Március 8-án Gutkeled nembeli Joachimot még szlavón bánként emlegetik, így ekkoriban még bizonyosan a korábbi kormányzat működött.²⁰⁸ Meggyőző Pauler Gyula következtetése, amely szerint a királyi hadat vezető Joachim valamikor április folyamán maradt holtan a csatatéren a Baboníciók elleni összecsapásban.²⁰⁹ A kormányváltás időpontja tehát 1277. április és július 14. közé szűkíthető.

Most vizsgáljuk meg az új szimbólum megjelenésének másik lehetséges okát, IV. László nagykorúvá nyilvánítását; mindenekelőtt azt, hogy mikor született és mikor lépett törvényes korba az ifjú király!

A király születésének és nagykorúvá válásának bevett időpontját egy napi dátumot nélkülöző 1277. évi diploma *narratio*ja alapján következtette ki Kállay Ubul.²¹⁰ A királyi oklevél az uralkodási év és Tamás alkancellár szereplése miatt kétségtelenül az esztendő őszén vagy telén kelt.²¹¹ A kiadvány két időrendi támpontot tartalmaz a nagykorúság betöltésére nézve: először megtudjuk, hogy IV. László közvetlenül azelőtt érte el a törvényes kort, hogy szövetséget kötött (*habita unione pacis*) rokonával, Habsburg Rudolf német királlyal, majd arról is értesülünk, hogy az ország teljes kormányzatának átvétele után az uralkodó *generalis congregatió*t tartott. Mivel az oklevél kétségtelenül 1277. őszén vagy telén íródott, s emellett IV. László és Rudolf 1277. november 1. körül (*circa festum omnium Sanctorum*) találkoztak személyesen Hainburgban,²¹² ezért Szabó Károly a nagykorúság elérését november környékére keltezte.²¹³ A hainburgi találkozó azonban nem az egyetlen állomása volt az 1274 óta kovácsolt Árpád-házi-Habsburg szövetségnek. Az egyezményt Rudolf már 1277 nyarán ratifikálta,²¹⁴ így történhetett, hogy Pauler Gyula éppen erre az időre helyezte IV. László törvényes korúvá válását is.²¹⁵ A szö-

bet bizalmasát, Kán nembeli Lászlót kancellárként említi; a dokumentumról azonban azóta bebizonyosodott, hogy hamis. Reg. Arp. II/2–3. 2718. sz.

207 Archontológia 1000–1301, 21.

208 1277: ÁÜO XII. 194.

209 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 330. A szlavóniai lázadás leverése érdekében indított hadjárat áprilisi időpontjára utal, hogy a király április 26-án a szlavóniai Körösön tartózkodott. Reg. Arp. II/2–3. 183. Egy nappal korábban még hivatalban volt Joachim körösi ispánja, így a változások talán röviddel e dátum után következtek be. Archontológia 1000–1301, 317. 383. jegyz.

210 Kállay Ubul: Kutatások IV. László korára. Századok 40. (1906) 41–45.

211 1277: HO VII. 164–166.; Archontológia 1000–1301, 112.

212 MGH SS IX. Hannoverae, 1851. 709. A találkozó időpontját a hazai történetírás a legutóbbi időkig november 11-ére tette (ld. pl. Kronológia I. 173.), mivel a kiadó, Wilhelm Wattenbach a lap szélén így oldotta fel a dátumot. Ha nem elírásról van szó, akkor bizonyára azért döntött Wattenbach a november 11-ei dátum mellett, mivel a bambergi, a passai, a chiemseei és a seckau püspökök – bizonyára Rudolf kíséretének tagjaiként – éppen ezen a napon hitelesítették Hainburgban II. Ottokár cseh király Rudolffhoz intézett levelét. MGH Leges, Constitutiones et acta publica imperatorum et regum III. Hannoverae et Lipsiae, 1904–1906. (a továbbiakban: Const. III.) 143. A királytalálkozó időpontját november 1-je körülinek írja Kádár T.: IV. László király itineráriuma i. m. 23.

213 Szabó K.: Kun László i. m. 56.

214 1277. július 12.: MGH Const. III. 139–141.

215 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 332–333.

204 Archontológia 1000–1301, 112.

205 Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 138–139.

206 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 334. Pauler datálását két körülmény befolyásolta. Egy 1277. július 20-án IV. László kancelláriáján átvitt keltezetlen káptalani jelentés (ÁÜO XII. 217.) szerint a *relatio* megírásának idején Salamon fia Simon az alországbírói hivatal birtokosa volt, s mivel Simon a Csákokhoz húzó Mojs fia Mojs országbíró embere volt, így kinevezése már a Gutkeled-Köszegi párt bukásának egyértelmű jele lehetne. Uo. 553. Pauler bizonyosra vette, hogy a királyi átvitt oklevélhez hasonlóan – amely egyébként mit sem tud Simon alországbíróságáról – a káptalani jelentés is 1277-ben kelt; Zsoldos Attila azonban rámutatott, hogy Mojs csak 1276-ban viselhette az országbírósgot, s így Simon hivatalviselését és a káptalani jelentés keltét is erre az időre kell tennünk. Archontológia 1000–1301, 33. 204. jegyz. Ehhez hozzátehetjük, hogy 1277. július 13-án már Ompudius volt az alországbíró, aki az új kormányzat országbírójának, Pécs nembeli Dénesnek az embere volt. Uo. 34. Pauler másik érve egy 1276. évi kelteztet viselő, ám általa 1277. július 26-ára datált oklevélre épült, amely Kun Erzsé-

vetségekötés azonban még ennél is korábban, már 1277. május 23-án befejezett tény volt: a német kereskedők részére Pest közelében kiadott oklevélben IV. László ugyanúgy a közte és Rudolf között fennálló békére és egységre (*pacem, unionem seu concordiam*) hivatkozott,²¹⁶ mint a nagykorúság elérését említő őszi-téli dokumentumban.

Az 1277. évi oklevél által szolgáltatott első támpont tehát nem igazán lehet a segítségünkre a kérdés eldöntésekor, hiszen a Habsburgokkal kötött szövetségekötés datálásánál három különböző évszak is szóba jöhet. Több sikert hozott a második támpontként említett közgyűlés keltezése, amelyre kétségtelenül 1277 májusának végén került sor.²¹⁷ Ennek a következtetésnek nagy jelentősége van a király születési idejére nézve is, amelyre röviden ugyancsak ki kell térnünk.

A törvényes kor elérését említő 1277. évi oklevélből és a hainburgi találkozó november 11-ei (helyesen november 1. körüli) időpontjából kiindulva Kállay Ubul egy perdöntőnek semmi esetre sem nevezhető érv nyomán IV. László születésnapját a későőszi napokra helyezte. Azt feltételezte ugyanis, hogy az apjával 1262-ben fegyverrel szembeforduló István herceg és IV. Béla csak a kis László herceg megszületése miatt enyhültek meg egymás iránt, és ez tette lehetővé a felek közötti pozsonyi békekötést.²¹⁸ A pozsonyi megegyezés valóban jó okkal keltezhető 1262 őszének végére, ami azonban apa és fia motivációit illeti, Kállay érve nem kényszerítő erejű. A november 11-ei (helyesen november 1. körüli) dátum sem több a soklépcsős diplomáciai folyamat lezárulásának felső időhatáránál, s így nem alkalmas IV. László születésnapjának meghatározására: a király születési idejének másik kronológiai támpontja, a Rákos-menti gyűlés kétségtelenül helytálló májusi keltezése nem enged meg más következtetést, mint hogy IV. László a *congregatiót* röviddel megelőző német követjárás, azaz közvetlenül az 1277. május 23. előtti napokban ünnepelte tizenötödik születésnapját.

Kállay álláspontja a kis László későőszi születéséről azonban olyannyira gyökeret vert történeti irodalmunkban, hogy azt maga S. Kiss Erzsébet is kétkedés nélkül elfogadta,²¹⁹ noha ez szükségszerűen ellentmondáshoz vezetett, hiszen a nagykorúság elérése immár nem a születés Kállay által megállapított késő őszi időpontjához, hanem az 1277. májusi gyűléshez kezdett tapadni. Az egymást kizáró megállapítások feloldásaként terjedt el történeti irodalmunkban, hogy májusban annak ellenére nagykorúsította a királyt az ország siralmas állapotán változtatni akaró, magasan kvalifikált és felöltségteljes főpapok egy csoportja, hogy László ténylegesen még nem töltötte be a tizenötödik életévét.²²⁰ Ennek feltételezésére azonban, mint láttuk, semmi okunk sincs; nem rendelkezünk olyan adattal, amely alapján kétségbe vonhatnánk, hogy az uralkodó valóban a tizenötödik születésnapján – valószínűleg 1277. május 23. körül – vált nagykorúvá.

Szűcs Jenő az egyháznagyok kezdeményező szerepének bizonyítékát látta abban a megállapításban is, hogy a májusi gyűlés idején még az állítólagosan júliusban megbukó Gutkeled-Kőszegi párt volt hatalmon – ez utóbbinak ugyanis aligha állhatott érdekében a bábként mozgatható ifjú király gyors nagykorúvá nyilvánítása.²²¹ Csakhogy láthattuk, hogy a júliusi időpont csupán a kormányváltás felső időhatára, és a hatalomátvételre akár már áprilisban is sor kerülhetett. Sőt, valószínűleg éppen az a feltételezés tűnik valószínűbbnek, hogy Gutkeled nembeli Joachim áprilisi halála és a koronahű csoport kormányra jutása között közvetlen, a kronológiában is megnyilvánuló ok-okozati kapcsolat áll fenn. Bár más megoldás is elképzelhető, mégis az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a törvényes kor betöltésére, a Rudolf-fal kötött szövetségekötésre és a rákosi gyűlésre már az új kormányzat idején került sor, amelyben kétségkívül komolyabb szerephez jutottak immár a főpapok is.

E hosszú, ám szükséges kitérő után térjünk vissza a királyi kettőspeccsét *typariumán* 1277. június 11. előtt feltűnő csillagra. Ha közvetlen politikai okokkal kívánjuk magyarázni a pecsétmódosítást, akkor az új szimbólum kivésésére leginkább a király májusban ünnepelt 15. születésnapja adott okot, amely nem sokkal követhette a Gutkeled-Kőszegi-párt bukását. A nagykorúság elérése kétségtelenül alkalmat teremthetett a pecsét megváltoztatására – valószínűleg valami hasonló történt ugyanis fél évvel korábban, a királyné, Anjou Izabella kettőspeccsétjének esetében is. A királyi hitvesnek 1276 végén – miként Novák Ádám rámutatott: november 27. és december 31. között – új pecsétet vésettek,²²² és ettől fogva okleveleiben nem Izabellaként, hanem Erzsébetként nevezte meg magát.²²³ Mivel ebben az időszakban nem történt nagy horderejű belpolitikai változás, így nehéz másra gondolni, mint hogy Izabella nagykorúvá válása áll az új véset és a névváltoztatás hátterében. IV. László esetében a törvényes kor betöltése épp ilyen elkerülhetetlenül bekövetkezett, noha az ő esetében nem cserélték le az éppen egy esztendővel korábban véssett második kettőspeccsét *typariumát*, hanem megelégedtek azzal, hogy a pecsétképet egy új megkülönböztető jeggyel, a csillaggal egészítsék ki.

*

A pecsétek kronológiáját áttekintő, alább olvasható adattár összeállításának eredményeként reményeim szerint sikerült az egyes változások időintervallumát pontosítani. A vizsgálat során két oklevél hitelessége is megkérdőjeleződött és egy eddig nem regisztrált pecsétváltozatot is sikerült azonosítani. Az István ifjabb király uralkodása óta feltűnő ellenőrzőjegyek között grafikus szimbólumokat (virág, csillag) és sziglakat is találunk, amelyek legnagyobb valószínűséggel a felvételük idején hivatalba lépő alkancellár nevét rövidítik. A pecséteken a csillag mellett a nap-hold égitestpáros is felbukkan, amellyel Magyarországon II. András idején találkozunk

216 1277: CD V/2. 387–388.

217 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 331.; S. Kiss E.: A királyi generális kongregáció i. m. 28–33.

218 Kállay Ubul: Kutatások i. m. 44–45.

219 S. Kiss E.: A királyi generális kongregáció i. m. 29.

220 Szűcs J.: Az utolsó Árpádok i. m. 404–408.

221 Uo. 405.

222 Novák Á.: Izabella (Erzsébet) királyné i. m. 111.

223 1276: Reg. Duc. 169. sz.; 1276: Reg. Duc. 170. sz.

elsőként – ekkor még az eredeti véset részeként. Bár az égitestek legközvetlenebbül a megfeszített Krisztus előtt hódoló világmindenségre utalnak, a pápai univerzalizmus idején a lelki hatalom és az utóbbi elsőségét elismerő világi szféra együttműködését is kifejezheték. A IV. (Kun) László és III. András pecsétjeire utólag felvésett nap és hold feltehetően erre az együttműködésre utal. II. András esetében azonban – I. (Oroszlánszívű) Richárd angol király pecsétjeihez hasonlóan – a keresztes hadjáratok tűnnek legkézenfekvőbb magyarázatnak az égitestek feltűnésére.

FÜGGELÉK

A 13. SZÁZADI URALKODÓI NAGY- ÉS KETTŐSPECSÉTEK KRONOLÓGIÁJA

Az adattárban a 13. századi magyar királyok, királynék és hercegek nagy- és kettőspecsétjeinek időrendjéről tájékozódhat az olvasó. Az egyes pecsétetek megnevezését követő időintervallumok azokra a következőzött időszakokra utalnak, amikor a pecsétetek vélhetően használatban voltak. Ezt az első sorban a pecsét első ismert előfordulásának időpontja követi, míg a második sorban az utolsó ismert előfordulás időpontja olvasható. A dátumokat mindkét esetben a levéltári lelőhely, majd a pecsétéhez tartozó oklevélnek a vonatkozó regesztakötetben található sorszáma követi.

II. András

1. nagypecsét, 1205–1213. szeptember 28. körül

- 1209 HU-MNL-OL-DL 57., Reg. Arp. I/1. 242. sz.
1212 HU-PLA-AEV-8 [Primási Levéltár, Esztergom, Archivum ecclesiasticum vetus] (HU-MNL-OL-DF 248967., *Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei* i. m. 108.), Reg. Arp. I/1. 274. sz.

2. nagypecsét, 1213. szeptember 28. körül–1229 körül

- 1217 HU-MNL-OL-DL 86., Reg. Arp. I/1. 319. sz.
1224 HU-PBFL-Capsarium-I.B. [Pannonhalmi Főapátsági Levéltár] (HU-MNL-OL-DF 206877., a pecsét leírását ld. A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. I–XII. Szerk. Erdélyi László – Sörös Pongrácz. Bp. 1902–1916. I. 662–663.), Reg. Arp. I/1. 403. sz.

3. nagypecsét, 1229 körül–1235. szeptember 21.

- 1232 HU-PBFL-Capsarium-55. [Pannonhalmi Főapátsági Levéltár] A (HU-MNL-OL-DF 206918., a pecsét fotóját l. <https://www.monasterium.net/mom/HU-PBFL/Pann-HOSB/1232/charter>), Reg. Arp. 484. sz.
1233 HU-MNL-OL-DL 86818., Reg. Arp. I/1. 511. sz.
1233. október 1. HU-MNL-OL-DL 99838., Reg. Arp. I/1. 504. sz.
1233. október 1. HU-MNL-OL-DL 99839., Reg. Arp. I/1. 505. sz.

1. kettőspecsét, 1213 körül–1235 körül

- 1213 HU-PBFL-Capsarium-34 G. [Pannonhalmi Főapátsági Levéltár] (HU-MNL-OL-DF 206845., a pecsét fotóját l. <https://www.monasterium.net/mom/HU-PBFL/Pann-HOSB/1213.1/charter>), Reg. Arp. I/1. 282. sz.

- 1213 HU-PBFL-Capsarium-4. [Pannonhalmi Főapátsági Levéltár]. A (HU-MNL-OL-DF 206841., a pecsét fotóját l. <https://www.monasterium.net/mom/HU-PBFL/Pann-HOSB/1213.4/charter>), Reg. Arp. I/1. 283. sz.
1232 HU-MNL-OL-DL 61132., Reg. Arp. I/1. 494. sz.

2. kettőspecsét, 1235. (szeptember 21. előtt)

- 1235 HU-MNL-OL-DL 61134., Reg. Arp. I/1. 540. sz.
1235 HU-PLA-FKMLt-24-1-5. [Primási Levéltár, Esztergom, Főkáptalani Levéltár] (HU-MNL-OL-DF 236278., *Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei* i. m. 116.), Reg. Arp. I/1. 539. sz.

IV. Béla

Ifjabb királyi pecsét, 1214?–1235. szeptember 21. körül

- 1227 HU-MNL-OL-DL 131., Reg. Arp. I/2. 581. sz.
1233 HU-MNL-OL-DL 86819., Reg. Arp. I/2. 600. sz.

1. kettőspecsét, első variáció, 1235. szeptember 21. körül–1236. október 27. előtt/1237. május 11. előtt

- 1236 HU-MNL-OL-DL 61135., Reg. Arp. I/2. 614. sz.
1236. (június 16. után) HU-MNL-OL-DL 65688., Reg. Arp. I/2. 612. sz.

1. kettőspecsét, második variáció, 1236. június 16. után–1241. április 11–12.

- +1236. október 27. Heiligenkreuz, Stiftsarchiv, Urkunden (https://www.monasterium.net/mom/AT-StiAH/HeiligenkreuzOCist/1236_X_27/charter), Reg. Arp. I/2. 615. sz.
1237. május 11. HU-VFL-III.1.a.1. (Palaznak 8.) [Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Documenta juris possessionarii, 1780 előtti birtokjogi iratok]. (HU-MNL-OL-DF 200632.), Reg. Arp. I/2. 620. sz.
(1240). augusztus 12. HU-MNL-OL-DL 246., Reg. Arp. I/2. 691. sz.

2. kettőspecsét, 1241. április 11–12. után–1270. május 2.

1242. október 3. HU-MNL-OL-DL 251., Reg. Arp. I/2. 722. sz.
1270 Varasd, Državni arhiv u Varaždinu, Grad Varaždin, Radikalni Arhiv 2. 6. (HU-MNL-OL-DF 287883.), Reg. Arp. I/3. 1659. sz.

V. István

1. ifjabb királyi kettőspecsét, 1257–1259. május 26. előtt

- 1257 HU-MNL-OL-DL 42., Reg. Arp. II/1. 1752. sz.
1258. február 24. HU-MNL-OL-DL 58396., Reg. Arp. II/1. 1753. sz.

2. ifjabb királyi kettőspecsét, első variáció, 1258. február 24. után–1264 (1266?)

1259. május 26. AT-StiARein-A III/41. [Rein, Stiftsarchiv]. (HU-MNL-OL-DF 286536, a pecsét fotóját l. https://www.monasterium.net/mom/AT-StiARein/ReinOCist/A_II-1%7C41/charter)

- 1264 HU-MNL-OL-DL 491., Reg. Arp. II/1. 1823. sz.
 1264 HU-MNL-OL-DL 539., Reg. Arp. II/1. 1826. sz.
 1264 HU-MNL-OL-DL 567., Reg. Arp. II/1. 1821. sz.
 1266? HU-MNL-OL-DL 57150., Reg. Arp. II/1. 1855. sz.
2. ifjabb királyi kettőspecsét, második variáció, 1264 (1266?) után–1270. (június 24. és július 29. között)
 1267 HU-MNL-OL-DL 630., Reg. Arp. II/1. 1869. sz.
 1267 HU-PL-AR-T495. [Prímási Levéltár, Esztergom, Acta radicalia]. (HU-MNL-OL-DF 248739., *Takács I.*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 128.), Reg. Arp. II/1. 1872. sz.
 1270. június 24. SK-SAP-SAL-II.II.666. [Štátnom archíve Prešov, Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Súkromný archív Spišskej kapituly] (HU-MNL-OL-DF 272278.)
- királyi kettőspecsét, 1270. június 24. után–1272. augusztus 6.
 1270. július 29. HU-MNL-OL-DL 58405., Reg. Arp. II/1. 1949. sz.
 1272. június 8. HU-MNL-OL-DL 783., Reg. Arp. II/1. 2195. sz.
- IV. (Kun) László
1. kettőspecsét, első variáció, 1272. szeptember körül–1273. február/március
 1272. október 2. HU-MNL-OL-DL 799., Reg. Arp. II/2–3. 2310. sz.
1. kettőspecsét, második variáció, 1273. február/március–1276. május 15/16.
 1273. május 26. HU-MNL-OL-DL 826., Reg. Arp. II/2–3. 2368. sz.
 1276. május 15. HU-MNL-OL-DL 40131., Reg. Arp. II/2–3. 2702. sz.
2. kettőspecsét, első variáció, 1276. május 16/17.–1277. május
 1276. május 17. HU-MNL-OL-DL 58419, Reg. Arp. II/2–3. 2703. sz.
 1276. (november 18. után) HU-VFL-III.1.a.3. (Litterae adiunctae 5.) [Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Documenta juris possessionarii, Litteralia instrumenta jura episcopatus Vesprimiensis tangentialia]. (HU-MNL-OL-DF 200031.), Reg. Arp. II/2–3. 2752. sz.
2. kettőspecsét, második variáció, 1277. május–1277. (november 20. és november 27. között)
 1277. június 12. HU-MNL-OL-DL 969., Reg. Arp. II/2–3. 2782. sz.
 1277. november 20. HU-MNL-GYSMS-XV.76.b.11. [Magyar Nemzeti Levéltár, Győr–Sopron–Moson Megye Soproni Levéltára, Sopron város levéltára Mohács előtti oklevelek levéltári gyűjteménye] Reg. Arp. II/2–3. 2827. sz.
2. kettőspecsét, harmadik variáció, 1277. (november 20. és november 27. között) – 1278. (május 8. előtt)
 1277. (november 20. és november 27. között) SK-SAP-SAL-VII.1.2. [Štátnom archíve Prešov, Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Súkromný archív Spišskej kapituly] (HU-MNL-OL-DF 272414.), a hátlap fotóját l. Historia Scepusii. I. Ed. Martin Homza – Stanisław A. Sroka. Bratislava–Kraków 2009. 164.), Reg. Arp. II/2–3. 2824. sz.
 1278. (május 8. előtt) HU-MNL-OL-DL 1003., Reg. Arp. II/2–3. 2854. sz.
2. kettőspecsét, negyedik variáció, 1278. május/június–1279. december
 1278. (június 10. előtt) HU-MNL-OL-DL 1009., Reg. Arp. II/2–3. 2862. sz.
 1279. eleje HU-MNL-OL-DL 1030., Reg. Arp. II/2–3. 2937. sz.
2. kettőspecsét, ötödik variáció, 1279. december–1281. szeptember 22. és 1282. március 16. között
 1279. december HU-MNL-OL-DL 85215., Reg. Arp. II/2–3. 3019. sz.
 1281. szeptember 19. HU-MNL-OL-DL 63614., Reg. Arp. II/2–3. 3118. sz.
2. kettőspecsét, hatodik variáció, 1281. szeptember 22. és 1282. március 16. között–1286. június vége
 1282. július 9. (?) HU-MNL-OL-DL 38955., Reg. Arp. II/2–3. 3146. sz.
 1285. július 18. HU-MNL-OL-DL 40., Reg. Arp. II/2–3. 3369.
3. kettőspecsét, 1286. június vége–1286. ősz
 (1286) HU-PL-FKMLt-76-24.[Prímási Levéltár, Esztergom, Főkáptalani Levéltár] (*Takács I.*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 140–141.)
4. kettőspecsét, 1286 ősz–1288 eleje
 1287. január 25. SK-SNA- Rod Pálffy IV.10.1.1.[Slovenský národný archív] (HU-MNL-OL-DF 254621., a pecsét előlapjának fotóját l. *Takács I.*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 142.), Reg. Arp. II/2–3. 3420. sz.
 1287. március 30. HU-MNL-OL-DL 84675., Reg. Arp. II/2–3. 3440. sz.
5. kettőspecsét, 1288 eleje–1290. július 10.
 (1288.) április 11. HU-MNL-OL-DL 65378., Reg. Arp. II/2–3. 3445. sz., datálásához *Kádár T.*: IV. László király itineráriuma i. m. 51. 79. jegyz.
 1290 HU-MNL-OL-DL 1283., Reg. Arp. II/2–3. 3565. sz.
 1290 HU-VFL-III.2. (Instr. regn. N 212.) [Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan hiteleshelyi levéltára] (HU-MNL-OL-DF 229951.), Reg. Arp. II/2–3. 3564. sz.
- III. András
- hercegi kettőspecsét, 1286. június 6. előtt–1290. augusztus 6. körül
 1286. június 6. Bécs, AT-ÖStA-HHStA-AU-(1286. VI. 6.) [Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe (A pecsét fotóját lásd *Hege-dűs András*: Esztergom város kettőspecsétje. In: Metropolis Hungariae. Esztergom, 2017. [Strigonium antiquum VIII.] 65.)

- kettőspeccsét, első variáció, 1290. augusztus 6. körül–1297. (június 11. és október 18. között)
1290. szeptember 9. HU-MNL-OL-DL 1292., Reg. Arp. II/4. 3664. sz.
1297. június 11. SK-AMB-362-18. [Archív hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy, Magistrát mesta Bratislavy] (Fényképmásolata: HU-MNL-OL-DF 238644., a pecsét fotóját l. <https://www.monasterium.net/mom/SK-AMB/362/18/charter>), Reg. Arp. II/4. 4113. sz.
- kettőspeccsét, második variáció, 1297. (június 11. és október 18. között)–1298. február/március
1297. október 18. HU-MNL-GYSMS-XV.76.b.-28. [Magyar Nemzeti Levéltár, Győr–Sopron–Moson Megye Soproni Levéltára, Sopron város levéltára Mohács előtti okleveleinek levéltári gyűjteménye] (HU-MNL-OL-DF 201662.) Reg. Arp. II/4. 4133. sz.
1298. január 9. HU-MNL-OL-DL 1491., Reg. Arp. II/4. 4167. sz.
- kettőspeccsét, harmadik variáció, 1298. február/március–1299. január
1298. március 29. HU-MNL-OL-DL 1497., Reg. Arp. II/4. 4176. sz.
1299. (július 5. előtt) HU-MNL-OL-DL 1515., Reg. Arp. II/4. 4246. sz.
- kettőspeccsét, negyedik variáció, 1299. január–1301. január 14.
1300. május 25. HU-MNL-OL-DL 1488., Reg. Arp. II/4. 4304. sz.
- Laszkarisz Mária 1242 után (?)–1270. július 23.
- 1259 HR-HDA-25. (Neo-regestrata acta 1502.2.) [Hrvatski državni arhiv, Ugarska dvorska komora, Hrvatske plemićke obitelji i vlastelinstva] (HU-MNL-OL-DL 33714.), Reg. Duc. 53.
- (1269) HU-MNL-OL-DL 686., Reg. Duc. 76. sz.
- Kun Erzsébet
- első kettőspeccsét, 1270. május 2. után–1273. tavasz
1270. december 3. HU-MNL-OL-DL 48352., Reg. Duc. 88. sz.
1273. (június 26. előtt) HU-MNL-OL-DL 844., Reg. Duc. 102. sz.
- második kettőspeccsét, 1273. tavasz–1290
1274. július 2. HU-MNL-OL-DL 58413., Reg. Duc. 105. sz.
- 1290 HU-VFL-III.1.a.1. (Alsóörs 7.) [Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Documenta juris possessionarii, 1780 előtti birtokjogi iratok]. (HU-MNL-OL-DF 200718.), Reg. Duc. 242. sz.
- Anjou Izabella
- első kettőspeccsét 1272. szeptember körül–1276. (november 27. után)
1275. október 6. után HU-MNL-OL-DL 921., Reg. Duc. 165. sz.
1276. november 27. HU-MNL-OL-DL 949., Reg. Duc. 169. sz.
- második kettőspeccsét, első variáció, 1276. (november 27. után)–1282. március 28. előtt
1276. (november 27. után) HU-MNL-OL-DL 954., Reg. Duc. 170. sz.
- 1279 HU-PL-AR-T6. [Prímási Levéltár, Esztergom Acta radicalia] (HU-MNL-OL-DF 248640.) Megpecsételt történelem i. m. 31., Reg. Duc. 181. sz.
- második kettőspeccsét, második variáció, 1279 után–1282. március 28. előtt
1282. március 28. HU-MNL-OL-DL 1119., Reg. Duc. 198. sz.
- második kettőspeccsét, harmadik variáció, 1282. március 28. után–1290
- 1284 HU-MNL-OL-DL 1179., Reg. Duc. 224. sz.
- Piast Fenenna
- kettőspeccsét
1290. ősz/tél–1295 (szeptember 8. után)
1291. július 26. HU-MNL-OL-DL 1320., Reg. Duc. 256. sz.
- Béla szlavón herceg
- lovaspeccsét, 1268–1269. június 11.
- 1268 HU-MNL-OL-DL 652., Reg. Duc. 28. sz.

LAKATOS BÁLINT–SCHILL TAMÁS

Földesúri címerből mezővárosi jelvény. Dunapataj pecsétjei a 16–20. században

A municipality emblem from the landlords' coat of arms. Seals of Dunapataj in the 16th–20th centuries

The earliest letter issued by the council of Dunapataj (village, Bács-Kiskun county) dates from 1665. However, this document was confirmed with a seal, which was sculpted at the end of the 15th century and depicts a variant of the Rátót kindred's coat of arms: a lime leaf growing from a trimmed branch. According to the inscription it was originally a private seal of the member of the medieval seigniorial Paksi family, Szemere or a descendant of him. The village may have received the seal from János Paksi or his successors probably at the turn of the 16th and 17th centuries, who maintained their landlord rights despite the Ottoman conquest. But this makeshift and temporary solution became permanent by the beginning of the 18th century: the coat of arms of the landlords have transformed into Dunapataj's own emblem. The study describes this metamorphosis and reinterpretation from the newer seal made in 1704 (which names the settlement in its inscription) to the seal variants of the 20th century and up to the present day.

A mai magyarországi települési címerek többségére jellemző, hogy – amennyiben nem újonnan alkotott, hanem korábban is használt jelvényről van szó – más régészeti vagy építészeti emlékek híján leginkább a saját kiállítású dokumentumokat hitelesítő pecsét- vagy bélyeglenyomat formájában maradtak ránk. E szfragisztikai emlékek között az oszmán hódítás által közvetlenül érintett területek településeinek legkorábbi darabjai általában csak a 17–18. századból valók. Nem kivétel ez alól a Bács-Kiskun megyében található, a Duna bal partjánál fekvő Dunapataj nagyközség sem, de pecsétjeinek vizsgálata a település helytörténetén, illetve a szfragiszтика szűkebb tárgyán túlmutató következtetésekre ad lehetőséget. Tanulmányunkban Dunapataj ismert mezővárosi (később községi) pecsétjeit, pecsétlenyomóit és pecsét-, valamint bélyegzőlenyomatait ismertetjük a 17. századtól, illetve az előzményektől a 20. század közepéig. Az utóbbi évtizedekben készült címerváltozatokkal nem foglalkozunk.¹

Áttekintésünk nem teljes körű kutatás eredménye, mivel az újkori levéltári forrásanyag terjedelme és technikai okok miatt az összes pecsét- és bélyegzőlenyomatot nem tudtuk feltárni. Dunapataj mezőváros (a 19. század utolsó harmadától község) saját fennmaradt levéltári iratanyagában² ugyan nemcsak a saját pecsétjeivel megerősített kiadványai, de a pecsétek

használatára, elkészíttetésére, használatba vételére vonatkozó források is bizonyára találhatók, de teljes mértékben sem ezeket, sem a település kimenő levelezésének dokumentumait, amelyek – jelesül a vármegyével folytatott levelezés – számottevő mennyiségben például a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárában lelhetők fel, nem állt módunkban szisztematikusan végignézni. Ehelyett Schill Tamás korábbi szűrőpróba-szerű gyűjtésére, illetve az általa vezetett Pataji Múzeum gyűjteményére támaszkodtunk. Az intézményben több pecsétlenyomó és bélyegző is megőrződött, ami Pastýik István múzeumalapító gyűjtésének köszönhető.³

A középkor végi, 15–16. századi eredetű pecsét

Dunapataj jelenleg ismert legkorábbi pecsétlenyomata a falu 1665. október 26-án kelt magyar nyelvű levelén maradt fenn.⁴ E válaszlevélben Tót Pál pataji főbíró és a település tanácsa az ekkor az oszmán hódoltságon kívülről igazgatott Pest-Pilis-Solt vármegye alispánjának, Kutasi Györgynek írta meg utóbbi kérésére az 1660–1665 között történt marhatolvajlásokat, megnevezve a tetteseket, hogy a vármegye eljárhasson. A levél, tartalma szerint, nem különleges: egy egyszerű

1 A tanulmány az alábbi közös írásunk jelentősen átdolgozott és új adatokkal kibővített változata: Lakatos Bálint – Schill Tamás: Adatok Pataj mezőváros címeréhez és pecsétjéhez. Pataji Forrás [A Pataji Hírlap – Dunapataj Nagyközség kulturális és közéleti lapja] 28. évf. 1. sz. (107. sz.) melléklete] 8. sz. (2021. április) 1–8. (teljes szám). – A 16–17. századi részt Lakatos Bálint, a 18–20. századi részt Schill Tamás írta.

2 Máté László: Dunapataj mezőváros levéltárának rendezése. Levéltári Szemle 17. (1967) 1. sz. 40–54.

3 A Pataji Múzeum (hivatalos nevén: Dunapataji Helytörténeti és Néprajzi Gyűjtemény) gyűjteményében található pecsétlenyomók és bélyegzők felsorolásszerű ismertetését lásd Schill Tamás: Dunapataji pecsétek a Pataji Múzeumban. Pataji Hírlap [17. évf.] 2010. október. 18–19., 2010. december. 16–17.

4 HU-MNL-OL-E 204 (33. doboz, Pataj, 1665.) [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Magyar Kamara Archivuma, Missiles] E forrást 2014-ben Schill Tamás tárta fel.

igazgatási ügy.⁵ Sokkal érdekesebb a pecsétje. A falu közösége, pontosabban előjárósága a dokumentum hitelesítésére és egyúttal lezárására egy természetes színű, azaz színezetlen pecsétviaszba nyomott kerekpecsétet használt, amelyet a korban szokásos módon papírfelzettel kívántak megóvni a sérülésektől. E pontosan 2 cm átmérőjű pecsétnyomat⁶ a körirata és a megformáltsága alapján a levél korához képest ugyanis egyértelműen jóval korábbi, a 15. század második feléből–a 16. század elejéről való.

A pecsétlenyomatot folytonos körvonal határolja; benne álló kerek talpú, jobbra lecsapott sarkú pajzs látható, rajta sisakdísszel, kétoldalt sisaktakarókkal. A pecsét körirata körben egy két végén bekunkorodó irattekercset imitáló szalagon van elhelyezve, szövegét a pajzs osztja két részre. A felirat kisbetűs, ún. gótikus minuscula. Ennek használata Magyarországon a 14. végétől a reneszánsz–humanista antikva betűformák elterjedéséig, nagyjából a 16. század derekáig szokásos epigrafikus emlékeinken, így általában a pecséteken is.⁷ A betűk talpa befelé áll, és a felirat a sisakdíszről (a lenyomatot nézve) jobbra kezdődik. A felirat ennek megfelelően (a tagoló szóközöket csillaggal jelölve): *zemere . de * paqos *, tehát Zemere de Paqos. (Így, q-val, amely hangértékében k helyett áll.) A szöveg teljesen egyértelműen nem a település önmegnevezése, hanem egy személyé, „Paksi Szemeréé”.

A címerkép ehhez a névhez illeszkedik. A régi Rátót nemzetségből leszármazó középkori családok (például Lorántffy, Kazai Kakas, Putnoki, Jolsvai, Gyulafi, Pásztói, Kaplai, Ráday, Tari, Paksi, stb.) címereiben különféle változatokban megtalálható hársfalevél egy változatát láthatjuk a pecséten, jelen esetben megnyesett, a pajzsmezőben jobbharánt helyzetben lebegő fatörzsből felfelé kinövő formában; a levél belseje gömbölyded vonalakkal díszített.⁸ A sisakdísz ugyanezt a címerképet ábrázolja (1. kép).

A szomszédos Fejér és Tolna megyékben, köztük a névadó Pakson birtokos Paksi (Paksy) család Dunapatajnak is földesura volt, mégpedig adatolhatóan 1515-től, bár Daróczy Zoltán feltételezése szerint a 15. század első felében élt földesúr Pataji Zubor Jakab leányági leszármazottai is lehettek.⁹ 1515. május 2-án Pozsonyban kelt II. Ulászló király parancslevele Paksi Mihály nándorfehérvári bán¹⁰ és Paksi Pál Pa-

1. kép – Pataj 1665. évi levelén fennmaradt pecsét
(Schill Tamás felvétele, 2015)

taj mezővárosban lévő birtokrészein lévő bírókhoz és esküdtekhez. Ilosvai Péter fehérvári kanonok a király színe előtt panaszt tett, hogy egy familiárisa ellopott negyven és fél forintot, azzal megszökött, és a pénzt Pataj mezővárosban két helyi lakosnál, Borbély Ferencnél és Molnár Andrásnál helyezte el megőrzésre. Amikor a kanonok nevében másik familiárisa, András deák a mezőváros hatósága előtt személyesen megjelent, és a nevezetteket perbe hívta a pénz visszaszolgáltatása miatt, a pataji bíró és esküdtek – a panaszos szerint a másik félnek kedvezve – a pénzösszeget csak természetben, haszontalan dolgokban kívánták becsérték szerint kiadatni. Mivel ez a panaszosnak kárára vált volna, a király megparancsolta a patajiaknak, hogy a két alperes lakost mindenképpen szorítsák rá az összeg készpénzbeli megfizetésére, máskülönben a felperesnek teljes jogot ad, hogy a két alperest vagy bármelyik másik pataji lakost javaival együtt szabadon lefoghassa és arrestálhassa.¹¹ (Az eddig helytörténeti szempontból ismeretlen oklevélből egyébiránt az is kiderül, hogy a két rokon birtokosnak megfelelően 1515-ben a település öngazgatási szervezete, tanácsa is osztott lehetett.)¹²

Az írásbeli források hiánya miatt Dunapataj 16. századi birtoklástörténete is meglehetősen hézagos. 1560. február 7-én Paksi János komáromi főkapitány és komáromi ispán¹³ testvéreivel, Lajossal és távolabbi rokonukkal, Paksi Jóbbal együtt I.

5 A dokumentumot ismertette és közölte Schill Tamás: Pataj törökkori pecsétje és címere – Pataji levelek a török korból. Pataji Hírlap 27. évf. 2. szám (92. szám, 2015. július) 24–27. A levél szövege uo. 25–26., a pecsét fényképe a címlapon színesben, a 26. oldalon fekete-fehérben.

6 A pecsétlenyomatot technikai okokból nem volt alkalmunk eredetiben lemérni, méretét 2021. március 21-én H. Németh István állapította meg. Segítségét e helyütt is köszönjük.

7 Kubinyi András: Epigráfia. In: A történelem segédtudományai. Szerk. Bertényi Iván. Bp. 2001. 134–137.; Várad Zoltán: A középkori latin betűs epigráfia íráskorszakai, a feliratok érdekességei és kiegészítési lehetőségei. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica 124. (2006) 43–44.

8 Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1900. és Csoma József: Magyar nemzetségi címerek. Bp. 1904 (közös reprint kiad. Bp. 2004). 911–930., 1288–1296.

9 Daróczy Zoltán: Földvári és Pataji Zuborok [Helyesbítés Wertner Mór tanulmányához.] Turul 25. (1907) 200.

10 Vö. C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája 1486–1526. I. Főpapok és bárók. (Magyar Történelmi Emlékek. Monumenta Hungariae historica.

Adattárak. Elenchi) Bp. 2016. 146. Báni hivatalviselésére éppen ez az oklevél az utolsó adat.

11 HU-MNL-OL-DL 47103. [MNL OL Diplomatikai Levéltár]. A szöveg alatt Statileo János őrsi prépost, királyi titkár relációs jegyzetével és aláírásával. Hátlapján újkori tárgymegjelölés: *mandatum, in quo mandatur, ut furtum quoddam restitutum*. – Az oklevél ismeretét Neumann Tibornak köszönjük.

12 Lakatos Bálint: Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526. (Magyar Történelmi Emlékek. Monumenta Hungariae historica. Adattárak. Elenchi) Bp. 2019. 57–58.

13 Paksi János 1552–1562 között volt komáromi főkapitány, lásd Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”) Történelmi Szemle 39. (1997) 283., egyúttal haláláig 1545–1563 között komáromi főispán is volt, Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai. Die Obergespanne Ungarns 1526–1848. Bp. 1994. 83. Paksi 1560-ban bárói címet is nyert: HU-MNL-OL-A 57-3. (p. 687.) [MNL OL Magyar Kancelláriai Levéltár, Királyi könyvek].

Ferdinánd királytól újadományt szerzett egy sor Pozsega, Szabolcs, Arad, Békés, Tolna és Fejér megyei vár és birtok mellett a solti szék (Fejér megye solti széke) területén található Pataj, Solt, Zádor, Géder, Apostag, Egyházi (a mai Dunaegyháza),¹⁴ Vecse, Szelid és Szentimre birtokokra, „amelyek mindegyikének zavartalan és békés birtokában ugyanezen Paksi János, Lajos és Jób, illetve állításuk szerint őseik és felmenőik régtől fogva, továbbá néhai atyafiuk: Paksi Ferenc is állt, valamint egy részükben jelenleg is állnak, más részüket viszont a törökök, az egész kereszténység ellenségei elfoglalva birtokolnak, és ezekről (a birtokjogaikról) oklevelekkel és megfelelő oklevél bizonyítékokkal is rendelkeztek, de az idők jogtalanságai miatt ezeket (az okleveleket) elvesztették vagy elidegenítették.”¹⁵ A fentebb idézett szövegrész a jogbiztosító oklevelek elvesztéséről, illetve a török hódításról – a korszak oklevéladásának jellegzetes formulája – ebben az esetben meg is feleltethetett a valóságnak: a fent említett települések nagy részén, így Patajon is a család ténylegesen évtizedek óta birtokos volt.

Az 1560. évi újadományt azonban nem követte birtokba való bevezetés és iktatás, amelyet egy hiteleshelynek kellett volna elvégeznie. Ennek okát csak találgathatjuk. Mivel 1560-ban csak a három Paksi szerepel megadományozottként, talán a többi családtaggal való későbbi pereskedést akarták elkerülni, esetleg a felsorolt birtokok némelyikéhez való joguk bizonyításával akadtak problémák. Mindenesetre alig egy bő évvel később, 1561. július 9-én I. Ferdinánd újabb két oklevelet bocsátott ki, egy újadományt Paksi János, Lajos és Jób számára, és egy adománylevelet csak János és Lajos számára.¹⁶ A két oklevélben a birtokok (várak és települések) összességében némileg különböznek az 1560. évben foglaltaktól, és az újadományban örökösként sokkal több családtag szerepel, míg a néhai Paksi Ferenc birtokaira való utalás csak a János és Lajos számára kiállított adománylevélben található meg. Solt megye területéről az újadomány különben Apostagot (dunai révjével és vámjával), továbbá Szelid, Zádor, Géder, Egyházi birtokokat, illetve Pataj mezővárost nevezi meg, az adománylevélben pedig Vecse, Szentimre és Solt van felsorolva; utóbbiak lehettek tehát hajdan a távolabbi rokon Paksi Ferenc

birtokában. Számunkra azonban az újadomány a lényegesebb. Nemcsak azért, mert ebben Pataj szintén mezőváros megjelöléssel szerepel, hanem azért is, mert a király ugyanezen a napon iktatási parancsot is adott az esztergomi káptalannak. Ez a testület a birtokba való beiktatást és bevezetést, mivel a birtokok a hódoltság területére estek, a korban szokásos gyakorlat szerint értelemszerűen attól távol, Paksi János szolgálati helyén, Komáromban végezte el 1562. március 2-án. Az iktatásnak senki sem mondott ellent, ezért minderről a káptalan 1562. március 11-én privilegialis azaz függőpecséttel megerősített formában állított ki oklevelet, amely a Paksiak birtokjogát a továbbiakban megfelelő módon igazolta.¹⁷ Igaz, a család az oszmán hódítás miatt ténylegesen nem ült bent Pataj birtokában, de jogigényüket a hódoltság időszakában végig fenntartották, majd a 18. század elején, a török kiűzése után birtokjogaikat igazolva a kincstártól meg is váltották.¹⁸

Az elősorolt birtoklástörténeti adatok alapján világos, hogy a Paksi család és Dunapataj kapcsolata a középkor végétől igazolható, és az oszmán hódítás ellenére sem szűnt meg. Ami pedig a pataji pecséten szereplő Paksi Szemere személyét illeti, az 1560-ban szereplő Paksi Jánossal való rokonságát a család középkori és kora újkori leszármazásának ismeretében könnyedén megállapíthatjuk: Paksi Szemere (másik néven Mihály) János dédapja volt, azaz János Szemere fia Imre fia Jánosnak az egyik fia.¹⁹ (Az 1515-ben birtokos Mihály nándorfehérvári bán különben a család másik ágához tartozott, amelyik Szemere nagybátyjától, Miklóstól származott le, míg a másik késő középkori részirtokos, Paksi Pál pedig történetesen Szemere unokája, azaz Lajos nevű fiának a fia volt.)

Paksi Szemere különben tolnai alispáni tisztséget viselt; életére 1417–1461 közöttől rendelkezünk adatokkal.²⁰ A család ezen ágának „Szemere” megkülönböztető neve egyébként

14 Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép a Magyar Királyság településeiről. 2. Online kiadás. Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. <https://abtk.hu/hirek/1713-megujult-engel-pal-adatbazisa-a-kozepkori-magyarorszag-digitalis-atlasza> (a letöltés ideje: 2021. aug. 22.) Tótegyháza néven, feltételeesen mint kalocsai érseki birtok szerepel, pontkódja 2SO10. Egyházi névalakban éppen az ismertetett oklevélben fordul elő először, lásd Kustár Rozália – Kőhegyi Lajos: Dunaegyháza 800. Képes helytörténet. Dunaegyháza 2017. 33–34.

15 „in quorum omnium quieto et pacifico dominio iidem Ioannes, Ludovicus et Iob Paxi maiores et progenitores suos ab antiquo ac Franciscum quoque Paxi [qu]ondam fratrem ipsorum perstitisse seque ipsos in aliqua parte persistere asserunt etiam de presenti, partem autem aliquam per Thurcas, hostes totius Christiani[tatis] occupatam possideri, litterasque et litteralia instrumenta superinde sufficientia se habuisse, sed iniuria temporum illa a se deperdita et alienata [extiter]unt.” – HU-MNL-OL-P 590-I.-1.-24.-433. (Bécs, 1560. febr. 7.) [MNL OL Családi levéltárak, Paksy család]. Keltezetlen egyszerű másolata: HU-MNL-OL-P 105-I.-1560-2. [MNL OL Családi levéltárak, Dőry család] (online elérhető fényképe az Adatbázisok Online „Reformáció kora: MNL OL 1526–1570” portálon: <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/reformacio-kora-mnl-ol-1526-1570>, a letöltés ideje 2021. aug. 22.). 16 HU-MNL-OL-P 590-I.-1.-24.-434. és 435. (Bécs, 1561. júl. 9.)

17 A királyi iktatóparancs a káptalani privilegialis oklevél szövegében átirva maradt fenn: HU-MNL-OL-P 590-I.-1.-24.-436., mellette ugyanennek a kora újkori egyszerű másolata, HU-MNL-OL-P 590-I.-1.-24.-436.-a. – Pintér Ilona: Pataj vásári pere (1810–1838). Bács-Kiskun megye múltjából XVIII. Szerk. Tóth Ágnes. Kecskemét 2003. 209. 3. jegyz. Az itt hivatkozott forrás: HU-MNL-BKML-V.320.a.-3.-35. (1561. év) [MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára, Dunapataj mezőváros feudális kori iratai, Külön kezelt tanácsíratok, Okmánytár] az 1561. júl. 9-i, Patajt is említő újadomány egyszerű másolata.

18 Pintér I.: Pataj vásári pere i. m. 209.

19 A Paksi családnak több leszármazási táblája is ismert, de ezek nem mindegyike pontos, az említett rokoni kapcsolat azonban majdnem mindegyikben helyesen szerepel. Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. IX. Pest 1862. 15–18. (tévedésekkel); Daróczy Zoltán: Ki volt a Paksy család őse? Turul 29. (1911) 65–68. (csak a korai, 14. század végéig terjedő családfa); A Paksy család leszármazási táblázata (Daróczy Z. nyomán). In: Paks nagyközség monográfiája. Szerk. Németh Imre. Paks 1976. 19. (igen pontatlan, hivatkozások nélkül); Buzás Gergely: Késő-gótikus kőfaragványok Paksról. In: Paksi Múzeumi Füzetek 1. Szerk. Várady Péterfi Zsuzsanna. Paks. 2000. 47–120., ebből: 120. (alapos és részletes, 1526 utáni adatokkal is, de hivatkozások nélkül); Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: Uő: Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp. 2001. Rátót nem 2. tábla, Paksi. (csak 1526 előtti adatokkal, de pontos hivatkozásokkal, a továbbiakban ezt használjuk).

20 Engel P.: Genealógia i. m., Rátót nem 2. tábla, Paksi. – A klasszikus, Nagy I.: Magyarország családai i. m. IX. 15. és 16. Paksi Szemerét tévesen összemossa a későbbi Paksi Mihály nándorfehérvári bánnal.

Szemere Imre nevű fiánál 1476–1482 között általános,²¹ de az 1560–1561-ben adományos János is előfordul kettős vezetéknévvel, Paksi Szemere János névalakban, valószínűleg szintén megkülönböztetésül a család többi ágától.²² Megjegyzendő, hogy Paksi Szemere Mihálynak 1453-ból és 1458-ból ismert még egy Szemere nevű fia is.²³

A pecsétet tehát Pataj magisztrátusa mint a közösség jelvényét használta sokkal később, a 17. század derekán. Más településen is megfigyelhető, hogy a falu vagy mezőváros a földesúr címerét veszi fel, például a Békés megyei Gyula Maróti János bánét tünteti fel a késő középkori pecsétjében,²⁴ de míg Gyulán a mezőváros neve is szerepel a jelvény köriratában, itt ennek semmi nyoma. Ráadásul települések címerén és pecsétjén nem szokott előfordulni sisakdísz. Ennek alapján okkal feltételezhetjük, hogy Pataj mint jogi személy hitelesítő eszköze eredetileg egy természetes személy, Paksi Szemere (esetleg valamelyik egyenes ági leszármazottja) pecsétje lehetett.

Paksi Szemere (Mihály) egy magánpecsétje történetesen azonosítható, ez azonban eltér a pataji lenyomattól. Tolna megyei alispánként hivatali ideje alatt (1432, 1434–1438)²⁵ ugyanis a négy szolgabíró mellett maga is megpecsételte a megye kiadványait. Ezek között akad egy olyan, 1432. június 2-án kelt megyei oklevél,²⁶ amelyen a pecséteknek az oklevél hátlapjára nyomott lenyomatai viszonylag értékelhető állapotban maradtak ránk, közöttük pedig a jobb felső, természetes színű viaszba nyomott 1,4 cm átmérőjű gyűrűspecst Paksie. Ezen a pecsétnyomaton egy álló ívelt pajzs mezejében címerképként csak egy egyszerű Rátót nembéli hársfalevél szerepel függőlegesen lebegő helyzetben, ág nélkül. A pecsét külső szegélye pontsoros, a pajzs felett két betű (talán monogram) vehető ki, és kétoldalt is talán további betűk nyomai (2. kép).²⁷ Mindez méretében és megformálásában egyaránt eltér a patajiak levelén látható pecsétől: kisebb, egyszerűbb, kevésbé részletgazdag. Összességében egy külleme alapján korábbi, a 15. század első felének megfelelő gyűrűspecstet látunk.

2. kép – Paksi Szemere Mihály tolnai alispán gyűrűspecstje 1432-ből (HU-MNL-OL-DL 106366.)

Hasonlóképpen állunk a többi középkor végi Paksi családtaggal. Itt is csak gyűrűspecskéket találhatunk. Szemere fia Albert pecsétjét 1492-ből ismerjük: itt egy Szemere gyűrűspecstjéhez hasonló álló helyzetű levél a címerkép, de egy vízszintesen lebegő helyzetű metszett faágból nő ki, a tárcsapajzs heraldikai bal oldala szarvban végződően ívelt, teteje vízszintes, felette az A. P. monogram olvasható („Adalbertus/Albertus Paxy”) (3. kép).²⁸ Paksi János (az 1560–1561-ben adományos János édesapja, az előbb említett Albert unokaöccse) gyűrűspecstjének lenyomata 1519-ből és 1525-ből maradt ránk.²⁹ Itt az előzőhöz képest annyi a különbség, hogy az álló levél egy enyhén jobbharánt elhelyezkedő, de ugyancsak metszett faágból nő ki; a pajzs teteje kétszer ívelt (rekszánssz pajzsforma), csúcsai virágdíszesek, és a pajzs felett az I. P. monogram olvasható („Iohannes Paxy”) – (4. kép). János testvére, Paksi Balázs győri püspök papírfelzetes gyűrűspecstjét pedig, amely például az 1525. május 22-i, főpapi–főnemesi szövetséglevelén is látható a hetedik helyen, ismét egy vízszintesen lebegő faágból kinövő, függőleges helyzetű és viszonylag nagy méretű falevelet mutat (5. kép).³⁰

A család másik ágából való Paksi Mihály nándorfehérvári bán pecsétjét feltételelesen azonosíthatjuk a Csánki Dezső által kiadott és részletesen elemzett, 1511-ben kelt harminchat pecsét oklevélén.³¹ Ezen a vége felé, a harmadik sor kilencedik helyén szereplő, zöld viaszú pecsétlenyomatban Csánki Dezső felismerte a Rátót nem hársfalevélét, de tulajdonosa

21 A Héderváry-család oklevéltára. Kiad. Radvánszky Béla, Závodszy Levente. I. Bp. 1909. 400–401. (1476), 405–406., 412–413. (1477), 416–417. (1478), 430., 437. (1482).

22 *Fényes Elek*: A magyar birodalom staistica, geographiai és történeti tekintetben. 1. köt. Komárom vármegye. Pest 1848. 59.

23 1453: *Wenzel Gusztáv*: A Hédervári Ferenc jószágai fölötti per és ítélet 1523-ban. Adalékul Magyarország azonkori köz- és jogtörténetéhez. Magyar Történelmi Tár 1. sor. 6. köt. (1859) 35–36., ez alapján *Daróczy Z.*: Földvári és Pataji i. m. 200.; 1458: HU-MNL-OL-DL 15273. Szemere fia Szemerét Engel Pál nem, *Buzás G.*: Későgótikus i. m. 120. viszont szerepelteti a családfán. – Paksi Lajos (János testvére, ill. az adat bizonytalansága miatt esetleg az 1489-ig adatolt Szemere fia) is valószínűleg használhatta a Szemere megkülönböztető nevet, ha a lebontott bölcskei magtáron egykor látható, feltehetően másodlagosan befalazott monogramos felirat (L. Z. F. L. D. P. P. F. F. 1515) olvasata és feloldása helyesen értelmezhető. Lásd Paks nagyközség monográfiája, *Kronológia*, 390., 1515. év. Az itt közölt olvasat és fordítás (Ludovicus Zemere filius Ludovici de Pakos fieri fecit = Zemere Lajos Lajos fia Paksról építtette) azonban több szempontból hibás, mert egyrészt az egyik P. feloldása kimaradt, másrészt Szemere fia Lajosnak nem volt Lajos nevű fia.

24 *Lakatos B.*: Mezővárosi oklevelek i. m. 329.

25 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. Bp. 1996. 208.

26 HU-MNL-OL-DL 106366. Az oklevél tartalmi kivonatát lásd *Szakály Ferenc*: Ami Tolna megye középkori okleveleiből megmaradt (1314–1525). Szerk. Gaál Attila. Szekszárd 1998. 140/93. sz.

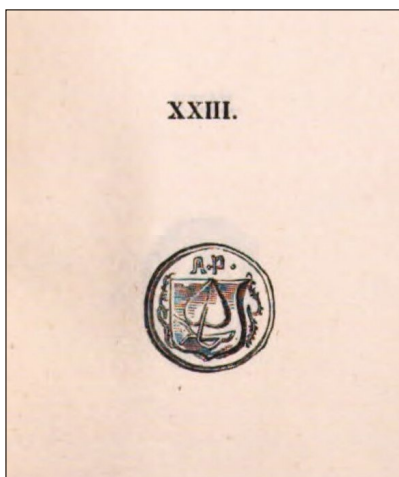
27 HU-MNL-OL-DL 106366.

28 HU-MNL-OL-DF 287345. és 287359. [MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény], *Friedrich Firnhaber*: Beiträge zur Geschichte Ungerns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490–1526. Archiv für österreichische Geschichte 3. (1849) 511–513. és pecsétábramelléklet, XXIII. sz.

29 Három lenyomatban, ebből kettő papírfelzetes. 1519: HU-MNL-OL-DL 93794. 1525: HU-MNL-OL-DF 266594. (A fekete-fehér fényképfelvételen a címerkép nem vehető ki, de szinte biztosan azonos a korábbival.) A harmadik lenyomat zöld viaszba nyomott, 15x11 mm, ovális alakú, papírfelzet nélküli, egy 1519. máj. 22-i sokpecsét oklevélén: HU-MNL-OL-DF 208881. Az adatot Neumann Tibornak köszönjük.

30 HU-MNL-OL-DL 24148., az oklevél kiadását lásd *Szabó Dezső*: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Bp. 1909. 204–208., uo. további másolatok és kiadások feltüntetésével.

31 *Csánki Dezső*: Harminczhat-pecsét oklevél 1511-ből. Turul 5. (1887) 1–11., 49–59., képmell.

3. kép – Paksi Albert 1492. évi pecsétje (Firnhaber közléséből)

4. kép – Paksi János kincstartó és solti ispán gyűrűspecsétje 1519-ből (HU-MNL-OL-DL 93794.)

feltételezése szerint Lórántffy Miklós lett volna.³² A pecsétet alaposabban szemügyre véve valóban egy álló hársfalevelet láthatunk, amelynek levélcúcsa kipuffad, kétszattatú gömbölyű fakoronára emlékeztet. Ez azonban bizonyára a papírfelzet megnyomódásakor keletkezett torzulás, amely a gyűrűspecsét kicsiny méretéből is adódóan a lenyomat készültkor jöhetett létre. A pajzs jobbra szarvban végződően ívelt oldalú tárcsapajzs, teteje egyenes, felette talán monogram elmosódott betűi láthatók. A pajzsmező aljából kinövő levél alatt azonban nem találunk ágat vagy fatörzset, hanem a levél két oldalán háromágú rügy vagy virágszirom-díszítés figyelhető meg (6. kép).³³

A sort a többitől teljesen eltérő Paksi Lajosnak, Szemere Mihály másik fiának az 1489-ből való magánpecsétjével zárhatjuk: ez nem a családi címert jeleníti meg. Ez egy ókori intagliókat utánzó gemmapecsét, jobbra forduló hosszú hajú ifjú profilképét ábrázolja, körirat vagy szöveg nélkül (7. kép).³⁴

Hogyan értelmezhetjük akkor a pataji pecsétet? A középkor végi írásos források pusztulása miatt túl sok a bizonytalan elem a történetben. Így nem tudunk arra választ adni, hogy a patajiak hogyan és mikortól használták ezt a

5. kép – Paksi Balázs győri püspök gyűrűspecsétje 1525-ből (HU-MNL-OL-DL 24148.)

6. kép – Paksi Mihály későbbi nándorfehérvári bán pecsétje 1511-ből (HU-MNL-OL-DL 22154.)

7. kép – Paksi Lajos gyűrűspecsétje 1489-ből (HU-MNL-OL-DL 46130.)

pecsétnyomót. Ami bizonyos: az 1665-ben települési pecsétként használt pecsét jóval korábbi, a lenyomat külleme és stílusa alapján valószínűsíthetően a 15. század második feléből, esetleg a 16. század elejéről való. (Ekkora méretű körpecsétet magánszemélyek inkább a Mátyás-korban használtak,

³² Uo. 57. Az azonosítást és az adatot Neumann Tibornak köszönjük.

³³ HU-MNL-OL-DL 22154.

³⁴ HU-MNL-OL-DL 46130.

a Jagelló-korban ez már jóval ritkábban fordul elő.)³⁵ Címerképe és felirata a földesúri családhoz köthető: a családi címer és az egyik családtag (vagy ágának) megnevezése látható. Kézenfekvő, hogy a település közössége, illetve bírója a földesúrtól kapta. Ami azonban – és ezt nem árt hangsúlyozni – feltűnő és furcsa, hogy a pecsétképen a település megnevezése teljesen hiányzik. Bár a lenyomat mérete alapján a pecsét nem gyűrűspecst, tehát nem a jellemzően magánszemélyek által használt pecsét típus, mégsem tűnik egy kifejezetten testületi, mezővárosi közösséget reprezentáló, a közösség számára készült pecsét nyomának. Hogy 1665-ben – és később is, mivel a pecsét egy további töredékes, sérült lenyomata Pataj egy 1668-ban kelt levelén is megtalálható³⁶ – mégis egy efféle pecsétet alkalmazott Pataj kiadványai megerősítésére, az inkább valami szükségmegoldás következménye lehetett. Vagy elvesztett a pecsét nyomójuk, vagy nem is volt nekik, de szükségük lett rá, ezért kérhettek a földesúrtól. Mivel a Paksiak helybéli birtoklása visszanyúlik a középkorba, a település közössége a pecsét nyomót akár 1526 előtt is kaphatta. Ám a térség történelmének ismeretében inkább arra gyanakodhatunk, hogy erre az oszmán hódoltság időszakában került sor.

A kérdés további tisztázásához az adományos Paksi Jánosnak a pecséteit és pecsét használatát is jó volna ismernünk, de ez további kutatásokat igényelne. (Paksi Jób 1568. évi pecsétjét Csoma József röviden említette, ennek címerképében is a vízszintesen lebegő ágból felfelé kiemelkedő levél, illetve az ágból egy másik kinövő, levél nélküli gally figyelhető meg.)³⁷ Bár mint fentebb láttuk, a Paksi család tagjai magánpecsétként gyűrűspecskéket használtak, és Szemerének 1432-ből ismert a gyűrűspecstje, nem zárható ki, hogy ez után akár készíthetett magának egy nagyobb és minőségesebb pecsétet. Mindez források híján persze nem bizonyítható. A pecsét lehetett akár a hasonnevű, 1453-ben említett egyik fiáé, a Szemere Imre néven rendszeresen előforduló másik gyermekéé vagy más egyenes ági leszármazottjáé is. Jelenlegi ismereteink alapján leginkább úgy képzelhetjük, hogy a Paksi család ezen ágának tagjai között öröklődő régebbi, használaton kívüli pecsét nyomót Paksi János vagy valamelyik rokona adta a hódoltság idején, 16. század második felében vagy legkésőbb a 17. század elején a patajiaknak, hogy – jobb híján – azt használhassák kiadványaik megerősítésére.

Címeres pecsétek és bélyegzők a 18. századtól a 20. század közepéig

Az újkori pecsét nyomók és bélyegzők használatának módját és pontos időhatárait a tanulmányunk élén jelzett okok miatt még nem ismerjük. A használatba vételre a köriratokban

szereplő évszámok nyújtanak támpontot, ezek egyúttal a település történetében is jelezhetnek kisebb-nagyobb súlyú változást.

A török kiűzését követő első pecsét, ami a helyi iratokon feltűnik, a mezőváros 1704. évi, hársfaleveles pecsétje (8. kép). A pecsét 2,6 cm átmérőjű, körirata már magyar nyelvű: PATAI:VARAS: PÖTSETI: ANNO: 1704* A pecsétkép heraldikailag jobbra dőlő kerek talpú, aszimmetrikus, tetején enyhén homorú címerpajzs, amelynek mezejében jobbharánt irányban helyezkedik el egy háromszor megnyesett faág, amelynek közepéből felfelé levélke hajt ki. A pajzs tetején elnagyolt sisak és sisakdísz ül, amelyben a címerpajzs motívuma ismétlődik.³⁸ A pajzsot sisaktakaró veszi körbe.

8. kép – Pataj 1704. évi ezüst pecsét nyomójának lapja (Pataji Múzeum, 2010.2.1. Schill Tamás felvétele, 2010)

A hasonlóság a fentebb ismertetett középkori eredetű földesúri pecséttel szembeötlő: még az irattekercset imitáló szalagvégeket is megformálták a pecsét nyomón. A pecsét fő motívuma egyezik, de a körirata már értelemszerűen a település megnevezését tartalmazza. A pecsét nyomó, dátuma szerint, a Rákóczi-szabadságharc idején, 1704-ben készült. A Pataj mezőváros levéltárában fennmaradt egyik első irat, amelyet ezzel a pecsét nyomóval hitelesítettek, 1710-ből való. Ez a mezőváros kérvénye, hogy a szolgabíró útján a császári hadak élelmezésére már átadott vágómarhákról, szénáról és egyebekről nyugtat kérnek. A levelet „Várasunk Usualis (azaz: szokásos) Pöcsetivel” erősítették meg, tehát ekkor a hat évvel korábban készült pecsét nyomó már „bejártatott” hitelesítési eszköz volt.³⁹

Ezt a pecsétet használták a 18. század végéig, amelynek több további lenyomatát ismerjük. Időrendben a következők 1721. augusztus 13-ról, amelyet Thaly Kálmán írt le a dokumentum tartalmának ismertetése nélkül.⁴⁰ Valamivel későbbi a pataji bíró és esküdtek levele 1738. július 1-én földesurukhoz,

35 Neumann Tibor szíves közlése. Vö. *Váradny Z.*: A középkori latin betűs epigráfia i. m. 45.

36 HU-MNL-BKML-V.320.a. (Dunapataj mezőváros feudális kori iratai, 6. doboz [1639–1756]); a dokumentum 1668. márc. 23-án kelt, a mezőváros magisztrátusa által Jármí András Szabolcs vármegye alispánja és Nyakas Péter földesuraknak címzett levél. Teljes szövegű ismertetése *Schill T.*: Pataj törökkori pecsétje i. m. 24–25.

37 *Csoma J.*: Magyar nemzetségi i. m. 1292.

38 A pecsétet egy későbbi, 1721. évi lenyomat alapján ismertető Thaly Kálmán nem látott sisakdísz a pajzs felett: „...hasonló nagyságú kerek, ostyapecsét, még czifrában körülvirágozott, de sisaktalan pajzsos, melyben csonka fatörzs látható.” *Thaly Kálmán*: Régi magyar községi pecsétek. Századok 3. (1869). 574.

39 HU-MNL-BKML-V.320.a. (6. doboz [1701–1710], „1709 és 1710” felirattal ellátott összeírás.)

40 *Thaly K.*: Régi magyar i. m. 574.

báró Száraz György özvegyéhez, Daróczi Katalin asszonyhoz, amelyben arról panaszkodnak, hogy a kalocsai érsek különböző ürügyekkel pénzbírságot rótt ki rájuk. A szinte teljesen református mezővárosban ekkor kezdtek megtelepedni katolikusok is, akiknek első temploma egyszerű lakóház volt; a patajaiak e megtelepedést és terjeszkedést is sérelmezték. A levélben a pecsét ép papírfelzetes lenyomata látható.⁴¹ Ugyancsak a kalocsai érseki tiszttartóval való jogviták egyik emléke a patajaiak kérvénye 1733-ból, amelyen megmaradt a pecsét szép, papírfelzetes nyomata is.⁴² Egyelőre csak közlésből ismert, datálatlan adat található Vámbéri Gusztáv Kalocsa környékének közigazgatási történetével kapcsolatos 1971-ben megjelent tanulmányában, ahol az egykori Fejér megyei Solti szék három mezővárosa, Solt, Pataj és Kalocsa 18. és 19. századi pecsétjeinek fényképfelvételét is közölte ismertetőjében.⁴³

Pintér Ilona levéltáros szíves közlése szerint a 1704. évi pecsét eredeti pecsétnyomója a 18. század végén évekig, de akár évtizedekre is elveszett a város és földesurak közötti ellenségeskedés idején, majd valamelyik későbbi földesúr könyvtárából került vissza Patajra.⁴⁴

9. kép – Pataj 1788. évi pecsétje (Schill Tamás felvétele, 2013)

A 18. század végén, 1788-ban egy újabb mezővárosi pecsétnyomót vettek használatba, amelyet minden valószínűség szerint csak egy rövid, huszonkét éves időszakban alkalmaztak a kiadványok hitelesítésére. Ezt egyelőre csupán egyetlen, 1795. április 24-én kelt bizonyáglevélről ismerjük, amelyet *Pataj Várossa Bírása és Tanácsa* Petrich József leszerelt katona részére

41 HU-KFL-I.-1.-b.-Dunapataj-1.-b. [Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Plébániai iratok, Duna-pataj, Feudális kori iratok, Vegyes iratok] 1738. júl. 1.

42 *Borosy András – Kiss Anita: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok IV. 1731–1740. Rövidített szövegközlések és regeszták.* Szerk. Horváth M. Ferenc. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 36.) Bp. 2004. 66., szövegközlése uo. 67/466. sz.

43 *Vámbéri Gusztáv: [Kalocsa és vidéke közigazgatási története (cím nélküli olvasói levél)]. Élet és Tudomány 26. évf. (1971. szeptember 10.)* 1730. és 1750., ebből 1750. 2. kép. Ez az 1704-es pecsétnyomat első fényképes közlése.

44 Jelenleg a Pataji Múzeum gyűjteményében található, leltári száma 2010.2.1. A pecsét sorsáról adott információt Keményné Pintér Ilonának köszönjük. Vö. *Pintér I.: Pataj vásári pere i. m.; Pintér Ilona: Pataj úrbéri pere (1795–1877). Bács-Kiskun megye múltjából 19.* Szerk. Szabó Attila. Kecskemét 2004. 141–175.

állított ki (9. kép).⁴⁵ Az obsitos katona huszonhárom éves katonai szolgálata után patajai lakosként egy özvegyasszonyt vett el feleségül, *a' ki nékie öregségében és ... betegségében 's nyomorúságában gyámola és gondviselője lesz.* A dokumentumon szereplő, 2,3 cm átmérőjű, vörös viaszba nyomott újabb pecsét körirata: PATAI VAROS PECSÉTIE 1788. A köriratban a felső részen az évszám szerepel, a szavak között nagy térközök vannak, ennek kitöltésére nem véstek tagolódísz vagy -elemeket. A pecsétmezőben négy különböző motívumot láthatunk, immár címerpajzs nélkül: középen egy háromszor megnyesett fatörzset, amelyből két új vesszőcske hajt ki; ennek bal oldalán karóra fel-futó, termő szőlőindá, jobb oldalán gabonaszálak látszódnak, mindezek alatt pedig vízben halak úszkálnak. Mindez egy-szerre utal a Paksy családból származó földesurakra, illetve a mezőváros életének legfontosabb gazdasági tevékenységeire: a földművelésre, a szőlőtermelésre és a halászatra. A pecsét küllemében és az ábrázolt növények és állatok felsorolásszerű megjelenítésében teljesen illeszkedik a korabeli kommunális pecsétképek sorába, talán csak a gazdasági eszközök hiányoznak róla. E pecsét készíttetésének körülményei és alkalmazásának pontosabb ismerete további kutatásokat igényelne.⁴⁶

10. kép – Az 1810-es pecsétnyomó lapja (Schill Tamás felvétele, 2010)

A 19. század elején egyelőre ismeretlen okból újabb mezővárosi pecsétnyomó készült. Igaz, ennek a dokumentumon fennmaradt nyomát még nem tártuk fel, de magát a vas nyéllel és réz nyomólappal készült pecsétnyomót a Pataji Múzeum történeti tárgyak gyűjteménye őrzi⁴⁷ (10. kép). A pecsétnyomó átmérője 2 cm, körirata: 1810-PATAY.VAROS.PETSETJE. A pecsétnyomó képének belsejében lévő motívumok alapján az 1788-ban készült korábbi pecséttel vethető össze: a kettéosztott kör felső, kissé nagyobbik felében három gabonaszál és szőlő, alsó felében két hal láthatók, a pecsétből azonban a megnyesett fatörzs hiányzik. Ez távolodott el tehát legjobban az eredeti címerképtől, a felirata azonban az évszámot és írásmódbeli apróságokat leszámítva („Patai” helyett „Patay”, „pecsétie” helyett „petsetje” áll a szövegben) az előzőével azonos.

45 HU-MNL-BKML-V.320.a. (9. doboz, 1795. ápr. 24.)

46 Lásd *Schill Tamás: Pataj pecsétnyomója 1788-ból.* Pataji Hírlap [20. évf.] 2013. december. 13., 13.

47 Pataji Múzeum, leltári száma: 2010.4.1.

11. kép – Dunapataj 19. század végi pecsétjének 1896. évi lenyomata (Kustár Rozália felvétele, 2019)

A 19. század végére Dunapataj már régen túlesett egykori földesuraival folytatott majdnem évszázados perén, amelyben gyakorlatilag csak veszített.⁴⁸ Ugyancsak bő két évtized telt el a közigazgatás dualizmus kori átszervezése óta, amelynek következtében a mezőváros 1870-ben községi rangot kapott. Ám a millennium időszakában készített új pecsét és bélyegző mintha nem venne tudomást minderről, teljesen archaizál, és az 1704. évi pecsétet imitálja. E pecsétből két egyező változatot, egy pecsétnyomót és egy bélyegzőt is ismerünk, előbbit 1896-ból, utóbbit 1897-ből.

A pecsétnyomat az 1896. évi VII. törvénycikk díszes nyomtatát tartalmazó borítékon maradt fenn.⁴⁹ A boríték kézzel írott felirata: „1896 évi VIIik törvénycikk a honalapítás ezredéves emlékének törvénybe iktatásáról. Dunapataj községben kihirdettetett 1896 évi június hó 8ik napján. Egy példánya a tanácssteremben kifüggesztetett. Egy példánya a város értékes okmányait magába foglaló ládába elhelyeztetett.” Utóbbi példánnyal van dolgunk. A 3,1 cm átmérőjű, vörös viaszba nyomott pecsétlenyomat a boríték kinyitásakor kettétört. Körirata: PATAI VARAS : PÖTSETI : ANNO : 1704, és a pecsét képe is a régi, Paksy-címert utánozza, de a címerpajzsban haránt elhelyezkedő növény ábrázolása nem egyértelmű: vékony, csak az ágvégeken lombos fatörzs vagy faág, esetleg valamilyen stilizált, szirmos virág lehet. A címerpajzs fölött, a sisakdísz tetején címertanilag kifogástalanul ez a címerpajzsban található növénymotívum ismétlődik; a címet itt is sisaktakaró veszi körbe (11. kép).

A pecsétnek bélyegzőváltozata is készült; egyrészt ránc maradt maga a réz bélyegző is, amelynek átmérője 3,2 cm, nyele fából készült. Jelenleg ez is a Pataji Múzeum gyűjteményében található.⁵⁰ Másrészt lenyomatát is ismerjük, feltűnik például az 1897. október 7-én tartott képviselő-testületi közgyűlés jegyzőkönyve hitelesítésekor Lesták Ödön jegyző és Dávid József bíró neve mellett (12. kép).⁵¹ E bélyegzőnyomat

körirata ugyanaz: PATAI VARAS PÖTSETI : ANNO 1704; a címerpajzsban háromágú virág formájú növény, amely szabályosan sisakdíszként ismétlődik. További kutatásoknak kell tisztáznia, hogy ezt a pecsétet, illetve bélyegzőt milyen időintervallumban és milyen alkalmakkor használták, de az elég valószínű, hogy az előbbi pecsétnyomó lehetett a minta, és a bélyegző készítője egyértelműen háromágú szirmos virágnak látta és értelmezte a címerképet.

12. kép – Dunapataj 19. század végi bélyegzőnyomata (Schill Tamás felvétele, 2016)

A 20. század hajnalán, nagy valószínűséggel 1900-ban ismét új bélyegző(ke)t készíttetett a község. Ennek körirata a következő volt, a közigazgatási besorolás teljes megjelölésével: PEST-PILIS-SOLT-KISKUN VÁRMEGYE · DUNAVECSEI JÁRÁS// DUNAPATAJ NAGYKÖZSÉG. A 3,8 cm átmérőjű bélyegző álló kerek talpú címerpajzsban szereplő címerképe azonban a történeti előzmények (valószínűleg az 1704. évi pecsétnyomó) jobb ismeretéről tanúskodik: virág helyett ismét meggyesett faágat, fatörzset látunk, egy felfelé kihajtó kis levélkével. A címerpajzs tetején sisak, sisaktakaróval; sisakdíszként szabályosan a címerkép ismétlődő motívuma látható. Egy ilyen bélyegzőlenyomat található például Lesták jegyző és Dávid bíró által 1901 tavaszán hitelesített jegyzőkönyvön (13. kép).⁵²

13. kép – Új bélyegzőnyomat a 20. század elején (Schill Tamás felvétele, 2015)

48 Pintér L.: Pataj úrbéri pere i. m. 173.

49 A dokumentum Dunavecse Város Önkormányzata fenntartásában lévő Dunavecse Helytörténeti Gyűjtemény revíziójakor került átadásra 2020-ban a Pataji Múzeum állományába.

50 Pataji Múzeum, leltári száma: 2010.17.1. Réz bélyegző, fa nyéllel. Átmérője: 3,2 cm.

51 HU-MNL-BKML-V.320.c. (MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára, Dunapataj nagyközség polgári kori iratai, 5. kötet).

52 HU-MNL-BKML-V.320.c. (33. doboz, előljárási iktatott iratok. 1901. máj. 1-én felvett jegyzőkönyv.)

A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1901. június 14-én kelt levelében felszólította a községet, hogy rendeljen bélyegzőt, mivel a belügyminiszter 1900. évi 134.316. számú rendelete értelmében „a végleg megállapított névvel bíró törzskönyvezett községek mindegyike legalább egy sárgarézbélyegzővel ellátandó”. A község 1901. június 27-én jelentette, hogy pecsétnyomókkal már rendelkezik. Az Országos Községi Törzskönyv-Bizottság azonban 1901. július 10-én kelt levelében a község által használt bélyegző bemutatására, egyidejűleg hivatalosan elismert bélyegző beszerzésére szólította fel a községet. Ez meg is történt, azonban erre a levélre rávezették az elkészített és használt bélyegzővel kapcsolatos véleményét: „A bemutatott lenyomat rossz! Hiányzik a törzskönyvezés évszáma, fölösleges a járás megnevezése és község helyett nagyközség van feltüntetve”.⁵³

14. kép – Dunapataj 20. század eleji bélyegzője
(Schill Tamás felvétele, 2016)

Vélhetően ez után, tehát 1901 második felében készítette a község azokat a pecsétnyomókat és bélyegzőket, amelyeknek már a következő körirata volt: PEST-PILIS-SOLT-KISKUN VÁRMEGYE DUNAPATAJ KÖZSÉG-1900. A bélyegző közepén a jól ismert motívum, a mai címerrel szinte megegyező formában látható.⁵⁴ (14. kép) A Pataji Múzeum gyűjteményében ilyen körirattal és címerrel három bélyegző és egy viaszpecsétnyomó maradt fenn.⁵⁵ E bélyegzők kialakítása időtállóan bizonyult, hiszen majdnem fél évszázad múltán is használták őket: Bévárdy István vezetőjegyző és Füredy Mihály bíró neve mellett még 1947. november 15-én is evvel hitelesítették a képviselőtestület határozatait (15. kép).⁵⁶

⁵³ HU-MNL-BKML-V.320.c. (33. doboz, előjárósági iktatott iratok).

⁵⁴ HU-MNL-BKML-V.320.c. (6. köt. 1903. közgyűlési jegyzőkönyvek).

⁵⁵ Pataji Múzeum, leltári száma: 2010.13.1. Réz-fa pecsétnyomó, átmérője: 3,6 cm. A bélyegzők: 1. leltári száma: 2010.10.1., gumi-fa bélyegző, átmérője: 3,7 cm, 2. leltári száma: 2010.11.1. réz-fa bélyegző, átmérője: 3,4 cm 3. leltári száma: 2010.12.1., réz-fa bélyegző, átmérője: 3,5 cm.

⁵⁶ HU-MNL-BKML-V.320.c. (Dunapataj 1945., 1946., 1947. évi közgyűlési jegyzőkönyvek kötete). Érdekesként jegyezzük meg, hogy a dunapataji munkás- és paraszttanács tagjait kinevező szavazási jegyzőkönyvet is ilyen bélyegzővel hitelesítették 1919. ápr. 7-én: HU-MNL-OL-K 148-603/6. (3. doboz, 26. ő.e.) [Belügyminisztérium Elnöki iratok, Belügyi Népbiztoság Választási Osztályának iratai, Pest vármegye, duplumok, Dunapataj]. Az adatot Magyar Endrének köszönjük.

15. kép – Dunapataji bélyegzőnyomat a 20. század közepén
(Schill Tamás felvétele, 2016)

Dunapataj mai címere, amelyet a helyi képviselő-testület ülésén 1999-ben fogadtak el és tettek hivatalossá,⁵⁷ ehhez a tradicionális pecsétképhez nyúlt vissza. A címerpajzs az 1900. évi bélyegzőképen is látható kerekaltalpu, felül aszimmetrikusan ívelt, lecsapott szarvú pajzsformát követi, de sisakdísz és sisaktakarók nélkül. A pajzsban kék mezőben lebegő, háromszor megnyesett arany fatörzs látható, amelyből jobbra felfelé nyúló, egyenes szélű zöld hársfalevél hajt ki (16. kép).⁵⁸

16. kép – Dunapataj jelenleg hivatalosan használt címere

A címer hivatalossá tételéig már több helyen használatban volt, például az 1989-ben alapított Pataji Hírlap címloldalán, sportzászlón, illetve különböző helyi kézműves alkotásokon is megtalálható, meglévő ismertsége tehát biztosította és biztosítja is társadalmi elfogadottságát. Igaz, a Paksy-címer színei is, mint a rokonság más családjaie általában, vörös-arany színűek voltak (vörös mezőben arany levél), de a kék színre váltás ilyen sokszoros áttételt követően már egyáltalán nem meglepő.⁵⁹

*

⁵⁷ Dunapataj Nagyközség Önkormányzatának 5/1999. (IV.15.) önkormányzati számú rendelete a helyi címer és zászló alapításáról és használatuk rendjéről.

⁵⁸ <http://www.nemzetijelkepek.hu/pictures/onkormanyzat/Dunapataj.jpg> (a letöltés ideje 2021. aug. 22.).

⁵⁹ Csoma J.: Magyar nemzetségi i.m. 1295–1296. A kora-újkori, újkori nemzetségi címerek között is előfordul vörös helyett kék alapszínű.

Áttekintésünk végén álljon néhány tanulság. A települések önzonosságát megjelenítő és azonosítását lehetővé tévő címer- és pecsétképek egyszerre mutatnak állandóságot és változékonyságot. Állandóságuk a mindenkori közismertségüknek, elfogadottságuknak köszönhető, amely egy értelmezési hagyományt is teremt, hogy a közösség, település jelvénye mit is ábrázol, mit is akar kifejezni. Ugyanakkor a magyar történelem fordulatai, illetve közelebbről a Duna-mente hányattatásokban bővelkedő évszázadai a lokális öntudat többszöri megszakadását, elhalványodását vagy átalakulását eredményezték: nemcsak múltjuk helyi emlékei és írásos forrásai voltak kitéve a pusztulásnak, hanem a rájuk vonatkozó szájhagyomány, szóbeli emlékezet is. Így a pecsétkép értelmezése, átértelmezése és olykor félreértelmezése is megfigyelhető az idők során.

Ami Dunapataj esetében különleges és a magyarországi mezővárosok történetének áttekintő ismeretében teljességgel egyedi, hogy a község 17. században felbukkanó első pecsétje nem más, mint a földesúri birtokos család egyik tagjának egy sokkal korábbi, és minden valószínűség szerint szükségmegoldásként alkalmazott magánpecsétje. Ez a családi magánpecsét vált azután az idők során magától értetődően, eredeti jelentésének gyökeres átalakulásával a mezővárosi közösség jelvényévé, és kezdte hordozni a török hódoltságot követő

újjaéledés és gyarapodás kollektív emlékezetét is. A pecsétkép így rögzülni tudott és az 1704. évi pecsétnek is köszönhetően használata megszakítatlanná vált. Az arányok és a „körítés” az, ami igazából változik, ami változékonnyá, ami kor- és stílusfüggő. Például a mai címerben és a 20. század első felében használt pecsétek címerében látható faág vagy fatörzs és a hársfalevél méretének egymáshoz viszonyított aránya jelentősen eltér mind az 1665. évi lenyomatból ismert középkori eredetű pecsét, mind az 1704. évi pecsét címerképén található. Míg kezdetben a földesúri család jelvényeként használt hársfalevél a fő elem, és a fatörzs vagy faág a mellékes, a 18. század folyamán az eredeti jelentés elhalványul, a megnyesett fatörzs válik hangsúlyossá. A fatörzsön kis levéllel, eleinte további elemek társaságában (1788. és 1810. évi pecsétek), majd a 19. század végén – 1897 táján a virágok jelezte némi félreértést leszámítva – megtörtént ugyan a visszatérés az 1704. évi képi állapothoz, de a címerkép heraldikai eredetét már nem ismerték. Így érthető, hogy a 20. századi címerek és a jelenlegi is a megnyesett faágat domborítják ki. Mindezzel együtt Dunapataj címer- és pecsétképének folytonossága a 17. századtól a 21. századig e sajátos vonások mellett is a helyi közösség életerejének, öntudatának és nagyra becsülendő teljesítményének tekinthető.

KÁDÁR TAMÁS

Adalékok a IV. László-kori nagybírák archontológiájához. Ki volt az országbíró 1284-ben?

Contributions to the archontology of the great judges of the Laszlo IV period. Who was the országbíró in 1284?

The paper proposes a new dating date for the charter of the judge (iudex curie regie) Omodé of Aba, issued on 13 May at Érdsomlyó in Krassó county, without a date. Recent research has unanimously dated the document to the last years of King László IV's reign, May 1289 and May 1290, when the office of Omodé can be dated with certainty, thanks to another source. However, according to the author, the political and historical events of the spring of 1290 rule out Omodé's accession to the office, by which time he had turned against the king. However, as Györffy György was the first to do, the publication can be dated to 1284, and the paper presents several arguments in support of this date. On the one hand, it is highly probable that at least during 1284 someone occupied the office between Rubin and Demeter Balassa. On the other hand, the king's stay in Érdsomlyó in May 1284, and a possible explanation of the military division mentioned in the charter, also point to Omodé holding the baronial dignity in that year.

IV. László király uralkodása (1272–1290) második felében, az 1280-as évek elejétől a világi méltóságviselőkre vonatkozó archontológiai adataink szembetűnően megfogytatkoznak, következésképp az egyes bárói hivatalok betöltőinek kilétét, valamint működésük időhatárait illetően számos, többnyire megoldhatatlan, vagy legalábbis komoly kutatói nézetkülönbségek alapjául szolgáló problémával szembesülünk. Kiváltképp igaz ez a fenti, közel egy évtizedes időszak országbíróira, illetve azok tisztségviselésére: szemben a király uralkodásának első kilenc esztendejével (1272–1281), amikor – mindenekelőtt az évről-évre sorjázó, sok tucatnyi méltóság-soros királyi kiadványnak köszönhetően – jóformán dúskálunk az idevonható információkban, az 1281 utáni öt, esetleg hat országbíróval kapcsolatban mindössze hét, ráadásul több esetben csak részlegesen, viszonyítási pontként felhasználható adat áll rendelkezésünkre.¹ Ilyenformán, amíg 1272 és 1279–1280 között minden évben több országbíró is hivatalba lépett, sőt három olyan esztendő is akad, amikor három-négy ízben is személycsere történt a *dignitas* élén (1273, 1275, 1276), és az egyes országbírói méltóságviselések időhatárai néhány héten belüli időintervallumokra szűkíthetően ismertek, addig az 1281–1290 közötti időszakban már négy évet találunk (1282, 1284, 1286, 1287), amikor még a tisztség betöltőjének nevét sem tudjuk, azaz – idejekorán – pontosítsuk: a szakirodalom mérvadó, legfrissebb munkáiban sem detektált az országbírói székhelyen működött személy. A főméltóságok és a kisebb tisztségek viselői cserélődésének látványos vagy inkább

csak látszólagos visszaesése vélhetően nem elsősorban a belső hatalmi harcok, a bárói elit heves vetélkedésének, csoportküzdemeinek esetleges megszűnésével vagy lecsillapodásával állt összefüggésben: IV. László országlása második felében valószínűleg az éppúgy jelentős mértékű volt, mint korábban, csak forrásbázisunk említett megcsappanása miatt jóval kevésbé feltárhatóak részletei, ideértve természetesen a bárói hivatalokban bekövetkezett személyi változásokat is.²

Mint arról az imént szó esett, az 1284-es esztendő azon évek sorába tartozik, amelyhez kutatásunk régóta és lényegében egyöntetűen, nem kapcsol országbírót, illetve amely év vonatkozásában ismeretlennek tartja a bárói méltóság betöltőjének személyét. Hogy a mondott év vonatkozásában indokolt feltételeznünk legalább egy, a forrásaink által homályban hagyott országbíró kinevezését és működését, három megfontolás is gyámolítani látszik. Egyrészt az 1283 márciusa, Hermán nembeli Hermann fia Rubin felbukkanása, valamint – az archontológia eddigi álláspontja szerinti – utóda, Balassa családbeli Miklós fia Demeter országbíró 1285-ös országbíróvá válása között eltelt időszak viszonylag nagy, legkevesebb 21–22 hónapos űrt jelent

¹ Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp. 2011. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) 34–35.

² Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 34–35. IV. László súlyos belső válságokban bővelkedő uralkodására: Szabó Károly: Kun László 1272–1290. Bp. 1886. (Magyar történelmi életrajzok II/5.); Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. Bp. 1899. 303–414.; Kun László emlékezete. (A bevezetőt írta, a forrásszövegeket válogatta és a jegyzeteket összeállította Kristó Gyula.) Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.); Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp. 2002.² (Millenniumi magyar történelem. Historikusok.) 391–445.; Zsoldos Attila: Téténytől a Hód-tóig. (Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlata.) Történelmi Szemle 39. (1997) 1. sz. 69–98.

a bárói hivatal történetével kapcsolatos adataink sorában, másrészt ismeretes, hogy Demeter 1285-ben, mint az egy másik, sajnos szintén napi keltezés nélkül készült oklevele tanúsítja, bizonyára IV. László házastársának a szolgálatában, királynéi tárnokmester is volt, és ezen tisztségviselése mintegy minden kétséget kizáróan megelőzte országbírói *dignitas*-át.³ Végezetül részint azon tény is alkalmasnak tűnik a feltevés helyességének alátámasztására, hogy – valószínűsíthetően – 1284 július derekán és decemberében egy Domonkos nevű előkelő szerepel az alszázábróság élén, akit viszont Rubin helyettesének esetlegesen, Balassa Demeter első számú hivatali alattasának ellenben legfeljebb csak elég bajosan tarthatunk, mivel az ő alszázábróját vélelmezhetően egy bizonyos Péter nevű, 1285. november 30-án említett személlyel azonosíthatjuk.⁴ Domonkos alszázábrónak összesen négy oklevéléről tudunk, ezek közül kettő eredetiben maradt ránk, a másik kettő tartalmát pedig csak egy 1294-es keletű tartalmi átírásból ismerjük. Az originális formában megőrződött kiadványok zárópecsétjei, amelyek, lévén, hogy a korszak alszázábróinak *sigillum*ai, vagy mindenesetre azok heraldikai motívumainak java része rendre rokoníthatóak felettesük pecsétjével, illetőleg annak címertani főelemeivel, nagy segítségünkre lehetnének, sajnálatos módon egy egészen apró darabka kivételével, teljes egészükben letörték a hátyáról, így nem adhatnak fogódzót a kérdésben.⁵

A csupán fél tucat 1281–1290 közötti, tárgyunkhoz tartozó oklevés adat között azonban, mint azzal tudomásunk szerint először és mindeddig egyedül Györffy György számolt, egy olyan évszám nélkül kibocsátott országbírói diploma is van, amely egyéb idevágó ismereteink fényében 1284-re is keltezhető, és mint az alábbiakban kísérlet tesz bizonyítására: igen nagy valószínűséggel valóban 1284-ben kelt.⁶ Bizonyos Homodeus országbíró Szent György ünnepe (április 24.) 20. napján, Érdsomlyón lejegyzett rövid *memorialis*áról van szó, amelyben a báró kötelezte derzsi Rufoint, hogy a hadoszlás 22. napjára bárcai Miklós ellenében állítson a színe elé egy „ruh” színű lovat, vas-lószerszámokkal együtt, és az állatért kezességet vállalt németi Nánást, amennyiben pedig a ló elpusztulna addig, hozza el a bőrét és az árát: másfél márkát. Az oklevél *auctorát* a kutatás egységesen Aba nembeli Omodéval, a

későbbi nádorral azonosítja, meglátásom szerint alighanem helyesen. Az identifikáció két érveléssel támasztható alá: egyfelől az Aba nembeli oligarcha 1289 augusztusában biztosan viselte az országbírói címet, más Omodé nevű előkelőről pedig nincs tudomásunk a hivatal történetében, másfelől a felperes bárcai Miklós a főúr formálódó-kerekedő tartományának szívében, az abaúji Bárcán volt birtokos, de a másik fél, Rufoin is alkalmasint Abaúj tágabb környezetében, a mai Nyírbátor mellett fekvő Derzsen (ma Nyírdersz, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) lakott, így aligha lenne meglepő, ha a majdani nádor Omodé elé került volna az ügyük.⁷ Jóval bizonytalanabb kérdés ugyanakkor az oklevél kelte, a viszonylag szűk időintervallumon belül ugyanis mindjárt három év is felmerült. Zsoldos Attila indoklás nélkül, nyilván IV. László – szintén az évszám elhagyásával – augusztus 21-én kiállított *mandatuma* alapján 1289-re datálta az országbírói kiadványt. Augusztusi parancslevelében a király Básztyel nemzetségbeli Rénold nádort és Omodé országbíró utasította igazságszolgáltatásra, és minthogy az előbbi báró nádori méltóságviselését – jelenlegi, legjobb tudásunk szerint – augusztus hónapban csak 1289 folyamán tudjuk kimutatni, értelemszerűen Omodé országbíróisága is 1289 nyarán adatolható.⁸ Omodé május 13-i keltezéssel ellátott *memorialisa* ellenben – elvileg – a következő év tavaszán is készülhetett, archontológiai szórványadataink legalábbis nem zárják ki ezt a lehetőséget, és korábban, részint a hadoszlás említése, részint a nagybáró esetében szokatlan dél-magyarországi tartózkodási hely okán, magam is úgy láttam, hogy a *datatioból* az 1290-es évszám maradt ki.⁹ Szöcs Tibor, az oklevél teljes szövegének közreadója korábbi vélekedésemmel egyetértve, szintén 1290-re valószínűsítette annak keltét.¹⁰

Ez a datálási javaslat, illetve Omodé vélelmezett 1290 tavaszi hivatalviselése azonban, mint azóta felismertem, ellentmondásban áll a mondott évre vonatkozó köztörténeti ismereteinkkel. Egy a kiadási év megjelölését elhagyó, de minden bizonnyal 1290. május 27-én, Mihály fia Istvánnak írt parancslevelében IV. László király utasítja hívét, hogy – az Omodé Kőrénben épült várának elfoglalásáért és a báró szervienseinek foglyul ejtéséért járó – megjutalmazása végett jöjjön hozzá és foglyait hozza magával.¹¹ A *mandatum* közlései alapján tehát nyilvánvaló, hogy legkésőbb május derekára a király és Omodé

3 Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 34–35., 69., 294.; Árpád-kori új okmánytár. (Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.) IV. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Pest, 1862. (Magyar Történelmi Emlékek. Első Osztály. 9.) 281.; Az Árpád-kori országbírók, udvarbírók és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta iudicum curiae regiae, reginalis et ducalis et vices gerentium eorum tempore regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica) Összeállította Szöcs Tibor. Bp. 2020. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára kiadványai II. Forráskiadványok 58.) (a továbbiakban: Reg. Iud.) 146. (183. sz.)

4 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény. (Bp. internetes elérhetősége: <http://mol.arcanum.hu/dldf/>) DL 68 086. (a továbbiakban: DL); Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 35.

5 Reg. Iud. 178–181. A két eredeti diploma: DL 1177., 99 532.; Körmendi Tamás: Ki volt az országbíró 1293 tavaszán? Megjegyzések Marcell alszázábró pecsétje kapcsán. Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. I. (Szerk. Bárány Attila–Dreska Gábor–Szovák Kornél.) Bp.–Debrecen, 2014.122.

6 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. Heves, Hont, Hunyad, Keve, Kolozs, Komárom, Krassó, Kraszna, Küküllő megye és Kunság. Bp. 1987. 493–494.; DL 84198.; kiadása: Reg. Iud. 152–153. (190. sz.)

7 Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 35.; Bárczay Oszkár: A Bárczay család leszármazása. Turul 9. (1891) 2. sz. 85–86.; Engel Pál: Középkori magyar genealógia. Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. DVD-ROM. Bp. 2003. Kántor (jánosi, derzsi, hodászi; Szatmár m.); Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. Nyíregyháza 1998. 60–61.

8 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) II. kötet, 2–3. füzet. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Bp. 1961. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 9. A továbbiakban: Reg. Arp.) 3527. sz.; Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 23., 35.

9 Kádár Tamás: IV. László király itineráriuma (1264–[1272]–1290). Fons 23. (2016) 1. sz. 3–64., 55.: 85. jegyz.

10 Szöcs T.: Az Árpád-kori országbírók i. m. 152–153. (190. sz.)

11 CDH V/3. 506., regesztája: Reg. Arp. 3557. sz. A *mandatum* Borsa Iván általi keltezésének helytállóságát IV. László jelen oklevelünkével szövegintéző *datatiójú*, és nemkülönben kállói Mihály fia István, valamint annak Pál nevű testvére érdekében kibocsátott diplomája támasztja alá (Reg. Arp. 3558–3559. sz.). L. még: (1290. máj. 28.?: Reg. Arp. 3560. sz.; Szabó K.: Kun László i. m. 172–173.; Kádár T.: IV. László i. m. 56.: 86. jegyz.)

viszonya rendkívül megromlott, feltehetőleg olyannyira, hogy László maga küldte a Balog-Semjén nemzetség kállói ágához tartozó Istvánt, alkalmasint több környékbeli hívével egyetemben, Omodé ellen, akik – a ma Tokaj néven ismert – Kőrév várának bevételeével szép fegyvertényt hajtottak végre az uralkodó szolgálatában. A parancslevél bármiféle cím vagy státuszjelölő köznévi kitétele nélkül, „Dávid fia Omodé” alakban nevezi meg a bárót, ami alapján, jóllehet hűtlennek vagy lázadónak se mondja, majdhogynem teljesen biztosra vehető, hogy 1290. május végén már más volt az országbíró. Leváltásának közelebbi időpontját sajnos nincs módunkban meghatározni, mindenesetre igen valószínűtlennek tűnik, hogy május 13-án, a királytól nem túl nagy távolságban, körülbelül 140 km-re, szintén Erdély délnyugati határa közelében tartózkodó Omodé még – legalábbis látszólag – a *dignitas* birtokában, országbírói minőségben intézkedik, miközben a király legkitartóbb Szabolcs vármegyei hívei kevéssel azelőtt, vagy épp pont azokban a napokban – IV. László egyetértésével vagy egyenesen parancsa szerint – megrohanják és elfoglalják az egyik várat. Emellett oklevelében – emlékezhetünk – Omodé a hadoszlás 22. napját tűzte ki az alperes számára a bírói színe előtt való megjelenésre, 1290 tavaszán azonban országos hadjáratról vagy kisebb, az országnagyok által a király megbízásából vezetett katonai akcióról nincs tudomásunk, csak arról a harcselekményről, amely a épp nagybáró ellen, Kőrév megvívásával folyt le, az pedig aligha életszerű, hogy Omodé egy olyan hadakozás végéhez kapcsolná majdani személyes ítélezését, amelynek konkrétan ő maga, vagy egy a részvételével létrehozott bárói koalíció a célpontja. Nem kizárható természetesen az sem, hogy önkényes címhasználatról van szó, azaz az országnagy egyszerűen nem volt hajlandó tudomásul venni a menesztését, vagy május közepéig nem is értesült arról, és az is lehetséges, hogy az oklevél az előző évek valamelyikében kelt. Elvileg az 1280-as években – talán 1281 tavaszát leszámítva, amikor egy viszonylag közeli időpontban, április 21-én egy királyi tanúságlevél említi egyik, János nevű hivatali elődét – bármikor készülhetett a problematikus kiadvány, Omodé országbírói méltóságviselésére mindazonáltal, miként láttuk, csak 1289-ből van pozitív, bár az évszám tekintetében nem minden kétség fellett álló adatunk.¹² Felvetődik, és alapos fejtörést okoz ellenben a kérdés, hogy mi célból látogathatott el a – későbbi évtizedekben tartományából és annak szűkebb térségéből kizárólag csak a *medium regni* területére, illetve országgyűlések vagy hadjáratok alkalmával kimozduló – főúr Érdsomlyóra, ahol nem mellesleg IV. László király több ízben is megfordult, de 1289 áprilisában-májusában történetesen legfeljebb csak elképzelhető ott-tartózkodása. Meglátásom szerint a megoldáshoz, vagy legalábbis a felmerülő alternatívák közül a legvalószínűbbnek tűnő keltezési javaslat kiválasztásához, mint azt korábban is gondoltam, a király itineráriuma kínál kulcsot.¹³ Omodé oklevelének kelte azonban szinte biztosan nem 1290, és alkalmasint nem is 1289, hanem mint Györffy vélte, 1284 májusára helyezendő. A néhai akadémikus feltehetően szintén a király 1280-as évekbeli tartózkodási helyeinek ismeretében datálta a mondott évre az országbírói

diplomát; IV. László 1284. május 3-án nagy megalapozottsággal feltételezhetően, 4-én pedig csaknem minden kétséget kizáróan Érdsomlyón időzött, és két hét múlva, május 18-án is Krassó vármegyében, a nem lokalizálható Ocs mellett volt.¹⁴ Omodé Érdsomlyón tett látogatására más időpontban, mint ugyanekkor, csak elég csekély valószínűség szerint kerülhetett sor. Feltevésemet azzal egészíthetjük ki, hogy amennyiben a báró valóban 1284 májusában keltezett a krassói településen, úgy minden bizonnyal a király oldalán, kíséretének, vagy seregének tagjaként tartózkodott Érdsomlyón, ahogy egyébiránt őt magát is többen kísérhették el familiárisai közül Dél-Magyarországra: az abaúji illetőségű bárcai Miklós aligha csak belebotlott véletlenül a nagybáróba az ország egy félreeső, sejtetően minkettejük számára idegen vidékén, hanem egy lehetett a vele odament szervienzei sorában.

Az oklevél körüli vizsgálódást a – datálási javaslatom tekintetében sarkalatos – hadoszlás említésével érdemes folytatnunk. 1283–1284 fordulóján, mint azt a kutatás régóta tudja, a király hadat viselt a lázadó Kőszegi testvérek ellen: a IV. László személyes vezényletével, Vasban folyó harcselekmények viszont legkésőbb február vége táján befejeződtek, és a király március 10-én – a talán Szolnok vármegyei – Várkonyban, mindenesetre jelentős távolságra a bő egy hónapig ostromolt Borostyánkőből, április 24-én pedig már Zaránd megyében járt, ezért e hadjáratra – hacsak nem teljes elszigeteltségben töltötte az egész tavaszt – az országbíró május derekán nemigen utalhatott.¹⁵ A kutatás – Pauler Gyula álláspontjára hagyatkozva – ugyancsak 1284 tavaszára helyezi a Kőszegi fivérek, Miklós nádor, (ifjabb) Henrik, valamint Péter veszprémi püspök Pécs elleni támadását.¹⁶ Lehetséges vajon, hogy az Omodé által említett hadoszlás ezen harcokkal állt összefüggésben, olyképpen, hogy a három Kőszegi – gyors visszavágás és/vagy erődemonstráció céljából végrehajtott – pécsi akciója hírére, alig egy-két hónappal Borostyánkő alóli elvonulása után az uralkodó ismét hadjáratot tervezett, vagy akár indított is a hűtlen Héder nembeli nagyurak ellen? Az eseményről, illetve jelesül: Pécs várának ostromáról csupán egy 1291-ben kiadott magánoklevél *narratio*jából értesülünk, forrásunk azonban nem tartalmaz semmi olyan információt, amely alapján meg tudnánk állapítani a leírt esemény közelebbi időpontját.¹⁷ A kiadvány ugyan Miklóst nádornak, Henriket pedig bánnak nevezi, de utóbbi a szlavón bánság élén első ízben csak ugyanazon év őszén tűnik fel, amikor a hivatkozott oklevelet írták, így, mivel másfelől Miklós nádori hivatalviselése 1291-ben úgyszintén adatolt, minden bizonnyal retrospektív címzésről beszélhetünk, azaz a diploma Pécs megtámadása kapcsán nem az akkori, hanem a későbbiekor fennálló helyzetnek megfelelően nevezte meg a két bárót. A püspöki székvárost és várat ért

14 Reg. Arp. 3305–3307. sz.; Szabó K.: Kun László i. m. 113–114.

15 Continuatio Vindobonensis. Catalogus fontium historiae Hungaricae. I. Collegit et illustravit Franciscus Albinus Gombos. Bp. 1937. (a továbbiakban: Gombos I.) 787.; Reg. Arp. 3282–3283., 3285–3292., 3297., 3303. sz.;

16 Pauler Gy.: A magyar nemzet i. m. 384.; Fedele Tamás: „a tűzvész tomló-lása következtében minden összeomlott”. A középkori Pécs pusztulásai. Véssterhes idők a Mecsek-alján. Háborúk, ostromok, járványok Pécsen az ókortól a második világháborúig. Szerk. Varga Szabolcs. Pécs 2017. (Pécsi Mozaik 8.) 91.

17 Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VIII. Szerk. Nagy Imre. Bp. 1891. 310.

12 Reg. Arp. 3527. sz.; Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 34–35.

13 Kádár T.: IV. László király i. m. 43., 55.

támadás időpontjának behatárolásban egyedül az nyújt minimális fogódzót, hogy az oklevél Péter püspököt is megnevezi a botrányos büntett kapcsán: a veszprémi főpapot 1289 tavaszán meggyilkolták, tehát ez a dátum az ostrom *terminus ante quem*-je, ennél többet azonban a tárgyban nem mondhatunk.¹⁸ Ennélfogva azt, hogy Miklósék 1284-ben törtek rá Pécsre, legfeljebb nem zárhatjuk ki, de ez önmagában édeskeves ahhoz, hogy akár csak feltételesen kapcsolatba hozzuk az Omodé kiadványában szereplő hadoszlással.

A felvetés hipotetikusságának hangsúlyozásával egy másik korabeli esemény meglátásom szerint valamelyest nagyobb valószínűséggel lehet esetleg a kérdéses hadoszlás említésének alapja. A hazai, valamint a – Száva-Drina menti tartomány történetével többet és behatóbban foglalkozó – szerb medievisztika döntően 1284-re, az év második felére helyezi a macsói hercegség Dragutin István részére való, IV. László általi átadását, illetve a terület a volt szerb uralkodó általi birtokbavételét, de a macsói uralomváltás időpontját illetően egy óvatosabb datálás is napvilágot látott a szakirodalomban: néhány munka egy viszonylag tág évkörre, 1284–1290 közé teszi az eseményt.¹⁹ Macsót és azzal együtt Boszniát, továbbá Szlavóniát 1279–1280 fordulójától Erzsébet özvegy királyné, IV. László édesanyja kormányozta, Dragutin az ő utódként került az előbbi (vagy mindkét) tartomány élére, aminek körülményei mellett – fájdalomokra – oka is legfeljebb csak találgatható. Erzsébet az 1280-as évek elején zömében a „(maior) regina Hungariae, ducissa totius Sclavoniae, de Machou et de Bozna” titulussal bocsátotta ki okleveleit, 1284 elejével azonban az e címmel kiállított diplomáinak sora megszakad, 1286-tól pedig már csak a „maior regina Hungariae” titulust használta, amit ugyanakkor az oklevelezése kétségkívül visszaesésével aligha magyarázhatunk.²⁰ Ezen oklevéltani észrevétel szolgált alapul a Macsó feletti uralom Dragutinnak való átadásának datálásához is, amely amennyiben tényleg 1284-ben folyt le, gyaníthatóan kapcsolatba hozható a magyar király májusi Krassó, illetőleg esetleges Bács vármegyei felbukkanásával, jelesül: talán megkockáztathatjuk a

feltételezést, miszerint IV. László és Omodé országbíró egy Szávan túli – Dragutin hatalomba segítségét és egyben az ottani magyar ellenőrzés vagy közvetlen fennhatóság megerősítését célzó – kisebb szabású, forrásainkban nyom nélkül maradt katonai vállalkozás keretében tartózkodott azokban a késő tavaszi hetekben az ország déli határvidékén.²¹

Végezetül, miután a címben feltett kérdésre – reményeim szerint kellő megalapozottsággal – választ adtam, tekintsük át, amit az 1284 körüli évek országbíróinak tisztségviselési időszakairól tudhatunk. Omodé – jelen ismereteink szerinti – közvetlen előde, Hermán nemzetségbeli Hermann fia Rubin 1282 nyarán, a kunok lázadása idején minden bizonnyal még nem volt országbíró, az őt akként említő, 1283. március 10-i királyi *patens* ugyanis a mondott esemény alkalmával teljesített szolgálatainak kapcsán egyfelől ispánnak nevezi, világosan megkülönböztetve akkori státuszát az oklevél kelte körüli helyzettől (*nunc iudice curie nostre*).²² Kiadványában a király elbeszéli, hogy a kun zendülés idején Rubin és annak megadományozott szervizei Sövényvár *castellumban* bizonyították hűségüket, illetve Aba nembeli Finta Szalánc nevű várának ostromában szereztek érdemeket, ahol kődobásoktól többen is megsérültek közülük. Az abaúji erősség ostromát oklevelünk a sövényvári szolgálatok után említi, ami alapján tudható, már amennyiben a *narratio* szövege megfelel a felidézett történetek időrendiségének, hogy az említett erődített hely megtámadására, illetve Rubin és társai általi megvédelmezésére a kunok első, 1280. nyári-őszi lázadása heteiben került sor. Feltételezhetjük továbbá, hogy Rubin országbírói kinevezését részint a Sövényvárban teljesített szolgálatainak köszönhetette, és e módon való megjutalmazása 1282 folyamán, esetleg 1281 második felében történt. Rubin hivatalviselésére, miként arról már szóltam, az 1283. márciusi oklevélén kívül más adatot nem ismerünk. Omodé utóda az országbíroságban, Balassa családbeli Miklós fia Demeter, kétségtelen keltezésű diplomában csak 1285-ben tűnik fel.²³ Lévé, a későbbi nádor és oligarcha életének és kormányzati pályafutásának szóban forgó éveit kútfoink jóformán teljesen homályban hagyják, és ez mind hivatali előde, mind pedig utóda vonatkozásában még inkább elmondható, azonfelül Demeter 1285-ben valamikor, talán épp az év első felében királynéi tárnokmester is volt, nem elképzelhetetlen, hogy Omodé – álláspontom szerint tehát az 1289-es nagybíraságától az „első” szorszámnévvel megkülönböztetendő – országbírói méltóságviselése nem korlátozódott az 1284-es évre: így már 1283-ban is betöltötte a tisztséget, és talán még az 1285-ös esztendő beköszöntével is ő ült egy rövid ideig a kormányzat rangban és közhatalomban második báróját megillető széken.²⁴

18 Continuatio Vindobonensis. Gombos I. 788.; Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 101.: 237. jegyz.

19 Faragó Lajos: A macsói bántól története az Árpádok korában. A kaposvári M. Kir. Állami főgimnázium értesítője az 1911–911. iskolai évről. Kaposvár, 1911. 33.; Dragana Lazarević: Teritorija kralja Dragutina. Glasnik. Medjuopštinski istorijski arhiv Valjeva, 25. (1990) 11; Đura Hardi: Gospodari i banovi Onostranog Srema i Mačve u XIII veku. Spomenica istorijskog arhiva Srem, 8 (2009) 77–78.; Aleksandar Krstić: Te rival and the vassal of Charles Robert of Anjou: King Vladislav II Nemanjić. Banatica 26. (2016) 2. 37–38.; Ternovác Bálint: A macsói és barancsi területek története 1319-ig. Micae mediaevals. VI. Fialat történetek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európából. Szerk. Fábián Laura – Uhrin Dorottya – Farkas Csaba – Ribí András. Bp. 2017. (ELTE BTK Történettudományok Doktori Iskola, Tanulmányok – Konferenciák 11.). 237.; Pfeiffer Attila: A Macsó bántól és a macsói vár lokalizációjának kérdése a magyar és a szerb történetírásban. Világtörténet 37. (2017) 1. sz. 128.

20 Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Zsoldos Attila. Bp. 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.) 127–152. sz.; Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Bp. 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) 90., 165–166., 171.

21 Az említett események kapcsán annak lehetősége sem zárható ki, hogy Macsó Dragutin exuralkodó részére való átadásában – IV. Lászlóval fennállt közeli rokonsága mellett; Dragutin a király nőtestvérét, Katalint vette feleségül (Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek 1892. [Történeti nép- és földrajzi könyvtár 51.] 505–507.) – a Szávan túli magyar szupremácia megrendülése is szerepet játszott.

22 Reg. Arp. 3212. sz. A kun felkelés időpontjára: Zsoldos A.: Téténytől, i. m. 89.

23 Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 34–35.

24 Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 69.

KANÁSZ VIKTOR

Szalánci János tanúvallomása II. Lajos király haláláról

Testimony of János Szalánci on the death of King Louis II.

The study examines the testimony of János Szalánci in 1553, in which he testified to the nuncio's commissioner that he was born on his father's estate in Danóc, where King Louis II was killed. A review of the history and location of Danóc reveals that the settlement, which was destroyed in the 18th century, was situated on the right bank of the Danube, south of Mohács, on the border between present-day Izsép and Hercegmárok, and was a marshy area in the Middle Ages and early modern times, known as the Danóci marshes. The paper then explores the motives for Salanci's communication, noting that he must have been aware of the geography of the region and that he swore an oath before the nuncio's man without any hope of political or financial gain, and for his own motives. By the murder of the king, he probably meant that Louis II did not die a natural death, but may have been wounded in battle. It is a matter for future research to see how well Salanci's information stands the test of credibility.

Örömteli, ha egy országos szempontból (is) fontos történelmi évforduló kapcsán nem az előző év decemberében, hanem esztendőkkal korábban elkezdődik az addigi eredmények összegzése, s ennek alapján az előttünk álló legfontosabb feladatok felmérése és sorra vétele. Mohács kapcsán ennek lehetünk szemtanúi: különböző műhelyek több fórumon és formában, nagy érdeklődés közepette ütköztetik véleményeiket.¹ A polémia fő kérdései elsősorban arról szólnak, hogy kik és hányan vettek vagy nem vettek részt a mohácsi csatában, hol volt pontosan az ütközet, s hol, illetve hogyan halt meg II. Lajos király, sőt *horribile dictu* még a csata évfordulójának pontos dátumát is megkérdőjelezték.² Ennek kapcsán publikációk sorában

értelmezik, helyezik tágabb kontextusba a történeteket,³ valamint állítanak csatasorba új történelmi forrásokat, régészeti eredményeket,⁴ így mérve fel a kortársak információit, a csata utóéletét, irodalmi és művészettörténeti megjelenését.⁵ Ennek során több új és érdekes korabeli forrás látott napvilágot, s ezeket a már ismertekkel együtt szisztematikusan összegyűjtötték és kötetbe rendezték.⁶

1 Ezúton köszönöm Tusor Péter, Fedeles Tamás, Rácz György, C. Tóth Norbert, Varga Szabolcs, Orsós Julianna, Tuhári Attila, Szovák Márton és Haramza Márk gondolatébresztő észrevételeit.

2 A polémiairól: B. Szabó János – C. Tóth Norbert: „Árnyékboksz az árnyéksereggel” – avagy már megint mindenért Szapolyai a hibás. A magyar elit 1526. évi katonai szerepvállalásáról Botlik Richárd új könyve kapcsán. *Hadtörténelmi Közlemények* 131. (2018) 2. sz. 287–320., Botlik Richárd – Nemes István: Gondolatok az 1526. évi mohácsi csata távolmaradóirol, a hadkötelezettség törvényeiről és a tárgyalt kor orvosi kérdéseiről. *Hadtörténelmi Közlemények* 132. (2019) 2. sz. 455–474., B. Szabó János – C. Tóth Norbert: Válasz Botlik Richárdnak és Nemes Istvánnak. *Hadtörténelmi Közlemények* 132. (2019) 2. sz. 475–487., B. Szabó János: Pap Norbert pécsi földrajzos kutatócsoportjának a mohácsi csatával kapcsolatos „felfedezései” hadtörténész szemmel. *Hadtörténelmi Közlemények* 132. (2019) 4. sz. 943–956., Pap Norbert et al.: Válasz B. Szabó János „Pap Norbert pécsi földrajzos kutatócsoportjának a mohácsi csatával kapcsolatos „felfedezései” hadtörténész szemmel” című, a *Hadtörténelmi Közleményekben* megjelent írására. *Hadtörténelmi Közlemények* 133. (2020) 2. sz. 439–449., B. Szabó János: Miért is nem csak Mohácsról szól ez a vita? *Hadtörténelmi Közlemények* 133. (2020) 3. sz. 699–710., B. Szabó János: Sem nem Majs, sem nem Sátorhely: Megjegyzések Pap Norbert és szerzőtársai Sátorhely vagy Majs? című tanulmányához. *Történelmi Szemle* 62. (2020) 1. sz. 169–178., Pap Norbert et al.: Refle-

xiók B. Szabó János „egy mátyás-kori oklevél...” és „Sem nem Majs, sem nem Sátorhely” című tanulmányaiban vázolt koncepciójára. *Történelmi Szemle* 62. (2020) 1. sz. 179–188., B. Szabó János – Máté Gábor: Észrevételek a történelmi források interpretációs lehetőségeiről és az interpretáció hatáiról a mohácsi csatamező új földrajzi kutatása kapcsán. *Történelmi Szemle* 62. (2020) 1. sz. 189–201., Mordortól Mohácsig. A mohácsi csatáj történeti földrajzi kutatása. Szerk. Pap Norbert. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet) Bp. 2020.

3 Legutóbb: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. B. Szabó János – Fodor Pál. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet) Bp. 2019., Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet) Bp. 2020.

4 Legutóbb: Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Szerk. Haramza Márk et al., Bp. 2020., Caspar Ursinus Velius: Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Caspar Ursinus Velius: De interitu regis Ludovici et clade Hungariae. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról. Caspar Ursinus Velius: De interitu Ludovici regis et clade Hungariae: A long-lost report about the battle of Mohács. Szerk. és ford. Kasza Péter. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet) Bp. 2020.

5 Legutóbb: Botlik Richárd – Illik Péter: A mohácsi csata (1526) másképpen. A nagy temető? Bp. 2018., Laczkó András: Új nap, régi fény: Mohács a reformkori magyar lírában. Pécs 2019., Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet) Bp. 2019.

6 Legutóbb: Örök Mohács: szövegek és értelmezések. Szerk. B. Szabó János – Farkas Gábor Farkas. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet) Bp. 2020.

Van viszont egy rövid, mindössze egy mondatnyi, ám annál érdekesebb, II. Lajos király halálának helyszínével foglalkozó forrás, amely ugyan már az 1980-as években felbukkant, mégsem került be a Mohács-kutatásról folytatott diskurzusba. Ez Szalánci (Szalánczy)⁷ János tanúvallomása, amelyet 1553. december 22-én az ecsedi várban tett Girolamo Martinengo apát, a III. Gyula pápa által I. Ferdinánd mellé rendelt nuncius küldötte, Martin Bondenarius bécsi prépost előtt. E vallomás jelen esetben azért különleges többek között, mert egyedi módon II. Lajos halála is szóba kerül benne. A forrásról tudomásom szerint a korszak jeles kutatója, Barta Gábor írt először *Vajon kié az ország?* című munkájában.⁸ Az 1988-ban megjelent kötetében erős kritikával élt Szaláncival szemben, ahol a következőket olvashatjuk: „Az itt szóba jövő 33-ból egy tanú akad, akinek a szavahihetőségét emiatt kell kétségbe vonnunk. Szalánczy János elmondja, hogy ő maga 50 esztendő, apját Szalánczy Lászlónak hívják, «én pedig atyám birtokán születtem, Dánócon, ahol Lajos királyt megölték.» A mohácsi csatáról sokféle legenda keringett már akkor is, de II. Lajos halálának ezt a változatát még a pletykagyűjtők legnagyobbika, Szerémi György káplán sem ismerte. Szalánczy uram, ez a királyi udvarokba bejáratos, igencsak jól értesült férfiú készpénznek vesz, s minden kétely nélkül továbbad egy történetet, melynek hitelességét számtalan kortárs cáfolta.” E sorokat tudomásom szerint csak Farkas Gábor Farkas hivatkozta 2003-ban,⁹ ám ezt követően, valószínűleg Barta dehonesztáló szavai miatt kikerült a Mohács-kutatás látómezőjéből, így a csata forrásaival foglalkozó 2006-os, valamint a 2020-as összegző kötetbe sem került bele, s a Moháccsal foglalkozó történészek sem idézik.¹⁰

Valóban ennyire befolyásolható lett volna Szalánci, s ilyen könnyen megtévesztették volna? Vagy direkt tett volna eskü alatt hamis vallomást? E kijelentése miatt tényleg megkérdőjelezhetjük Szalánci szavahihetőségét? Esetleg Barta tévedhetett, s a vallomás mégiscsak fontos információkat rejtett számunkra?

Szalánci János származása és élete

A Szalánci család az Abaúj megyei Szaláncról (Slanec, Szlovákia) származott, s feltehetően a 15. század elején költözött

át a királyság déli részébe.¹¹ A térség jelentős családjává váltak, Szenttamási Szalánci János 1445-ben Újlaki Miklós familiárisaként a szörényi vicebáni tisztséget viselte, egyike volt Bács megye küldöttjeinek az 1447-es országgyűlésen.¹² A család a későbbiekben is fontos szerepet töltött be: 1512-ben és 1515-ben Szalánczi Antallal pécsi várnagyként találkozunk,¹³ Szalánci János pedig 1495-ben bodrogi alispán, majd 1496-ban bácsi alispán volt.¹⁴ Az oszmán pusztítások következtében a család elhagyta ezt a régiót, s valamikor a 16. század első évtizedeiben Erdélybe költözött.¹⁵ Ennek pontos dátumát nem ismerjük, azt tudjuk, hogy 1512 körül még a déli országrészben laktak, ugyanis a források említik Szalánci Antal bácsi várnagyot és birtokost Baranya megyében, s ugyanebben az időben Szalánci László özvegyét és fiait.¹⁶ A fiúk egyike lehetett János.

1525-re már átköltözhetett a család, ugyanis ekkor Szalánci János Radu de la Afumați havasalföldi vajda latin és feltehetően magyar *secretarius*aként is működött, majd 1526 tavaszán a vajda követként Budára érkezett egy oszmán-ellenes katonai akció ügyében tárgyalni.¹⁷ Ekkor azt javasolta, hogy II. Lajos serege frontális ellentámadásokkal próbálja megállítani a szultánt, miközben az erdélyiek és a havasalföldiek egyesült serege betörve a balkáni területekre hátba támadja az oszmán erőket.¹⁸ Bár a követtség nem járt sikerrel, a diplomata jó viszonyt ápolhatott a budai udvarral, ugyanis ottani tartózkodása alatt II. Lajos király kiváltságokkal látta el a dévai vártartományhoz tartozó, Jófő mezővárosában lévő kúriáját és mentesítette Szalánci jegyesét a birtokai után járó szolgáltatások alól.¹⁹

11 Szalánciról és családjáról: *Jakó Klára*: A Szalánczyak. (Egy fejezet az erdélyi fejedelemség keleti diplomáciájának történetéből). In: Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Kiss András – Kovács Kiss Gyöngy – Pozsony Ferenc. Kolozsvár 1999. 166–175., *Jakó Klára*: A társadalmi felemelkedés lehetősége a moldvai és havasalföldi magyar *secretarius*ok körében. In: Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Szerk. Papp Klára – Püski Levente. (Speculum historiae Debreceniense 4.) Debrecen 2009. 25–40., *Jakó K.*: Queen Isabella's „Most Trusted Man” i. m.

12 *Engel Pál*: Magyar Középkori Adattár. Magyarország világi archontológiája. Bp. 2001. [CD-ROM] I. Bárók. Szörényi bán, VII. Főrendek és országgyűlési követek 1439–1457., *Jakó K.*: A Szalánczyak i. m. 166., *Jakó K.*: Queen Isabella's „Most Trusted Man” i. m. 306.

13 HU-MNL-OL DL 22738., 22269. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár], *Fedeles Tamás*: A püspökség és a székeskáptalan birtokai, gazdálkodása. In: A pécsi egyházmegye története 1. A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk. Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József. Pécs 2009. 421–461. 434–435., *Petrovics István*: A város története a 14. század közepétől 1526-ig. In: Pécs története II. A püspökség alapításától a török hódításig. Szerk. Font Márta. Pécs 2015. 173–288. 202.

14 *C. Tóth Norbert et al.*: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak) Bp. 2017. 39., 77.

15 *Jakó K.*: A társadalmi felemelkedés i. m. 29. Nagyon hasonló pályát futottak be a kápolnai Bornemisszák, akik szintén Baranya megyéből költöztek az 1540-es években Erdélybe, s vertek gyökeret a kialakuló fejedelemségben. Még valami összeköti őket Szalánciakkal: János szülővárosa, Danóc 1556/57-ig a Bornemisszák kezében volt. *Horn Ildikó*: Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története. Bp. 2009. 197–198.

16 *Iványi Béla*: Egy 1526 előtti ismeretlen kéziratot formálaskönyv. Történelmi Tár, XXVII. 1904. 498–499., *Jakó K.*: A társadalmi felemelkedés i. m. 29.

17 *Jakó K.*: A társadalmi felemelkedés i. m. 28–30., *Jakó K.*: Queen Isabella's „Most Trusted Man” i. m. 309.

18 *Jakó K.*: A Szalánczyak i. m. 167.

19 HU-MNL-OL DL 30291., *Jakó K.*: A Szalánczyak i. m. 167. Még ebben az évben a beiktatás is megtörtént. *Magyary Károly*: Regesták Alsó-Fehérvár-

7 Nevét Szalánci és Szalánczy alakban is ismeri a történettudomány. Jelen tanulmányban a magyar medievista hagyományoknak megfelelő Szalánci alakot használok.

8 *Barta Gábor*: Vajon kié az ország? (Labirintus) Bp. 1988. 91.

9 „Külön érdemes megemlíteni Fráter György gyilkosságának tanúvallomásai közül is előbukkan a királygyilkosság egy új változata. Szalánczy János elmeséli, hogy atyja birtokán, Dánócon ölték meg Lajos királyt.” *Farkas Gábor Farkas*: Mohács legendája. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. Annales Bibliothecae Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae 11. (2003) 1. sz. 135–162. 152. A forrást Bartán kívül felhasználja még – II. Lajos megemlézése nélkül: *Gizella Nemeth Papo – Adriano Papo*: Frate Giorgio Martinuzzi. Cardinale, soldato e statista dalmata agli albori del Principato di Transilvania. (Iconografie d'Europa 3.) Aracne 2017. 358. et passim., *Klára Jakó*: Queen Isabella's „Most Trusted Man”: János Szalánczy. In: Isabella Jagellion Queen of Hungary. Eds. Ágnes Máté – Teréz Oborni. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet) Bp. 2020. 305–326. 307.

10 Mohács. Szerk. B. Szabó János. (Nemzet és Emlékezet) Bp. 2006., Örök Mohács i. m.

Lapugyi Annával, majd Bánffy Dorottyaival kötött házassága, valamint jövedelmező munkái révén jelentős birtokokra tett szert Hunyad, Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs, Arad és Fehér megyében.²⁰

A havasalföldi vajda 1529-es meggyilkolását követően Szapolyai János familiárisa lett, s a Havasalfölddel és Moldvával való kapcsolattartás szakértőjeként működött, valamint ő töltötte be Szapolyai és Gritti közötti összekötő bizalmi szerepét.²¹ Gritti halála után Szapolyai egyik legbefolyásosabb embereként Fráter György is igényt tartott a szolgálataira, ennek okán 1542-ben Fekete Jánossal ő vitte Erdély első hűbéri adóját Isztambulba.²² Időközben Izabella és fia, János Zsigmond hívévé szegődött.²³ 1550 őszén is a királyné oldalán állt,²⁴ 1551-ben pedig dévai várnagyként szolgált.²⁵

Fráter meggyilkolása után a Ferdinánd által erdélyi vajdává kinevezett Báthory Andrást *secretarius et auditor*-ként szolgálta. Tanúvallomásának évében, 1553. február 8-án Castaldo arról írt I. Ferdinándnak, hogy „Báthory nagyon bízik Szalánczy Jánosban, a ki pedig határozottan óhajtja a királyné s fia visszahozatalát s a ki sok gonosztságot követett el.”²⁶ Castaldo nem tévedett, ugyanis Hans Dernschwam szerint július 22-én már mint „Izabella királynénak és párthíveinek küldötte érkezett érkezett Budára, hogy mihasznához illően gazemberkedjék.”²⁷ A Habsburg-ház erdélyi uralmának kudarcát követően a Portán azért, hogy Izabella királyné és a fiatal János Zsigmond visszatérhessen Erdély trónjára. Ezt követően királyi tanácsos volt és továbbra is a törökkel való együttműködés politikájának alakítója és határozott híve maradt.²⁸

Első felesége, Lapugyi Bár Anna volt, majd második, Bánffy Dorottyaival kötött házassága révén a fejedelemség egyik legjelesebb családjával került rokonságba. 1564-ben hunyt el.²⁹ Tanulmányairól semmit sem tudunk, Jakó Klára feltételezi,

hogy iskolázottsága magasabb szintű lehetett a korban szokásosnál. Haláláig Erdély egyik jelentős politikai tényezője maradt, s a későbbi évtizedekben leszármazottai hasonló pályát futottak be, így családja a fejedelemség politikai és társadalmi életének vagyonos és befolyásos aktorává, az erdélyi arisztokrácia részévé vált.³⁰

A tanúvallomás

Szalánci életével kapcsolatban kitűnő forrást nyújt a Fráter György meggyilkolása kapcsán indított szentszéki eljárás során tett tanúvallomása.³¹ A vallomás felvételére 1553. december 22-én az ecsedi várban, két nappal Báthory András vallomása után került sor, amely során a nuncius küldötte 87 kérdőpont segítségével kérdezte ki Szaláncit Fráter Györggyel, valamint elsősorban az 1541 és 1551 közötti tíz év eseményeivel kapcsolatban.³² A vallomás elején a diplomata saját magáról így nyilatkozott:

„respondit se ex Ladislao Salansio cubiculario quondam regis Mathiae Hungariae et L. annos et in possessione patris sui Danotz, ubi rex Ludovicus interfectus est, natum, laicum esse et praefectum proventuum omnium domini Andreae Bathory etc.”³³

Azaz édesapja Szalánci László, Mátyás király *cubiculariusa* volt, ő maga pedig 50 éves, s Danócon, édesapja birtokán született, ahol Lajos királyt meggyilkolták. Laikus volt és Báthory

megye levéltárból. Magyar Történelmi Tár 4/8. 1907. 80–120. 108.

20 Jakó K.: A társadalmi felemelkedés i. m. 30.

21 Jakó K.: A Szalánczyak i. m. 169. Szapolyai követeként is dolgozott, 1534-ben például Hieronymus Laskyhoz ment az uralkodó megbízásából. Révész Ferenc: Gritti szereplése Magyarországon, és Verancsics Antallal is levelezésben állt. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának Kiadványai 7. (1890) 3. sz. 211–257. 147–148., Szalay László: Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái 6. Vegyes levelek, 1538–1549. Pest 1860. 149–151.

22 Jakó K.: A társadalmi felemelkedés i. m. 30.

23 Jakó K.: Queen Isabella's „Most Trusted Man” i. m. 315–317. Többek közt Izabella megbízásából járt Káson budai pasánál is. Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában, I/2. Szerk. Benits Péter. (Történelmi források I.) Bp. 2003. 143.

24 Losonczy István 1550. október 1-én írt levele szerint „Az királyné asszon követi Zalánczy János is megjött, még bátyám nem érti: mivel? mert igen beteg volt, itt kinn feküdt, hanem most akar bemenni.” Károlyi Árpád: Losonczy István két magyar levele. Magyar Történelmi Tár 3/4. (1881) 378–381. 379.

25 Zimmermann Ferenc: Hunyadmegyei oklevéltár. Négy oklevél a Kemény-levéltárból. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 12. (1901) 156–161. 157.

26 Barabás Samu: Erdély történetére vonatkozó regesták. (VI. és bef. közl.). Magyar Történelmi Tár 3/15. (1892) 651–683. 670., 676.

27 Hans Dernschwam: Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinaplók. Közreadja: Tardy Lajos. Bp. 1984. 140.

28 Veress Endre: Izabella királyné. 1519–1559. Bp. 1901. 424., Jakó K.: Queen Isabella's „Most Trusted Man” i. m. 318.

29 Jakó K.: Queen Isabella's „Most Trusted Man” i. m. 318.

30 Jakó K.: A társadalmi felemelkedés i. m. 29., Jakó K.: Queen Isabella's „Most Trusted Man” i. m. 319–325.

31 A tanúvallomás a Haus-, Hof- und Staatsarchiv gyűjteményében található meg, mikrofilmen pedig a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában is olvasható. AT-ÖStA-HHStA-UA-AA-72.Konv.B.-fol. 164–174. [Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten] Mikrofilmen: az MNL OL W 3440. sz. tekercsén. Ezúton köszönöm Oross András bécsi levéltári delegátus segítségét.

32 A pontok latin nyelven és magyar fordításban: Lettere di principi. Fejedelmi levelek a pápának (1518–1578). Ed. József Bessenyei. (Bibliotheca Academiae Hungariae-Roma Fontes 3.) Rome – Bp. 2002. 210–233. A vizsgálatról legújabbban: Kanász Viktor: Fráter György gyilkossági perének forrásai a vatikáni levéltárban. In: Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. (Collectanea Vaticana Hungariae I/15.) Szerk. Tuszor Péter – Szóvák Kornél – Fedeles Tamás. Bp.–Róma 2017. 173–185., Viktor Kanász: Miklós Oláh's Testimony Given During the Investigation of the Murder of György Fráter. In: Nicolaus Olahus 450. Proceedings of the International Conference on the 450th Anniversary of Nicolaus Olahus' Death. Ed. Emőke Rita Szilágyi. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 17.) Wien 2019. 51–63., Kanász Viktor: Girolamo Martinengo apát, pápai nuncius élete és magyarországi tevékenysége. In: Ezerarcú Erdély. Politika, társadalom, kultúra. Szerk. Tóth Áron et al. Kolozsvár 2019. 92–106. 97–99.

33 AT-ÖStA-HHStA-UA-AA-72.Konv.B.-fol. 164v. Érdekes, s talán elég figyelmet nem kapó téma, hogy a 16. század második felében a jobbágság is megőrizte a csata emlékét. Jó példa erre a Mohácsi távol, Váradon, 1582-ban felvett jobbágy-tanúvallomás, amelyben így emlékezik a csatára: „Az Mohach hada jwtt ezembe, de hány eztendeős vagyok, nem tudom”, „Az Mohach hadát tudom”, „Az Lajos királ elvezését Mohachon jól tuggya”. Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről. Családja, katolizálása, misszionálása. (A Pázmány-Tholdy archívum irataival). Feltárta, fordította, kísérő tanulmánnyal és dokumentumokkal közreadja: Tuszor Péter. Collectanea Vaticana Hungariae II/6.) Bp.–Róma 2017. 365., 367., 368.

András javainak kezelője. A latin nyelven fennmaradt vallo-más valószínűleg ezen a nyelven került felvételre is, mivel a diplomata Szalánci minden bizonnyal beszélt deákul, így ki-zárhatjuk az esetleges félrefordítás lehetőségét. A szövegben az *interficio* igéből származó *interfectus* kifejezés szerepel, ami valóban gyilkosságot jelent.³⁴ E pillanatban a délibábos történetírás nyomdokain haladva könnyen elkalandozhat a fantáziánk, ám helyett, hogy háromágú törrel közelítő orv-gyilkosokat keresnénk, leszögezzük, hogy vélhetőleg itt nem szigorúan véve azt jelenti, hogy Danócon ölte meg az uralko-dót valaki, hanem azt akarja kifejezni e szó, hogy a csatában, azzal összefüggésben esett el, és nem természetes halált halt. Azaz a király megsebesülhetett a csata közben, s kísérőivel ellentétben ezért nem tudott végül elmenekülni.³⁵ Ezt erősí-ti az a tény, hogy Szalánci nem nevezi meg a tett elkövetőjét.

A helyszínnel kapcsolatban ma hiába keressük *Danocz* tele-pülést, pedig az Árpád-kortól a 18. századig folyamatosan lakott volt.³⁶ Foglaljuk össze röviden, mit tudunk Danóc (Dá-nóc) történetéről és elhelyezkedéséről. A falu 13. században a Pécs és a kisköszegi dunai rév közötti útvonalon feküdt.³⁷ A 13. század közepén Danóc falu Gúg fia János ispán és fiai birtoka volt, tőlük azonban IV. Béla király elvette és Sinister Miklósnak adományozta. A település egy része azonban Gúg leszármazottainak kezén maradhatott, ugyanis később is ot-tani birtokosokként szerepelnek.³⁸ 1296-ban már III. András király anyjának kezében volt, s vásáros helynek számított.³⁹

34 Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae: http://clph.elte.hu/llmaeh/mklsz/simpleserach_b_hu.php, letöltés: 2020. júl. 18.

35 Bár – Szerémi történeteivel ellentétben – a király testén később állítólag nem találtak sebeket, ne feledjük, hogy több forrás, például Thurzó Elek tár-nokmester levele is arról számol be, hogy a király a csatában megsebesült. „Nekünk mégis Mohács kell...”. II. Lajos rejtélyes halála és különböző te-metése (Az Országos Széchényi Könyvtárban 2015. augusztus 29-én meg-rendezett tudományos szimpóziumon elhangzott előadások szerkesztett és bővített kiadása). Szerk. Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Ber-nadett. Bp. 2016. 190., Örök Mohács i. m. 366., 832–833., 836–837. A király halálával kapcsolatos további polémiákról: Kiss Béla: II. Lajos halála. Vigilia 41. (1976) 8. sz. 507–512., Botlik Richárd: Egy könyv ürügyén. II. Lajos király halálának körülményeiről. In: Különvélemény. A mainstream magyar tör-ténelem határán. Szerk. Illik Péter. Bp. 2017. 11–50., B. Szabó János: II. Lajos halálának helyszíne: táj és orális hagyomány. Hadtörténelmi Közlemények 132. (2019) 2. sz. 443–453., Pap Norbert et al.: II. Lajos halálának helye. Tör-ténelmi szemle 62. (2020) 1. sz. 73–109., Pap Norbert et al.: II. Lajos halála-nak helye In: Mordortól Mohácsig i. m. 211–248., Varga Szabolcs: Megjegy-zések II. Lajos király halálához. Történelmi szemle 52. (2020) 1. sz. 57–71., B. Szabó János – Sudár Balázs – Varga Szabolcs: Földvartól Cseléig. Régi kér-dések, új válaszok a mohácsi csatával kapcsolatos történeti kutatásokban. Rubicon (2020) 4. sz. 60–69. 66–67.

36 Jelenleg még a régészeti sem sikerült megtalálni a település nyomait.
37 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963. I. 296., Gállos Ferenc: Vázlatok Pécsvárad kialakulásának és középkori mezővárosi fejlődésének történetéből. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1960. Szerk. Dombay János. Pécs 1961. 159–181. 167., 171–172., Koszta László: A püspökség alapításától (1009) a 14. század közepéig. A város és környékének gazdasága a 11. század elejétől a 14. század közepéig. In: Pécs története II. A püspökség alapításától a török hódításig i. m. 21–172. 83.
38 Zsoldos Attila: Az 1267. évi dekrétum és politikatörténeti háttere (IV. Béla és Ifjabb István király viszályának utolsó fejezete). Századok 141. (2007) 4. sz. 803–842. 819.

39 Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II/4. 1290–1301. Bp. 1987. 165.

Ezt követően az egyházas helynek számító település királyi kézbe került, majd 1341-ben I. (Nagy) Lajos Herceg Péternek adományozza.⁴⁰ Innentől kezdve a 16. század közepéig első-sorban a Herceg család birtokolta a mezővárossá növő Danó-cot.⁴¹ 1529-ben Szapolyai János a Mohácson lévő szultánhoz tartva Danócon is áthaladt, ahol Szerémi György elbeszé-lése szerint állhatott egy *arx*, ami Herceg György birtokában volt.⁴² Az oszmán hódítás következtében Danóc a mohácsi ná-hije része lett, s Kászim mohácsi szandzsákbég birtokába ke-rült.⁴³ 1544-ben a szultán kincstára központi kezelésbe vette a mezővárost.⁴⁴ A keresztény birtokosok is igényt tartottak a település jövedelmeire: az 1550-es években Geszty János bírt tíz jobbágyportával a faluban, s rajta kívül Kerecsényi Lászlónak volt itt jószága, ám 1556-ban már Horváth Márk szigeti kapitány birtokolta a települést.⁴⁵ A kápolnai Bornemisszák is bírtak jószágokat Danócon 1556/57-ig, ekkor azonban I. Fer-dinánd hűtlenség miatt elvette tőlük többek közt Danócot is, s Farkas Györgynek és Imrének adományozta.⁴⁶ Az 1564-es baranyai dikajegyzékben is őt találjuk Danócon tíz portával.⁴⁷

Danóc a térség egyik legnagyobb mezővárosává nőtte ki magát és az egyházi intézményrendszere sem omlott ösz-sze.⁴⁸ Mindezt jól mutatják az adózók számai: 1546-ban 172 háne (261 fő), 1552-ben pedig 123 háne (445 fő) szerepelt a tör-ök összeírásokban, 1565/66-ban pedig 160 kapuval (328 fő) számoltak. A század második felétől azonban folyamatosan csökkent a lakossága, 1580-ban már csak 109 kaput (144 fő), 1590-ben pedig 80 kaput (139 fő) számoltak össze, 1631-ben pedig 46 hánéval számoltak.⁴⁹ A település etnikai viszonyai is

40 Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai. 1281–1375. (Monumenta Vaticana Hungariae I/1.) Bp. 1887. 265., Anjou-kori Oklevéltár. XXV. Szerk. Sebők Ferenc. 1341. Bp.–Szeged 2004. 40., 74.

41 Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korá-ban I–V. Bp. 1894. II. 462., Köfalvi Tamás: A pécsvárad konvent hiteleshe-lyi oklevéltára 1254–1526. Szeged 2006. 378., 412.

42 „Dum Rex Joannes jam esset cum cateuersa sua ex parte Quinque-Ecc-lesien. juxta arcem Danoch, erat arx Georgi Herchehgh ...” Szerémi György. II. Lajos és János királyok házi káplánja Emlékirata Magyarország romlá-sáról, 1484–1543. Közli: Wenzel Gusztáv. Pest 1857. 254.

43 Vass Előd: A mohácsi szandzsák hatvanégy évvel a csata után. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc. Bp. 1986. 355–369. 365.

44 Dávid Géza – Fodor Pál: „Az ország ügye mindenek előtt való”. A szul-táni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545; 1552). (His-tória Könyvtár. Okmánytárak 1.) Bp. 2005. LIX. 34–35.

45 HU-MNL-OL-E 156-b.-2.-19.-(p.10.) [Urbaria et Conscriptiones], Timár György: Királyi sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai. 1546–1565. (Bara-nya török kori forrásai 1.) Pécs 1989. 196., 326.

46 HU-MNL-OL-A 57-3.-302., 434. [Libri regii], Horn I.: Hit és hatalom i. m. 197–198.

47 Szakály Ferenc: Egy végvári kapitány hétköznapijai (Horváth Márk szie-geti kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival) (1556–1561). Somogy megye múltjából 18. Kaposvár 1987. 45–126. 72.

48 Sudár Balázs: Földvár falu a török korban. Történelmi Szemle 62. (2000) 1. sz. 153–168. 162.

49 Sudár Balázs: A mohácsi náhije és települései a 16–17. században. In: Eke mentén i. m. 13–32. 21. 29. Lásd még: Pataky András: Délkelet-Bara-nya (Drávaszög) hat évszázados településtörténete, lakosságának nemzeti-segi összetétele és változásai. Eszék 2009. (https://www.sulinet.hu/orokse-gtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/hr/delkelet_baranya_hat_evszazadosi_pages/000_Konyveszeti_adatok.html, letöltés: 2020. nov. 30.)

megváltoztak: a magyar lakosság felmorzsolódott, s helyére délszláv etnikumú népesség áramlott be, ezzel egy időben pedig a *Danóc* név sok esetben *Danovác/Danofcse* alakká változott. A 17. század második felében a pécsi püspökség birtokai közé számító falvak között írták össze, árendáját pedig a pécsváradi apátságnak adták.⁵⁰ A visszafoglaló háborúk során az 1680-as években a környéket a keresztény és az oszmán, valamint tatár hadak rendszeresen pusztítják, ennek ellenére 1686-ig megmenekült a település.⁵¹ 1698–1699 fordulóján Savoyai Eugén szerezte meg az ekkor már pusztaként írt *Danovác*-ot.⁵² 1715-ben a lakosság katolikusokból állt (32 délszláv származású adózót írtak össze), templomuk nem volt, Izsépre jártak misére.⁵³ 1720-ban katolikus sokác jobbágycsaládok laktak itt, akik helyébe 1727 táján görögkeleti rácok költöztek.⁵⁴ A század második felében a súlyos pestisjárványok annyira megtizedelték a lakosságot, hogy a falu elnéptelenedett, s a megmaradt lakosság pedig Izsépre költözött.⁵⁵

Így a település immár több mint 250 éve elpusztult. Közelebbi lokalizálására ennek ellenére az oklevelekben és összeírásokban fennmaradt szomszédos települések segítségével van lehetőségünk. Már egy 1455-ös oklevél szerint *Danóc* és *Gét* szomszédos települések voltak.⁵⁶ 1552-ben hét pusztát birt: Izsépet, Ráslót, Hagytót, Gétet, Márokat, Darázst és Balázsint, ezek közül csak az utóbbit nem tudták beazonosítani.⁵⁷ Egy 1696. évi összeírás szerint a húsz betelepülő által lakott *Danóc* szomszédai Dályok, Izsép, Csibagát, Vék, és Földvár voltak, s a település ekkor a Mohács-Kiskőszeg útvonalon feküdt.⁵⁸ Egy 1715-ös összeírás is a segítségünkre van. Ebből ugyanis az derül ki, hogy *Danóc* birtok Dályoktól ¼

mérföldre volt a Kis Karasica mellett (*penes fluvium Karasica minorem*), amelyen malom is működött, keletre egy híd áll a Dunán azon a területen, amely bővelkedik halakban. A településtől északra Dályok, délre Márok, keletre Darázs, nyugatra pedig Kisfalud feküdt.⁵⁹ Mindebből azt láthatjuk, hogy *Danóc* a mai Izsép (Topolje, Horvátország), Hercegmárok (Knezevici Marok, Horvátország) közötti határban állhatott, a Karasica folyó mentén, a Duna nyugati, jobb partján, árterének szomszédságában. Ennek hatására a falu határa felettébb mocsaras, tavakkal borított volt, s ezt az északra hosszan elnyúló területet *Danóci* vagy *Örvény mocsár*nak (*Danóc, Danoth mocsár*), majd a falu pusztulását követően Vizslaki-rétnek nevezték.⁶⁰ Itt helyezkedett el a Duna egyik oldalága/holtága, amelyet szintén *Danóc-patak*nak hívtak.⁶¹

Arról, hogy honnan hallott Szalánci a történekről, rokonaitól, ismerőseitől származott a hír, vagy esetleg maga is részt vett a csatában, sem a tanúvallomás, sem egyéb források nem adnak tájékoztatást. Azt mindenesetre feltételezhetjük, hogy a diplomáciában és politikában jártas, széles látókörű Szalánci bizonyosan nem vett volna készpénznek, s adott volna tovább egy ilyen fontos embernek, ilyen kiemelkedő ügyben egy kőszá híresztelést. Felmerül bennünk egy másik fontos kérdés is: esetleg szándékosan hazudott Szalánci? Ezt megvizsgálva egyrészt nem szabad elfelejteni, hogy a feltehetően vallásos Szalánci is eskü alatt vallott a pápa emberének.⁶² Emellett nem mondta volna a nuncius megbízottja előtt az életrajzi adatoknál mindezt, ha maga sem hitte volna, illetve nem ez lett volna a korabeli helyi hagyomány (*fama publicus, vox communis*), amelyet esetünkben tudunk a leginkább megragadni, ugyanis a többi helyi hagyományhoz kapcsolódó forrás közvetett, ráadásul több mint húsz évvel későbbi.⁶³ Másrészt felmerül a kérdés, miért hazudott volna ebben, lehetett-e bármilyen aktuális relevanciája a történekrnek 1553-ban? Várt-e, várhatott-e bármilyen hasznát ettől?

50 HU-MNL-OL E 156-a.-90.-32/d.- (p. 18–19.)

51 Szakály Ferenc: A felszabadító háborúk történeti helyéről (Ki felelős a hódoltsági terület pusztulásáért?). In: Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688. Szerk. Szita László. Pécs 1989. 23–42. 36.

52 Oross András: Európa GÉNiusza. Savoyai Eugén élete és kora 1663–1736. (Sziluet. Korszerű történelmi életrajzok) Pécs–Bp. 2019. 187.

53 HU-MNL-OL E 156-a.-37.-22.- (p. 7–8.)

54 Follajtár Ernő: Baranya vármegye eltűnt helységei. Pécs, 1942. 12. Ezt bizonyítja, hogy 1733-ban már Darázs filiájaként Izséppel azonosítják a vizitátorok: „Filialis Isip seu Danovacz” (Conscriptio Ecclesiarum et Parochiarum Comitatus Baraniensis et Comitatus Tolnensis 1733. A bev. tanulmányt írta és a forrásokat közreadja: Gözsy Zoltán. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 10.) Pécs 2019. 93.), 1736-ban pedig ortodox délszlávokat írtak össze. HU-MNL-OL-E 156-a.-94.-25.- (p. 43–44.), HU-MNL-OL-E 156-a.-8.-9.- (p. 41–44.). Talán ezért nem találjuk a települést a pár évvel később készült pécsi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a pécsi egyházmegyében (1738–1742). A bevezető tanulmányt írta és a forrásokat közreadja: Gözsy Zoltán – Varga Szabolcs. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis V.) Pécs 2009. 161–164., Visitatio Parochiarum Dioecesis Quinqueecclesiensis 1753–1757. A bev. tanulmányt írta és a forrásokat közreadja: Gözsy Zoltán. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XIV.) Pécs 2016. 209–212.

55 Follajtár E.: Baranya vármegye i. m. 12. 1766-ban már Izsép mellett lévő pusztaként szerepel. HU-MNL-OL-E 156-a.-168.-38/b.- (p. 61.), HU-MNL-OL-E 156-a.-168.-38/p.- (p. 28.)

56 A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. IX. Szerk. Kammerer Ernő. Bp. 1899. 493–494.

57 Sudár B.: A mohácsi náhije i. m. 13–32. 17.

58 Varga Szabolcs – Sudár Balázs: A mohácsi kistérség települései a 17. század utolsó negyedében. In: Eke mentén i. m. 33–49. 37., 39., 41., Sudár B.: földvár falu a török korban i. m. 164–165.

59 HU-MNL-OL-E 156-a.-37.-22.- (p. 8.)

60 Follajtár E.: Baranya vármegye i. m. 12., Bende Lajos: A mohácsi csata. Hadtörténelmi Közlemények 13. (1966) 3. sz. 532–567. 540., Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. i. m. I. 296., B. Szabó János: Egy Mátyás-kori oklevél és a mohácsi csata centrumában fekvő Földvár falu „rejtélye” (Egy évszázados kirakós játék új darabjai). In: Hunyadi Mátyás és kora. Szerk. Bárány Attila et al. Debrecen 2019. 149–159., Végh András – B. Szabó János: A Mohács és Dánóc közé eső térség késő középkori birtok- és településstruktúrája. In: Eke mentén i. m. 49–73. 65. 145., Pap Norbert et al.: Sátorhely vagy Majs? Földvár környezeti jellemzői – a mohácsi csata centrumtérségének lokalizálása. Történelmi Szemle 61. (2019) 2. sz. 209–246. 220., Örök Mohács. i. m. 691. Csúzától északra is volt egy *Danócnak* nevezett szőlőhegy. Gállos F.: Vázlatok i. m. 172.

61 Bezerédy Győző: Kölked története (1. rész). Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve 1971. Szerk. Szita László. Pécs 1972. 55–87. 57. Korai magyar helynévsztótár 1000–1350. I. Abaúj-Csongrád vármegye. Szerk. Hoffmann István. (A Magyar Névtörténeti Kiadványai 10.) Debrecen 2005. 79–80., Györffy Erzsébet: Korai magyar folyóvíznevek. (A Magyar Névtörténeti Kiadványai 20.) Debrecen 2011. 39., Kovács Éva: A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás. (A Magyar Névtörténeti Kiadványai 34.) Debrecen 2015. 145.

62 A vallomás előtt Balázs ferences szerzetesnél Bátorban gyónt és áldozott („V. Respondit affirmative et se confessum esse cuidam fratri Franciscano, Blasio in Bathor, oppido domini Andreae de Bathori et Eucharistiam sumpsisse.”) AT-ÖStA-HHStA-UA-AA- 72.-Konv.B.-fol. 164v.

63 B. Szabó J.: II. Lajos halálának helyszíne i. m. 448–449.

A történetek után huszonhét évvel már csekély jelentősége lehetett II. Lajos halálának, főleg annak tükrében, hogy a holttest még 1526-ban előkerült, s el is szállították Székesfehérvárra, így valószínűleg nem állt érdekében elferdíteni az általa ismert igazságot. Felmerülhet az is, hogy azért egészítette ki ezzel az adalékkal a születési helyét, hogy a település pontosabb behatárolását, földrajzi elhelyezését segítse, mivel a csatát nagy valószínűséggel jobban el tudta helyezni Bondenarius. Ez esetben viszont érdekesebb lett volna egy, a térséget kevésbé ismerő ember számára kézzel foghatóbb ponthoz, mondjuk Pécs városához, vagy a Dunához kötni a települést, ám nem így járt el.

Ez esetben sokkal inkább Szalánci ösztönös megnyilatkozásának lehetünk tanúi: a kérdést meghallva valószínűleg egyik mélyen megragadt ifjúkori élményét osztotta meg, amely összekapcsolódott benne a rég elhagyott szülőföld emlékével, s mélyen beleivódhatott a tudatába. Ugyanis válaszolhatott volna egyszerűen azzal, hogy Danócon született, de ő – kéretlenül, a szóban forgó veszteséghez érzelmileg cseppet sem kötődő, a kérdésben valószínűleg járatlan idegen előtt – kibővítette ezzel a téma szempontjából teljesen irreleváns adattal a vallomását pusztán azért, mert mindez fontos emlékként élhetett benne. Talán a két meghatározó kortárs, a király és a pálos barát kegyetlen halála közötti párhuzam is felsejlett benne, miközben vallomását elkezdte az ecsedi várban.

Felmerülhet bennünk, hogy esetleg a pontos földrajzi meghatározást nem szabad túl komolyan vennünk, gondolhatott Szalánci Danóc alatt talán a „környékre” is, amibe akár Mohács, valamint a környező települések is beletartozhatnak gondolván, hogy Bondenarius úgysem ismeri e vidéket. Ezzel kapcsolatban szkeptikus vagyok: míg általában a tőlünk távolabb fekvő, általunk kevésbé ismert területekkel kapcsolatban hajlamosak vagyunk ilyen megengedőbb megfogalmazásra, addig a szűkebb pátriánk, pláne a szülőhelyünk határait, környezetét sokkal jobban számon tartjuk, s nem keverjük össze (egykori) lakóhelyünket egy szomszédos településsel.

Mire jó ez a forrás?

Szalánci János 1553-as tanúvallomását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Szalánci tiszttában lehetett a régió földrajzi viszonyaival, s mindenféle politikai vagy pénzügyi haszon

1. kép – II. Lajos halála (Kuttner Sándor: Első oktatás a magyarok történetében kérdések- és feleletekben. Bp., 1882. 78.)

reménye nélkül, őszintén, saját indíttatásból vallotta eskü alatt a nuncius embere előtt, hogy Danócon született, ahol II. Lajos királyt megölték. Valószínűleg ez alatt azt érthette, hogy a király nem természetes halált halt, hanem megsebesülhetett a csata közben, s ezért fulladt bele a mocsárba. A 18. század során elpusztult Danóc település a Duna jobb partján, Moháctól délre, a mai Izsép és Hercegmárok közötti határban feküdt, s a közép- és kora újkorban vizenyős, mocsaras térség volt, melyet egykor Danóci-mocsárnak, napjainkban pedig Vizslaki-rétnek neveznek, tehát a földrajzi viszonyokat tekintve Szalánci vallomása beleillik II. Lajos halálának történetébe. Más kérdés, hogy Szalánci információi mennyire állják ki a hitelesség próbáját, azaz kijelentését szinkronba tudjuk-e hozni a korszak többi forrásával. Akár sikerül ez, akár nem, véleményem szerint e forrás méltatlanul hullott ki a Mohács-diskurzusból, hiszen egy helyismerettel rendelkező, a diplomácia és a politika világában jártas kortárs szóval meg benne, amely unikális a mohácsi csatával kapcsolatos forrásaink között. Azt pedig, hogy fontos adalék lehet-e a vallomás a csata, a menekülési útvonalak és a király halálának lokalizálásában, a közeljövő kutatásai minden bizonnyal eldöntik. Mindenesetre megjegyzendő, hogy az új kutatások éppen erre a területre, a Majstól keletre eső régióba helyezik a csata epicentrumát.⁶⁴

64 Bertók Gábor – Szabó Máté – Harmaza Márk – Szajcsán Éva – Simon Béla: Mohács 500 csataterkutatói program. In: Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Szerk. Harmaza Márk et al., Bp. 2020. 107–117. 114.

SCHMIDT ANIKÓ
A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának
2020. évi gyűjtőkori tevékenysége

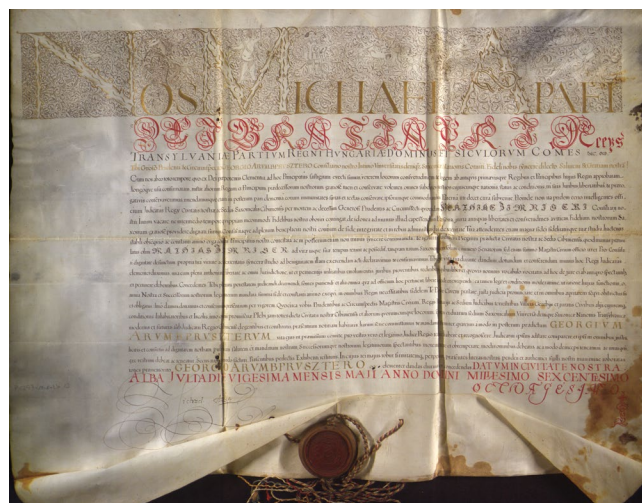
A MNL Országos Levéltárának Magánlevéltárak és Gyűjtemények Főosztályán őrzött iratállománya 2020-ban is számos értékes irattal (összesen 8,97 ifm, 20,73 MB és 5 db) gyarapodott aukciókon és magánszemélyektől való vásárlás és ajándékozás útján. Közülük néhány példát kiválasztva szeretnénk bemutatni intézményünk 2020. évi gyűjtőkori tevékenységét.

Vásárlások

A 2020. évi iratvásárlásainkat alapvetően meghatározta az év első felében kibontakozó koronavírus-járvány, melynek következtében az antikváriumok láthatóan kevesebb iratanyaghoz jutottak, több árverést elhalasztottak, összevontak, illetve – alkalmazkodva a megváltozott körülményekhez – online tartottak. Mivel a pandémia következtében történt bezárás és költség-átcsoportosítások miatt az év első felében sem vásárolni, sem ügyfeleket személyesen fogadni nem volt módunk, elsősorban a már bent lévő iratanyag rendezésével, elhelyezésével foglalkoztunk.

A második félelvtől fellendülő vásárlásaink közül címereslevél-gyűjteményünket gyarapította I. Lipót Csima Gergelynek, 1666. március 17-én kelt címereslevele, amelyet HU-MNL-OL- R 64-1.-1103. jelzeten vettük állományba.

Az év legkiemelkedőbb szerzeménye I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1680. május 20-án kelt oklevele, amelyben Georg Armbrustert szepeni királybíróvá nevezi ki. A Gyulafehérváron, 1680. május 20-án kelt oklevélben a fejedelem a kinevezettet, aki egyébként híres patríciuscsalád tagja volt, az erdélyi szászok egyik legjelentősebb tisztségébe, a szepeni királybírói pozícióra emelte. E tisztség viselője egyben a fejedelmi tanács tagjává is vált. Az adománylevél igazi kuriózum, hiszen az Erdélyi Fejedelemségből nagyon kevés hasonló típusú oklevél maradt fenn. Az oklevél gazdagon illusztrált: a díszítéshez egzotikus témát, az amerikai kontinenst bemutató életképeket választottak, nyilazó, vadászó őslakosokkal, spanyol hódítókkal és olyan különleges állatokkal, mint például a nandu vagy majom. További értéknövelő tényező, hogy

1. kép – I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1680. május 20-án kelt oklevele, amelyben Georg Armbrustert szepeni királybíróvá nevezi ki (HU-MNL-OL-P 2257-17.-1.-13.)

az okirat függőpecsétje teljesen ép. Az oklevelet a HU-MNL-OL-P 2257-17.-1.-13. jelzeten helyeztük el.

Ugyancsak bővült a levéltár céhes iratanyaga három db, 18-19. századi, gazdagon díszített mesterlevéllel. Az újjedíki szíjgyártó céh mesterlevelét (kelt: 1798. szeptember 1.) a HU-MNL-OL-R 276-466., az újrადiskai szíjgyártó céh mesterlevelét (kelt: 1814. augusztus 7.) a HU-MNL-OL-R 276-467.; a miskolci kovácscéh mesterlevelét (kelt: 1830. március 26.) a HU-MNL-OL-R 276-468. jelzeten helyeztük el.

2020-ban több új szerzeménnyel gyarapodott intézményünk térkép- és tervtári anyaga is. Megvásároltuk Szerencs várának 1960-as évekből származó felmérési rajzait. Az alaprajzokból, metszetekből, homlokzat és helyszínrajzból álló 21 lapot a HU-MNL-OL-T 87-17. jelzeten helyeztünk el. Sikertült bővítenünk a már nálunk lévő Kerepesi úti ütező (BÜE) terveit is egy újabb, feltehetően 1931-ben keletkezett távlati látványtervvel, amelyet a HU-MNL-OL-T 87-No. 11/6. jelzeten vettünk állományba. Legértékesebb

2. kép – Frics (Fritsch) András Erik kamarai mérnök 1765. évi kéziratós térképe Szolgagyőr és Alsónyeszkenye településekről (HU-MNL-OL-S 73-226.)

vételünk azonban kétségtől Frics (Fritsch) András Erik kamarai mérnök 1765. évi kéziratós térképe Szolgagyőr és Alsónyeszkenye településekről volt. A 680 x 675 mm nagyságú térképet Fricsch András Erik kamarai mérnök, Mikovinyi Sámuel munkatársa, a kor sokat foglalkoztatott térképésze feltehetően a Hunkár család megbízásából készítette. A rendkívül igényes illusztrációval ellátott lap felső részének közepét a Hunkár család címere díszíti, jobbra arató munkások láthatók, a jobbaldalt lent található kartust pedig méhkasok, teknőcök és csigák színesítik. A térképet a HU-MNL-OL-S 73-226. jelzeten helyeztük el.

Ajándékozások és reprodukciók

2020. május 8-án felhívást tettünk közzé *Járványból történelem* címmel, mellyel a Magyar Nemzeti Levéltár gyűjteni kezdte a koronavírus-járvány idején keletkezett feljegyzéseket és naplókat, hogy a jövő generációi személyes reflexiókon keresztül is megismerhessék a fertőzés egyénre, társadalomra, közigazgatásra, oktatásra, egészségügyre, és gazdaságra gyakorolt hatásait.¹ A beérkezett anyagok feldolgozása jelenleg is folyamatban van, ám a *Négy fal között - bezártságban. Karczagi Csege, Perényi Barnabás és Majoros Emese Réka, a Körösi Csoma Sándor-Péterfy Sándor Általános Iskola három tanulójának karanténnaplói*, melyben negyedik osztályos tanulói írtak a járvány saját életükre gyakorolt hatásairól, már elhelyeztük az alábbi jelzeten: HU-MNL-OL-R 385-No. 102-104. A pandémia és az ennek nyomán kialakult karanténhelyzet gyermekszempontú megközelítése mindenképpen újszerű és érdekes forrás lesz a járvány majdani kutatóinak.

2020-ban is számos lehetőségünk volt gyarapítani a már meglévő gyűjteményünket: értékes kiegészítő iratokat kaptunk Spira György hagyatékához, melyek főleg a történész különböző szerkesztőségekkel folytatott levelezését és néhány kéziratós munkáját tartalmazzák. Az iratanyag a HU-MNL-OL-P 2265-10. jelzeten található.

3. kép – II. Ferdinánd 1630. április 10-i címereslevele Nagy Mátyásnak (HU-MNL-OL-R 64-1.-1104.)

Intézményünk címereslevél-gyűjteménye vásárlás mellett ajándékozással is bővült: II. Ferdinánd 1630. április 10-i címereslevele Nagy Mátyásnak a HU-MNL-OL-R 64-1.-1104. jelzeten helyeztük el. Bár az oklevél szövege az évszázadok során gyakorlatilag teljesen elhalványult, az ajándékozó jóvoltából úgynevezett multispektrális felvételeket is kaptunk a címereslevélről, melynek köszönhetően olvashatóvá vált az irat.²

2 A címereslevél szövege magyarul Avar főlevéltáros fordításában: „Mi, II. Ferdinánd [...] emlékeztül adjuk jelen oklevelünk tartalma által mindenkinek, akit illet, hogy Mi egyfelől némely híveink Felségünk előtt tett alázatos folyamodására, másfelől pedig figyelembe véve és megfontolva hívünk, Nagy Mátyás hűségét és hű szolgálatait, melyeket ő elsősorban Magyarországnak Szent Koronájának, azután Felségünknek különböző helyeken és időkben hűségesen és állhatatosan teljesített és tett és a jövőben ezeket ugyanilyen hűséggel és állhatatossággal teljesíteni és tenni szándékozik, egyfelől tehát ezekenél fogva, másfelől a Mi császári és királyi kegyelmünkben és bőkezűségünkben, melyből mindazoknak, akik előttünk és a keresztény köztársaság előtt érdemeket szereztek és erőnyeik ápolására törekedtek, elődeinknek, Magyarország egykori szent királyainak példája sze-

¹ Írjon Ön is történelmet a koronavírus idején! MNL OL Cimlap, intézményi hírek. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/felhivas_0

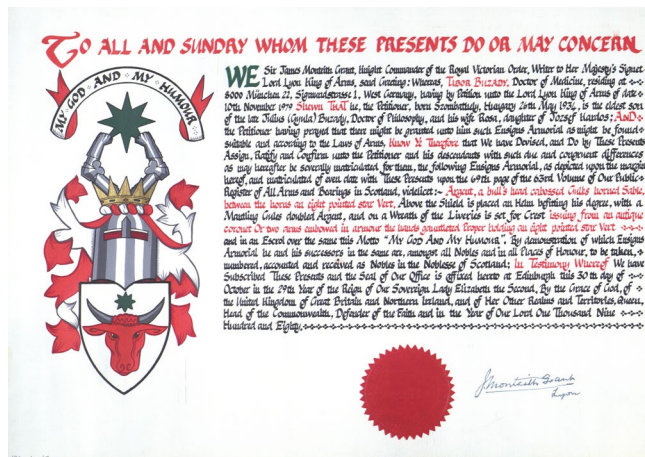

4. kép – II. Ferdinánd 1630. április 10-i címereslevele Nagy Mátyásnak: multispektrális felvétel

Így a meg nem festett címerkép leírását is megismerhetjük, amely kék pajzsban zöld dombon jobbjában kivont kardot tartó természetes ágaskodó kétfarkú oroszlán, a koronás pántos sisakon pedig a pajzsbeli oroszlán növekvően. Sisaktakarók: jobbról kék-arany, balról vörös-ezüst színűek. Igazi kuriózumként került gyűjteményünkbe egy egészen modern, 1980. október 30-án Nagy Britanniában adományozott címereslevél: Sir James Monteith Grant, Lord Lyon King of Arms (Skócia címerkirálya) által kiadott, hivatali rányomott pecsétjével hitelesített címereslevél dr. Buzády Tibor Gyula orvosnak és leszármazottainak, melyet a HU-MNL-OL-R 126-1.- 83. jelzeten vettünk állományba. Jelenleg ez a Magyar Nemzeti Levéltár egyetlen egyesült királyságbeli és 20. század végi címereslevele.

Újonnan érkezett be hozzánk a Varjú család iratanyaga: a dokumentumok túlnyomó többsége a Varjú család szatmárcsekei birtokrészeinek 18-19. századi adásvételével és zálogügyeivel kapcsolatos birtokiratok, kötelezvények. Az iratanyag része egy vélhetően 17. századi missilis, amelynek rossz állapota miatt írója és címzettje azonosíthatatlan. További négy irat Kaas Ivor (1842-1910) hírlapíró, országgyűlési képviselő a Varjú családdal rokon Víz testvérekhez (köztük unokahúgához, Víz Ilonához) írt gratuláló és köszönő, illetve családi genealógia összeállításához kapcsolódó adatkérő levelei. Az irategyűjtést a HU-MNL-OL-P 2257-756. jelzeten

rint, hogy még nagyobb helytállásra sarkalljuk őket, érdemeik írásba foglalását el szoktuk rendelni, őt tehát, Nagy Mátyást és általa feleségét, Dorottyát, valamint fivéreit, Pált és Istvánt és nővérét, Margitot királyi hatalmunk teljességéből és különös kegyelmünkből [a nemtelen állapotból, melyben addig levőknek mondták őket] kiemelni és Magyarországnak és a hozzá kapcsolt részek igaz és kétségtelen nemeseinek közösségébe és számába befoglalni, beszámítani és bejegyezni parancsoltuk, helyeselve és biztos tudásunkból, szabad akaratunkkal megengedvén, hogy ilyen módon ők a jövőben örök időkhöz mindazon kegyeket, méltóságokat, engedélyeket, kiváltságokat és szabadságokat, jogokat, előjogokat és mentességeket, melyeket Magyarországnak és a hozzá kapcsolt részek többi igaz, régi és kétségtelen nemesei ezidáig bármi módon jog vagy szokás szerint használtak és élveztek, illetve használnak és élveznek, használhassák, élvezhessék és örvehdhessenek nekik, s ezt mindkét nembeli minden örökösük és utódok is megtehesse.”

5. kép – Sir James Monteith Grant, Lord Lyon King of Arms (Skócia címerkirálya) által kiadott, hivatali rányomott pecsétjével hitelesített címereslevél dr. Buzády Tibor Gyula orvosnak és leszármazottainak (HU-MNL-OL-R 126-1.- 83.)

vettük állományba. Ugyancsak a családi fondtöredékek között (HU-MNL-OL-P 2257-753.-1.) került elhelyezésre a Keltz család iratanyaga, melyben a család birtokaira vonatkozó iratok (így például szerződés a lóki pusztá beadásáról Baur Jánosnak, 1778.; a rozgonyi és újfalu birtokokra vonatkozó 19-20. századi iratok, köztük kataszteri birtokívról és kimutatással, Keltz és rokon családokra vonatkozó vegyes iratok, Keltz János (1898-1972), Nyári Blanka és Stefan Haupt-Buchenrode visszaemlékezései, Keltz Péter hagyatéka (személyes iratok, igazolványok, fényképek, levelek), Keltz és rokon családok 19-20. századi fényképei.

Új fondként helyeztük el Dr. Vámos Lászlóné igazságügyi főtanácsos, protokoll szakértő, a Magyar Protokollások Országos Egyesületének alapítója, örökös tiszteletbeli elnökének iratanyagát a HU-MNL-OL-P 2372 jelzeten. A beadott diplomáciai köszönőlevelek, meghívók, többek között Habsburg Ottó Vámos Lászlónéhoz írt levelei, különböző protokollesemények fényképei nem csupán a diplomáciai etikett huszadik század végi történetét kutatóknak, hanem a szakmát tanulóknak is fontos forrásként szolgálhatnak.

2020-ban intézményünk egyesületi iratanyaga is bővült: a HU-MNL-OL-P 2371 fondban helyeztük el az Együtt. A Korszakváltók Pártja 2013–2018 közötti iratanyagát, mely a párt alapítására vonatkozó iratokat, elnökségi ülései, taggyűlései, küldöttgyűlései és számvizsgáló bizottság ülésének jegyzőkönyveit, valamint a párt szerződésait tartalmazza.

Irattípusa miatt szokatlan ajándékozás volt a Magyar Korona Országai 4%-kal kamatozó járadékkölcsön – államadóssági kötvény 200 koronáról (1903–1925), melyet a HU-MNL-OL-R 398-XXXII.-2.-20. jelzeten helyeztünk el.

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár Levéltár közvetítésével került hozzánk kiegészítő iratanyag a levéltár Bécsi kapu téri épületét tervező Pecz Samu hagyatéka, amely különböző épületfotókból, franciaországi és gótikus építészettel foglalkozó külföldi kiadványokból és tervrajzokból áll. Így például kiemelhető a budapesti műegytem

könyvtárának tervrajza, a budapesti Központi Vásárcsarnok tervrajza (ennek építéséről a hagyatékban eseményfotó is található), vagy a Pecz Samu tervezte Szilágyi Dezső téri református templom 1931. évi épületfotója. Az irategyüttest, mely főleg arról tanúskodik, hogy az építész milyen szakmai anyagokat használt fel a munkájához, miből tájékozódott és inspirálódott, a HU-MNL-OL-T 6-No. 34. jelzeten vettük állományba. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárával együttműködésben került hozzánk a simontornyai uradalom kéziratos, 1880/1881. évi erdőgazdálkodási térképe (Forst Wirtschaftsplan des Gutes Simontornya), melyet a HU-MNL-OL-S 73-225. jelzeten helyeztünk el.

A Ministère des Affaires Étrangères - Archives diplomatiques-ből (Francia Külügyminisztérium Diplomáciai Levéltárából) digitális másolatként került az őrzésünkben a trianoni békeszerződés egy példánya: a reprodukciót a HU-MNL-OL-X 10875-TRA19200016 jelzeten vettük állományba.

A 2020. évben a kialakult pandémiás helyzet az iratvásárlásokat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában háttérbe szorította, csupán az év második felében adódott

több lehetőségünk vásárlásra. Az év legértékesebb tételei kétségkívül I. Apafi Mihály 1680. évi oklevele, valamint Frics (Fritsch) András Erik kamarai mérnök 1765. évi kéziratos térképe Szolgagyőr és Alsónyeszkenye településekről. Bár a tavaszi lezárások az ajándékozások menetét is lassították, magánszemélyek így is számos, értékes iratot ajánlottak fel intézményünknek, amelyekért ezúton is szeretnék köszönetet mondani. A változatos (családi, személyi hagyatékok, egyesületi anyagok, címeres nemeslevelek) adományok közül kiemelkedik a Skócia címerkirálya által 1980. évi kiadott címerlevél dr. Buzády Tibor Gyulának. A magániratok gyűjtése a közintézményekben egymástól többé-kevésbé jól elhatárolt gyűjtőterületen zajlanak, és megfigyelhetőek előremutató együttműködések is annak érdekében, hogy a felajánlott anyag a számára legmegfelelőbb intézménybe kerüljön. Erre 2020-ban az Országos Levéltárban két örvendetes példa is történt: a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár Levéltár, valamint a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárának közreműködésének köszönhetően térkép- és tervtárunk értékes anyagokkal gyarapodhatott.

BENKE TAMÁS

Beszámoló a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2020. évi tevékenységéről

Az MHGT korábbi években megszokott tevékenységeit 2020-ban, az egész világon végigsöprő COVID-19 járvány hatására, csak igen korlátozottan folytathatta.

Szokásos havi felolvasóüléseink közül, a Magyar Nemzeti Múzeumban csak kettőt tarthattunk meg. 2020. január 30-án hangzott el Pandula Attila évadnyitó elnöki előadása, a *pólai cs. kir. haditengerészeti temetőről* (K. u. K. Marinefriedhof). (Az előadást megelőzően került sor az MHGT és a Magyar Történelmi Családok Egyesülete közötti együttműködési megállapodás aláírására.) 2020. február 27-én Ruzsa György művészettörténész előadását hallhattuk, *Moszkva városcímere és a régi orosz ötvösjegyek* címmel. Ez alkalommal az előadó gazdag ezüstborítású ikongyűjteményének néhány darabját is kézbe vehettük. A márciusban életbe lépett elővigyázatossági intézkedések folytán az év további szakaszában előadások, kirándulás, vagy saját konferencia szervezése nem jöhetett szóba.

Ennek ellenére tagtársaink több konferencián képviselték a Társaságot. 2020. szeptember 10–12. között *900 éves a premontrei rend* címmel Gödöllőn, a Premontrei Rend (Magyar Premontrei Cirkária) tartott konferenciát, melyen nyolc MHGT tag előadása hangzott el. (Megjegyezzük azonban, hogy a konferencia programjában ezen előadók Társaságunkhoz való kötődését egy esetben sem tüntették fel.)

Az MTA támogatásával létrejött Lendület Családtörténeti Kutatócsoporttal az elmúlt években ugyancsak kerestük az együttműködés lehetőségét, így a Kutatócsoport 2020. szeptember 17–18. között tartott konferenciáján (*Néném és Bátyám – Testvérkapcsolatok és rokonsági hálózatok a régi Magyarországon [1500–1918]*), az MHGT tagjai közül Gyulai Éva (*Örökség és birtokosztály a Rákóczi családban a 17. század végén c.*) és Ogoľjuk-Berzsenyi Anett (*Testvérkapcsolatok szerepe a karrierépítésben a 18–19. századi somogyi köznemesség körében c.*) előadása hangzott el.

A Szlovák Falerisztikai Társasággal (SFS) együttműködve, az MHGT ezúttal is társszervezője volt a 2020. október 24-ére tervezett 7. Nemzetközi Falerisztikai Konferenciának. Végül e rendezvényt, az ismét romló járványhelyzet miatt, csak virtuális formában sikerült megtartani. Az előadások diáit az SFS honlapján (<http://sfs.sk/sk/2081-2/>) tették közzé, és az így módon bárki által megtekinthető prezentációkkal

kapcsolatos kérdéseket az érdeklődők elküldhették az előadók e-mail címére. Az MHGT részéről Demeter Márton [*A Kosuth-díj* (1948) c.], Ogoľjuk-Berzsenyi Anett [*Orvosok kitüntetései és díjai a dualizmus korában* (1867–1918) c.], Pandula Attila [*I. Napóleon császár falerisztikai öröksége c.*], és Péri Ákos [*A Perzsa Nap és Oroszlán Rend c.*] előadásai érhetők el ezen a módon.

2020. évi közgyűlésünket szeptember 8-án tartottuk a Nemzeti Múzeum Dísztermében. A helyszín és időpont megválasztását is nagyrészt a járványhelyzet indokolta. A közgyűlést rendkívüli jelleggel hívták össze. Az elnök beszámolójában megemlékezett a 2019. évi kirándulásokról, az MHGT őszi konferenciájáról, a más szervezetek rendezvényein való részvételünkről, az együttműködési megállapodásokról, és a Nemzeti Címerbizottság munkájáról. A pénztárnok ismertette a 2019. évi gazdálkodás adatait, és előterjesztette a 2020. évi költségvetés tervét, melyet a közgyűlés utóbb jóváhagyott. Kihangsúlyozta, hogy a 2019. évi konferencia megrendezése a Társaság számára – a bevételekhez képest – rendkívüli anyagi erőfeszítést igényelt. Ismertette a Társaság anyagi mozgásterének növelésére vonatkozó elképzeléseit. A jelen válsághelyzet fényében igazoltnak vélte a múlt évben elkülönített vésztartalék létjogosultságát. A felügyelőbizottság állásfoglalását a Társaság 2019. évi működéséről és gazdálkodásáról Kurecskó Mihály FB tag ismertette. (A felügyelőbizottság szeptember 5-én tartotta a Társaság 2019. évi működését értékelő ülését.) A beszámolókat a közgyűlés elfogadta. Ezt követően, Hunyady László előterjesztésére, a közgyűlés Harmath Arisztid r. tagot, a magyar családtörténeti kutatások előmozdítása terén szerzett érdemeire való tekintettel, az MHGT tiszteletbeli tagjává választotta.

Az elnökség 2020-ban is megtartotta az Alapszabályban előírt négy ülését. Január 28-án az elnökség a Lendület Családtörténeti Kutatócsoporttal és a Magyar Történelmi Családok Egyesületével kötendő együttműködési megállapodásokról tanácskozott, valamint az Alapszabály revíziójához kapcsolódva, áttekintette Szászi József r. tagnak az MHGT jelképeinek pontosabb meghatározására vonatkozó indítványát, és az azzal kapcsolatban beérkezett szakértői véleményeket. (A tervezetről Körmendi Tamás, Kurecskó Mihály és Nyulásziné Straub Éva adott szakértői véleményt.) A február 25-i ülésen az elnökség kizárólag az Alapszabály

revíziójával foglalkozott, részletesen megvitatta az ezzel kapcsolatban beérkezett javaslatokat. A Társaság munkájában ezután nagy szünet következett, így a következő elnökségi ülésre csak a közgyűlést követően, november 9-én került sor. Ez alkalommal a 2021. tárgyévi NEA pályázattal, a Társaság új weboldalának üzemeltetésével, az előadások megtartásával és audiovizuális dokumentálásával, az MTCSE-vel tartandó közös rendezvény tematikájával, továbbá a Társaság részére igényelendő normatív támogatással foglalkoztunk, és megemlékeztünk a közelmúltban elhunyt tagtársainkról, Egey Tiborról és Harmath Arisztidről is. A romló járványhelyzet miatt az utolsó elnökségi ülést, december 9-én, internetes konferenciabeszélgetés formájában tudtuk csak megtartani; a következő évre tervezett funerológiai konferencia koncepcióját vitatta meg az elnökség. Minden elnökségi ülésen sor került tagfelvételre is.

A Társaság a 2020. január 20-i állapot szerint összesen 152 tagot számlált. Az év végére (2020. december 12-i állapot) ez 157 főre (156 rendes és egy tiszteletbeli tag) változott. Így, újabb lelkes ügybarátok belépése révén – noha sajnos az év folyamán több kilépés ill. halálozás is történt – tagságunk kismértékben gyarapodni tudott.

A Társaság új weboldalának létrehozására és üzemeltetésére, az elnök meghatalmazása alapján, webes munkacsoport alakult. Tagjai: Ogoľjuk-Berzsenyi Anett (titkár), Gyenes Attila Dávid, Huberth Kristóf és Kovács Rudolf Zoltán r. tagok, valamint Benke Tamás (pénztárnok). A munkacsoport 2020. február 21-án tartotta alakuló ülését. A Társaság új weboldala <http://www.mhgt.org/> címen érhető el; jelenleg is fejlesztés alatt áll. A Társaság számára YouTube csatornát indítottunk, és a korábbi Facebook oldal szerkesztését is átvettük. A YouTube csatornán eddig három, a 2020. év folyamán MHGT tagok részéről elhangzott előadást tettünk közzé. A továbbiakban tervezzük genealógiai és heraldikai tárgyú blog indítását is, melyben tagjaink röviden ismertethetnék kutatási eredményeiket, a Társaság népszerűsítése érdekében. (A blog a honlap főmenüjéből lesz elérhető.)

Az MHGT könyvtára 2020-ban 16 bibliográfiai tétellel gyarapodott, a tagok és a Lendület Családtörténeti Kutatócsoport adományából. Az adományokért az elnökség ülésein jegyzőkönyvileg köszönetét fejezte ki. A könyvtár leltározása

és méltó elhelyezése a 2021. év feladata lesz, e cél érdekében leltári- és tulajdonbélyegzőt már készítettünk.

A Társaság anyagi helyzete stabil, azonban bevételeinek nagy részét az éves működés költségei felemésztik, miáltal komolyabb kutatási, publikációs vagy tudományszervezési feladatokat eddig kellő mértékben nem végezhattünk. A 2019. évi konferencia is csak a megelőző évek takarékos gazdálkodása folytán valósulhatott meg, mivel költségei, külső támogatás híján, önmagukban is bőven meghaladták a Társaság éves bevételét. Ily módon a 2020. évben akkor sem igen tarthatunk volna konferenciát, ha ezt a közállapotok lehetővé tették volna. A 2018 óta minden évben benyújtott NEA pályázatokon támogatást soha sem kaptunk, sem működésre, sem konferencia rendezésére. (Ezen okulva, a 2021-ben esetleg tartandó konferencia költségeire külön NKA pályázatot szándékozunk benyújtani.) A Társaság anyagi helyzetének megerősítésére a vezetőség legalább tíz pártoló tag bevonását tervezi, továbbá a Társaságnak a Nemzeti Címerbizottságban való részvételére alapozva, a Magyar Államtól normatív jellegű működési támogatást is igényelni kívánunk. A 2021. évben a Társaság könyvtárának és iratainak elhelyezésére szolgáló könyvszekrényt be fogjuk szerezni, ennek elhelyezése kapcsán a jelenlegi székelyhasználatának feltételeit rendezni szükséges. A webes munkacsoport javasolta egy digitális videokamera beszerzését is, az előadások megörökítésére és közzétételére. Így a 2021. évben is jelentős kiadási tételekkel számolhatunk.

A 2021. év teendői közül kiemelkedik az Alapszabály felülvizsgálatának lezárása, melyre a májusban esedékes rendes közgyűlésen kerülhet sor. Mivel a 2017. december 14-én megválasztott elnökség mandátuma lejár, az év második felében rendkívüli közgyűlést tartunk, melynek fő tárgya az általános tisztújítás lesz. (Ehhez kapcsolódva, az év elején szokásos tagrevízióra is sor kerül.)

Távlati terveink között szerepel a Társaság (Országos Levéltárban őrzött) történeti érdekű iratanyagának digitalizálása, valamint a Társaságon belüli szakmai tevékenység erősítése, újabb, eseti vagy állandó munkacsoport(ok) szervezésével. Reméljük, hogy – más, hasonló profilú társadalmi szervezetekkel együtt – be tudunk majd kapcsolódni az 1989/2020. (XII. 23.) sz. kormányhatározat nyomán létesítendő MNL Családtörténeti Kutatóközpont munkájába is!

E számunk szerzői

BÁCSATYAI DÁNIEL PhD tudományos munkatárs (Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Bp.)

BENKE TAMÁS pénztárnok (MHGT), Verőce

KANÁSZ VIKTOR tudományos segédmunkatárs, PhD-hallgató (MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, Pécsi Tudományegyetem)

KÁDÁR TAMÁS (Bp.)

LAKATOS BÁLINT PhD tudományos munkatárs (MTA-HIM-SZTE-MNL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, Bp.)

SCHILL TAMÁS néprajzos muzeológus, gyűjteményvezető (Pataji Múzeum [Dunapataji Helytörténeti és Néprajzi Gyűjtemény], Dunapataj)

SCHMIDT ANIKÓ PhD főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

TÁJÉKOZTATÓ

2021-ben és 2122-ben is változatlan áron (4 × 750, összesen 3000 Ft) juthat hozzá a Turul évi négy számához.
A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu/>) a *Terjesztés* fülre kattintva olvashat.

Honlapunkon megtalálhatóak az 1883-tól megjelent éves számok és a 2010 utáni füzetek letölthető pdf formátumban. A Turul teljes archívumát az Arcanum Digitális Tudománytár (ADTPLUS)-hoz hozzáféréssel rendelkező intézmények (könyvtárak, kutatóintézetek) hálózatán keresztül tudja használni, vagy egyéni előfizetéssel.

TISZTELT SZERZŐINK, LEENDŐ SZERZŐINK!

A Turul 2020-tól megváltoztatta közlési szabályzatát. A szakirodalmi hivatkozásoknál a Magyar Történelmi Társulat által fenntartott másik folyóirat, a Századok közlési szabályzatát alkalmazzuk. Kérjük, tanulmánya benyújtása előtt feltétlenül tájékozódjon a lap közléssel kapcsolatos elvárásairól, és a szabályzatban foglaltakat követve készítse el munkáját. A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu/>) *Szerzőinknek* fülre kattintva olvashat.
Ugyanitt található a levéltári hivatkozások új szabályzata is.